MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: ***Gróh Gáspár***

A szerkesztőbizottság elnöke:
Kodolányi Gyula
Szerkesztőbizottság: ***Czakó Gábor, Egedy Gergely, Granasztói Péter, Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton***

Olvasószerkesztő: ***Pápai Luca***
Szerkesztő: ***S. Király Béla, Stamler Ábel***
Online szerkesztő: ***Horváth István***
Tördelés: ***Dombi Viktória***
Korrektor: ***Gombor Lili***

Új folyam XXIX. ***2020/3–4. szám***

Kodolányi Gyula	***Trianonról öt tételben, 2010–2020***	3
Németh Zsolt	***Sir Roger Vernon Scruton tisztelete***	8
Hörcher Ferenc	***Végső búcsú Roger Scrutontól, a kortárs brit konzervativizmus klasszikusától***	12
Miskolczy Ambrus	***Ultraszubjektív tűnődések*** *– 1. rész*	15
Illyés Mária	***Illyés Gyula 1954-es levelezéséből*** *– 2. rész*	23
Brenner János	***Az új népfront?***	34
Gyulai György	***Ausztria, fekete-zöld kísérleti modell***	43
Szekér Nóra	***A lengyel–magyar barátság dimenziói a kommunista diktatúra idején***	49
Szabadfalvi József	***„Új Hungária" – „Pax Hungarica" – „Pax Danubiana"*** *– Ottlik László a magyar jövő kérdéseiről*	61
Lányi Gusztáv	***Abszolút pedagógusok – vannak ilyen (csoda) lények?*** *– Karácsony Sándor példája*	74
Szörényi László	***A kettéhasadt hegy*** *– Rákóczi, a hívő katolikus*	85
Temesvári István Péter	***Élhetetlen volt-e Csontváry?***	90

1% metafizika

Antall József	***A választás „előestéjén”***	102

Körkép

Suba Katalin	***Nyitra-vidéki falképfestészet a középkorban***	104
Ludmann Mihály	***Fénylő flamandok***	108
Lábár Tamás	***A Német-Római Birodalom egyházfejedelmei*** *– A hercegprímási cím párhuzamai és előzményei*	113
Tóth Klára	***Világutazás***	120
Ménes András	***Száz éve született Harsányi János***	123

Szerzőink 126

Lapszámunk illusztrációit a Teleki Alapítvány kiadásában megjelent, a *Nyitra-vidéki falképfestészet a középkorban* című könyvből válogathattuk (fotók: Mudrák Attila), illetve a Wikimedia Commons és a Szépművészeti Múzeum jóvoltából közölhetjük. A fedélen a nyitrai Szent Emmerám-székesegyház falképének egy részlete, Veronika kendője látható (fotó: Mudrák Attila).

KODOLÁNYI GYULA

TRIANONRÓL ÖT TÉTELBEN, 2010–2020

Nagyon fáj

Sosem írtam arról, hogy Trianon nekem mennyire fáj. Említettem ugyan nemegyszer nagyenyedi édesanyám családját, felmenőit, a zilahi Asztalosokat és a Békésből kacskaringókkal Erdélybe került Veresseket. Emlegettem a kolozsvári irodalmi nyelv szépségét, amelyet anyámtól gyerekként Budán kaptam meg, majd pedig ismét, a modern magyar irodalom kolozsvári mesterei, Áprily Lajos és Jékely Zoltán közelségében. De azt sosem írtam le, hogy nagyon fáj a mesterséges határ, amely életem java részében, legalábbis 1990-ig, mindettől elválasztott engem. Nagybátyáimtól és unokatestvéreimtől, Erdély bűvös tájaitól és embereitől. Illetve elválasztott volna, ha mindez nem élt volna bennem. Elválasztott volna egy múló francia imperialista érdek, egy múló szovjet imperialista érdekkel megtetézve. Elválasztott volna később a kisnépi sovinizmus, meg Ceaușescu titkosrendőrsége, mert e képtelenség és gyalázat enyhítésére szólni és tenni mertem a nagyvilágban.

Talán azért nem szóltam a magam fájdalmáról, mert oly sokan szóltak, szólnak mások, mintegy hivatásukká téve a seb emlegetését. Talán azért, mert – ebben is anyai családom szellemiségét követve – a sebek és fájdalmak emlegetését a költészeten kívül nem tartottam sem igazán illő, sem igazán hasznos dolognak.

De jó beidegződéseink is válhatnak rögeszmékké, görcsökké. Eljön a pillanat, amikor felismerjük, hogy a visszafogottság is lehet ilyen görcs. Amikor igazán nagyon fáj, s amikor úgy érezzük, hogy e fájdalom feltárásával előbbre jutunk. Mert nagyra nyílt a tér, amelyben mások is átérzik ezt a fájdalmat, és gyógyíthat a szabad kibeszélés lehetősége, mert a másik görcstől, a fájdalom görcsétől is megszabadíthat. Méltón, felemelőn.

Babits Mihályról

Élet-halál harca idején, súlyos betegségével küzdve Szabados György barátom említette, hogy Babits Mihály *Eucharistia* című versében merült el: újra s újra olvassa, és egyre mélyebben halad benne. Mint a Bibliához, úgy fordulunk kedves költőinkhez is a mélypontok és felszökkenések pillanataiban. S ha azt mondom, fáj, József Attila jut az eszembe,

hisz ki kiáltotta el még annyiszor, olyan mélyről, hogy fáj, nagyon fáj? Róla pedig eszembe jut nagy rokona és mestere a fájdalomban és az életörömben, Babits Mihály. Az a Babits Mihály, akit az ifjú költő zsenitudatának elszabadult apagyilkos dühével ócsárolt durván egy versében. Hogy Babits valójában mennyire mestere volt a fájdalomban József Attilának, az a kései bocsánatkérő versből derül ki, amely, mint tudjuk, így kezdődik: „Magadat emésztő szikár alak. Én megbántottalak".

Ha Babits önemésztésének, vívódásainak forrását keressük, nem csak az olimposzi díjosztó és pénzosztó örök magányát találjuk ott, egy érzékeny lélek halmozódó sérüléseit, nem csak kései éveinek halálos gégerákját, de Trianon fájdalmát is. Azt hiszem, senkinek sem fájt úgy költőink közül Trianon vesztesége, mint Babits Mihálynak, aki nyaralójából, az esztergomi hegyről átlátott Párkányba, ahonnan még a kakasszót is áthozta a víz csendes hajnalokon.

Egyetlen klasszikus költőnknek a verseit sem csonkította meg annyira a kommunista cenzúra, mint Babitséit − amikor egyáltalán újra kiadták őket. Egész verseket hagyattak ki a szerkesztőkkel a gyűjteményes kötetekből, és egyes versekből is, vonalakkal jelzett stanzákat, kipontozott sorokat. Ezek a kitiltott – betiltott − versek, verssorok szinte mind a trianoni feldarabolásról és következményeiről szóltak.

Nőjünk ég felé

Az említett *Eucharistia* című vers azt a gondolatot fejti ki, hogy a krisztusi kenyér és bor, hús és vér átlényegülése hogyan emeli egész vallási érzésvilágunkat egy szellemibb, a rituálisnál magasabb szférába. Ezt a verset Babits 1939-ben, halála előtt két évvel írta, más nagy versek szomszédságában. Felparázslik benne az életvágy és a remény, és az utolsó versszakban a gondolat, megbicsaklás nélkül, a trianoni seb szellemiesítéséhez fordul, abban látva gyógyulásunk útját: „hogy szellem és ne hús tegyen / magyarrá, s nőjünk ég felé / testvér-népek közt, mint a fák, / kiket mennyből táplál a Nap."

Nőjünk ég felé és úgy győzzünk mi vesztes magyarok, mondja Babits Mihály. Mert akkor táplál bennünket a Nap. Nem is beszél veszteségről, csak a növekedés esélyéről, amely a szorongattatásban, veszteségben megadatik. Ugye ismerős a gondolat? A harmincas években sorra születtek klasszikus megfogalmazásai. 1938-ban az illyési „haza a magasban". Már korábban, az évtized elején, megszületik Németh László idevágó gondolata is, a minőség forradalma, amely egész munkásságának mottója lehet. Ezen a nyomvonalon, Babits, Illyés, Németh nyomán

haladva írja meg Bibó a háború után nevezetes esszéit a közép-európai kisnépek sorskérdéseiről. Majd pedig Mészöly Miklós fogalmazza újra ezeket a gondolatokat terjedelmes esszében a hetvenes években. Azért említem őt, mert nem szokás emlékezni az ő gondolkodásának erre az oldalára. Mint ahogy éppen az ezoterikusnak tartott Babits szól a fenti versben, fiatal tanítványaival egy hangon, testvériségről. Nem vigasztal, hogy kevés rokonhang visszhangozta ezt a szomszédok értelmiségétől. Nemrég egy chicagói román értelmiségi méltatta nekem angol levélben a *Hungarian Review*-t, mondván, milyen teljesítményekre képes ez „a sokat szenvedett magyar nemzet"…

A magasra növekedés gondolata mindenütt ott található a két háború közti építkezés legjobbjainál, a hivatalosság olyan képviselőitől kezdve, mint Klebelsberg vagy Bethlen István, Bartók, Kodály, Hamvas.

Mindig úgy gondoltam, hogy a magyar gondolkodás harmincas–negyvenes–ötvenes években beérő nagy teljesítményei ebből a vertikális, minőségi törekvésből fakadtak ki. Egy olyan oktatási rendszerből, melyet áthatott ez a tudat. Annak tanáraiból. Bay Zoltán, Oláh György, Szent-Gyögyi Albert és az űrjárművek tervezői Amerikában, a MÁVAG-os Jendrassik Svájcban. Veress Sándor, Végh Sándor, Fricsay Ferenc és ki tudja, még hányan, muzsikusok Nyugat-Európa minden táján, és persze oly sokan, csak azért is, itthon. Amikor e neveket hallottam, alkotásaikkal szembesültem, mindig arra gondoltam, ha ki nem is mondhattam: ők az ég felé törekednek, és tudják, mi mindenért.

Akit becsül az ellenfél

Milovan Gyilasz, a kitért és volt elvtársai által lecsukott jugoszláv kommunista, két korszakos könyvet adott ki Nyugaton a hatvanas években. Az egyik *Az új osztály* volt, amely elsőnek ábrázolta és elemezte a kommunista uralmi elitek zárt világát, egy olyan időben, amikor még a létezésüket említeni is tabu volt. A másik a háborús évekre visszanyúló *Beszélgetések Sztálinnal*, amelyből például megérthetjük, miért viselkedett oly kegyetlenséggel a szovjet hadsereg és a moszkovita magyar vezetés a magyar nemzettel, minden rétegével, osztályával, mindkét nemével. Kincsként csempésztem haza őket, az elsőt londoni magyar íróbarátaim jóvoltából, a másikat angolul, egy amerikai antikvárium polcáról, s forgattam itthon.

Nick Thorpe, a BBC budapesti tudósítója idézett fel 2008-as könyvében egy másik, '80-as évekbeli alkalmat, amikor Gyilasz Belgrádban beszél neki a magyarokról, majd pedig Sztálin respektusáról a magyarok iránt. A magyarok, állapítja meg szerbként Gyilasz, „erős és büszke

nép". Majd így folytatja: „És Sztálin is, gondolja csak meg, meglehetősen becsülte őket. Egy alkalommal azt mondta nekem, hogy az olyan nemzetek, amelyeken erős arisztokráciák uralkodtak, mint a magyarok és a lengyelek, erős népek. Sztálin csodálta az erős államokat és az erős intézményeket akkor is, ha ellenségnek tekintette őket." S ha meg is tizedeltette népeiket, tegyük hozzá.

Természetesen Sztálin nem volt sem történész, sem szociológus, az ő kategóriái pusztán az uralkodás pragmatikus szempontjait szolgálták, amelynek mesterségében ritkán vétett hibát, és pontosan megfogalmazta, hogy kiktől tart, és kiket respektál. A szemében nyilván ugyanabba a sorba tartozott Kossuth, Görgey, vagy az 1944. szeptemberi–októberi titkos fegyverszüneti tárgyalások éjszakákon át folyó pókerjátszmáját Moszvában végiggyúró Faragho Gábor vezérőrnagy és Szent-Iványi Domokos meghatalmazott miniszter, mint az arisztokrata Batthyány, az Andrássyak, Tiszák és Bethlen István. S persze ott ült annál az 1944. őszi moszkvai tárgyalóasztalnál gróf Teleki Géza, Teleki Pál fia is, ha éppen arisztokrata kellett. De Sztálin nem a születési arisztokráciáról beszél voltaképpen, hanem a történelmi hagyományt tudatosan, annyi viszontagság közt, évszázadokon át folytató, öntudatos és kiváló minőségű elitről, amely a nemzet politikai gerincét adja.

Mint Szent-Iványi nemrég megjelent memoárjaiból tudjuk, a tárgyalások Molotovval és a többi szovjet vezetővel mindig éjszaka folytak, heteken át. És valóban, Sztálin leinti Rákosit, amikor az Horthy Miklóst háborús bűnösként szeretné elítéltetni, és leinti őt Faragho Gábor kitelepítése ügyében is – így húzódhat meg a nyugalmazott tábornok végül is a saját, államosított, Kohári majori házának két szobájában családjával. Csekély vigasz, mondhatnánk, de életet mentett. Az ÁVO által lefogott Szent-Iványinak annyi jutott ki a sztálini respektusból, hogy börtönében 1947-ben magas rangú szovjet tiszti küldöttség vette szemügyre állapotát – meglehet, ezért úszta meg tizenöt évvel azt, ami különben életfogytiglan lett volna.

Mondjuk-e vagy ne, 1956-ban és 1989-ben a veszélyes magyarok igazolták Sztálin diagnózisát, erejük és büszkeségük ismét feltört a föld alól. Sztálin és Gyilasz szavaiból is kiderül, hogy ez az erő és büszkeség nem évtizedekkel múló tulajdonság. Olyan történeti és lélektani megfigyelés ez, amely felveti nekünk is, kocsmai és kávéházi bölcselkedőknek, hogy a híres pesszimizmusunkat derűvel és daccal ötvözzük. Hátha tényleg olyanok is vagyunk, amilyennek a két politikus, Sztálin és Gyilasz látott bennünket?

Netán ez az erő arra kötelez bennünket, hogy támasszuk fel magunkban, hozzuk fel szunnyadó mélységeinkből a derűt és a dacot, netán kötelez bennünket gerincünk kiegyenesítésére?

Bánffy Miklósról

Trianon évfordulóján emlékezzünk meg egy erős és büszke magyarról, akit feledésre ítéltek csaknem negyven évig, és akit mi magunk az eltelt szabad évtizedekben sem emeltünk méltó helyére a nemzeti emlékezetben. Gróf Bánffy Miklósra gondolok, aki, egyre tisztábbban látjuk, egyik fényes embere volt 20. századunknak. Éppen egy kerek évfordulón, 1950. június 5-én hunyt el Budapesten, ahová néhány hónappal korábban engedték ki Erdélyből a román kommunista hatóságok, hetvenhét évesen, betegen, és minden vagyonától megfosztva. Elképzelhető-e, hogy Bánffy Miklós élete utolsó óráiban, hetven éve, nem gondolt a harminc évvel azelőtti tragikus napra? Elképzelhetetlen. S így vált azon a sorsdrámai napon észrevétlen maradt, s azóta is alig-alig felidézett halála kivételes történelmi súlyúvá.

Mert Bánffy Miklós volt a trianoni Magyarország első külügyminisztere. A megalázás konferenciáin kellett higgadtan és okosan képviselnie bennünket. Végigcsinálta, mégpedig a vezető politikusok szimpátiáját elnyerve, gőg és meghunyászkodás nélkül. Mennyi lelkierő kellett ennek végigviteléhez, mennyi dac és mennyi, a magasból kapott, *Naptáplálta* derű!

Bánffy a húszas évek közepén Erdélybe települt vissza, hogy szervezze a kisebbségbe szorult magyar közösségi életet. Megírta a nevezetes *Erdélyi történet*et, az öntudatlan sodródást megörökítő regénytrilógiát a világháború előtti magyar elitről, amely a közelmúltban nagy olvasói sikert aratott a világnyelveken. A trilógia kötetcímei ide illők emlékeztetőnek: *Megszámláltattál; És hijjával találtattál; Darabokra szaggattatol…* A második világháború éveiben pedig, mintegy a trilógia folytatásaként, Bánffy a magyar–román kiegyezés ügyében közvetített Horthy Miklós és a román király között, titkos misszióban.

E sokoldalúságában is rendkívüli tehetség fényes pályája különleges módon ért először csúcsra az 1910-es években. Az operaház királyi intendánsaként ő rendelte meg Bartók két nevezetes mesedrámáját, *A kékszakállú herceg várá*t és *A fából faragott királyfi*t, s ő is tervezte, festette meg színpadképüket. Majd ő alkotta meg IV. Károly király budapesti koronázó-ünnepségeinek koreográfiáját.

Róla ennyit mondani is kevés.

Bánffy Miklós olyan ember volt, akit becsültek az ellenfelei.

NÉMETH ZSOLT

SIR ROGER VERNON SCRUTON TISZTELETE

Változatos képek villannak be Sir Roger Scruton halála óta. Hadakozom az egyik ellen, amelyik egy brit regény elejéről ugrik fel: eltűnnek a delfinek a Földről és hagynak nekünk egy üzenetet: „So long, and thanks for all the fish." („Viszlát, és kösz a halakat."). Kicsit megijeszt, hogy ez a kép is beugrik, mert a regényben a delfinek eltűnése után eltűnik ismert világunk, az otthonos Föld is, és megkezdődik a galaktikus stoppolás, a hányattatás a parttalan űrben…

Roger Scrutonnal a legtöbb dologban egyetértettünk. Leginkább az otthonunk, európai hazánk féltésében, a családok védelmében, a bevándorlásban, a nemzetek szerepében, politikai irányzatok és politikusok, és végül, de nem utolsó sorban a borok megítélésében. A Brexitben nem: mi szerettük volna, ha a britek maradnak – velünk maradnak az EU-ban, Roger nem szeretett volna maradni, és ki is lépett…

Az indokaival viszont végig egyetértettünk, sőt mélyen megértettük, és minden magyar kormányzati nyilatkozat erről is szól, hogy tiszteletben tartjuk a brit nép döntését arról, hogy ők rendelkeznek szuverén módon hazájuk helyzetéről. És, be kell vallanom, tetszik is ez a karakánság, ahogy ők megmutattak a világnak: „Így kell nemzetnek lenni, így kell őrizni az otthonunkat, ha máshogy már nem lehet." Nagyjából így tudnám leegyszerűsítve megfogalmazni a britek döntésének üzenetét, mert abban is egyetértek Rogerrel, hogy ez nem az anyagiakról szólt.

Az ember keresi az otthonát, mint Tamási Áron Ábelje, aki szerint „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne." Milliók tartoznak köszönettel Roger Scrutonnak, aki segített megismerni, megérteni az otthonunkat, és felismerni ennek a fontosságát és törékenységét a mai világunkban. Európában az identitás – hétköznapi nyelven a haza, az otthon – központi kérdéssé vált az Európai Unió megvalósításának mai formája miatt.

Nekünk, magyaroknak nem lett könnyebb, hogy a brit konzervatívok átigazoltak egy másik klubba, egy exkluzív, angolszász klubba – mert erősebbek voltunk együtt Európában.

1968-ban felcsapni a konzervatívok zászlóvivőjének a legvagányabb dolog volt Európában. Amikor mindenki lázadó volt, akkor szembemenni a lázadókkal a lázadás lázadása! Ezért jutott korábban eszembe Roger Scrutonrol a „konzervatív forradalmár" kifejezés. Ezzel meg is hatá-

rozta, hogy milyen mederben fog folyni az élete. Osztályrésze az örök ellenzéki, sőt, néha a kiátkozott szerep lett a mainstreammé vált liberalizmussal szemben. Legfőképp azért, mert védte az otthonát és ezzel a mi otthonunkat is.

Azzal, hogy elmondta, milyen otthonos hely Európa, számunkra is otthont teremtett. Elmondta, mi tette élhetővé, sőt bájossá Európát – a nemzetek által alkotott közösség. És azáltal, hogy ezt leírta és tudatosította bennünk ennek jelentőségét, segített megóvni, és megteremtette jövőbeni fenntartásának lehetőségét. Konzervatív társaival együtt lefektette a jövő élhető Európájának alapjait.

Alakja önmagában cáfolata a konzervativizmusról alkotott hamis képnek, amelyet a liberális karikatúra egy ósdi karosszékben üldögélő dohos öregúrként fest le. Mert ő először is fiatalos maradt, másodszor pedig számomra a szabad ember példaképe. Szabad volt az uralkodó szellemi irányzattól, a liberalizmustól, és konzervatív létére szabad volt a társadalmi elvárásoktól is, ameddig ezzel nem sértette a közösséget. Nem anarchista punk volt – sokkal kevesebbet foglalkozott a frizurájával, mint egy punk – mert az élő társadalomban, a nemzetben, a közösségben hitt.

Attól persze félt, hogy ez az otthon eltűnik körülünk. Ezért is vonzódott Közép-Európához, és benne Magyarországhoz, ehhez a kicsi és otthonos helyhez. De ez arra sarkallta, hogy megmutassa, hogy a konzervativizmus nem dohos nosztalgia, vagyis egy letűnt világ siratása, hanem egy életrevaló, kritikus, olykor harcos és előremutató világkép. Egy fenntartható társadalom és világ képe. Ennek a hozzáállásnak köszönhető, hogy a konzervativizmus ma ismét hódít. Roger Scruton megmutatta, hogy mi az a konzervativizmus valójában.

És most nemcsak arra gondolok, hogy jól megmutatta a liberálisoknak, hanem hogy jól megmutatta nekünk is! Mert kellett egy lelkes lovas – aki valóságosan is sok szép lóval rendelkezett tanyáján –, aki viszi elöl a zászlót, és mi mehetünk utána.

A történelem utolsó huszárrohama 1941-ben esett meg, és persze a magyarok hajtották végre. Nyikolajevnél már négyszer verték vissza nyílt terepen a támadást egy vasúti töltés mögül az elkeseredetten védekező oroszok, de a zászlóalj-parancsnoknak mindenképpen be kellett vennie ezt az állást. Ekkor lépett elő egy aranyparolis huszárszázados, akiről először azt hitték, viccel. Aztán azt, hogy őrült.

És a barnára sült, nyereghez nőtt magyar huszárok kiűzték a katonaruhába bújtatott muzsikokat a töltés mögül, mert bekapcsolt náluk a kozákrohamok rettegése. Őrült és sikeres roham a második világháború gépesített hadviselése idején. Karcsú huszárok lovakon, hagyományos

morállal, fényes kardokkal győzik le az internacionalista nagyhatalom bolsevik katonáit lángoló búzaföldek között. Ilyen vágtázó huszárkapitányként látom én Rogert.

Tehát a konzervativizmus nem a múltról, hanem a jövőnkről szól – és hogy ezt felismertük, jórészt neki köszönhetjük. 1968-ban, a párizsi diáklázadások közepette felemelni ezt a zászlót?! Ekkora 'flash'-t! Ennél nagyobb lázadást!

Roger Scruton alakja, személyisége számomra személyesen is nagyon kedves, mert csendes, derűs, elképesztően olvasott, tájékozott és szórakoztató ember, barát, mester volt. Oxfordi tanulmányaim idején, 1988-ban ismertem meg, azon a helyen, amely a tudományos igényesség fémjele, minőségi garanciája volt. És ehhez hozzátenném, hogy a maga által választott szellemi irányzattal és életvitellel mélységesen önazonos volt. És ez az önazonosság azért fontos, mert hitelesíti azt, amit képviselt. Jól érezte magát a bőrében. Szeretném látni, hogy Európa ilyen véleményformáló emberekkel telik meg, s akkor újra igazi otthona lehetne az európaiaknak.

A rendszerváltozás előtt Roger Scruton megjelent a közép-európai országokban is, és olyat hozott, amitől el voltunk zárva: könyveket, ismeretet és *konzervativizmust*. Ezeket underground egyetemi előadásokon hirdette, főleg Csehszlovákiában, ahonnan emiatt nemkívánatos személyként kitoloncolták. Különcnek számított, hiszen az ellenzéki mozgalmakat '89 előtt szinte kivétel nélkül csak liberálisok támogatták, mintegy meg is alapozva a leendő pártok beállítódását. De ő – Habsburg Ottó és a bajor CSU mellett – konzervativizmust és a liberalizmus bírálatát hozta, amivel Közép-Európában egy körrel megint megelőzte a liberalizmust – amelynek Nyugat-Európában akkor már komoly bírálói akadtak.

Különc igazán az lehet, akinek erős az identitása. Ő annyira önazonos volt, közösségi létfenntartó ösztöne annyira erősen sugallta, hogy a túlélést a konzervativizmus nyújtja, hogy nyugodtan lehetett különc egy liberális tengerben. Erős brit öntudattal vágott neki Európa formálásának, aminek meg is lett a hatása.

Fenntartható, otthonos világot csak úgy tudok elképzelni, ahogy ő felvázolta: Európa nemzetei által alkotott közösségben. Ha Európa nem hallgat rá, össze fog omlani!

Roger Scruton szép tábort toborzott. Mi pedig most mi mást tehetnénk, hogy sorainkat összezárjuk és a zászlót felvesszük, hogy tovább vigyük azt ezen a 21. századi Népek Tavaszán.

Remélem és kívánom, hogy Roger Scruton, aki 2019 húsvétjától haláláig fájdalmas közéleti és fizikai passión ment keresztül, de aki élete végén otthonra tűnt találni a vidéki templomban, ahol kántori szolgálatot vállalt, végül végső otthonra is talált, amikor kilépett politikai világunkból és testi valójából. Köszönünk mindent, nyugodj békében!

(A 2020. február 11-én, a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen tartott kerekasztal-beszélgetésen elhangzott előadás magyar nyelvű változata.)

HÖRCHER FERENC

VÉGSŐ BÚCSÚ SIR ROGER SCRUTONTÓL,
a kortárs brit konzervativizmus klasszikusától

Életének utolsó évtizedében Roger Scruton egy személyben testesítette meg mindazt, amit ma a konzervativizmus hagyománya jelent a britek számára. Ahogy a brit konzervativizmus atyjának a mélyen tisztelt Edmund Burke-öt tekintjük, úgy ezen hagyomány örököse korunkban nem más, mint Sir Roger Scruton. A két kiemelkedő életművet hídként kapcsolja össze Michael Oakeshott bölcseleti hagyatéka. Hármuk – Burke, Oakeshott és Scruton – munkássága a modern brit konzervativizmus teljes eddigi történetét felöleli.

Scruton valódi jelentőségét tehát az adja, hogy neve eggyé vált a brit konzervativizmussal, amely általa kapott új erőre. Mindebben tagadhatatlanul szerepet játszott nem pusztán számos elméleti kötete, hanem személyes karizmája is, de úgyszintén a méltóságában és tartásában is kimért, illendő és kifogástalan, mégis természetes viselkedésmódja, amit Cicero óta *decorum*ként emlegetünk. Vegyük hát sorra Scruton életének e három különböző vetületét: művét, személyiségét és viselkedésmódját.

Több mint ötven könyvet megírni már önmagában sem kis teljesítmény. Csakhogy ezek a munkák nem pusztán okos belátással, jól felépített szerkezettel, tudományos igénnyel íródtak, hanem olyan stiláris bravúrral, amelyre méltán hivatkozhatunk egyedi, semmi mással össze nem téveszthető „scrutonos" stílként. A feldolgozott központi témák között kiemelten a konzervativizmust találjuk: egyre-másra születtek tollából olyan írások, melyek a konzervativizmus jelentésének és jelentőségének újabb és újabb rétegeit tárták fel. Természetesen vállalkozása ugyanannyira lehetetlen volt, mint amennyire önellentmondásos, hiszen tárgya egy olyan ideológia, a konzervativizmus, amely ellenáll bármiféle fogalmi meghatározásnak. Scruton kimeríthetetlen elméleti érdeklődéssel fordult a művészetek titkainak, az azokból fakadó esztétikai öröm rejtélyének megfejtése irányába is. Amikor művészeteket emlegetünk, tudnunk kell, hogy Scruton ide sorolta az építészet, irodalom és zene mellett – talán Platón, Montaigne vagy Nietzsche teljesítményére figyelemmel is – a filozófiát is. Nem pusztán az utolsó reneszánsz embert tisztelhettük benne, de egy ízig-vérig alkotó szellemet is, aki regényei mellett operát is írt. Ebből következik, hogy ellentétben nagy elődjével, Eliottal – aki szintén akadémiai filozófus volt, egyben költő-

ként a felszínesen ábrázolt érzelmek legszigorúbb kritikusa –, Scruton a romantikusok követőjének tartotta magát. A klasszicizmus híveként írta a magyarul is olvasható, *A szépről* című, kiemelkedő erényekkel felvértezett esztétikai munkáját, amelyben a klasszicista eszmékhez való visszatérést sürgette, különös tekintettel a palladianizmus keretében értelmezett klasszikus építészet tekintetében.

Az emberi természet avatott megfigyelőjeként tűpontos kritikával szemlélte a hétköznapi emberi élet rezdüléseit, s talán éppen innen ered epikureista életvitele. Ennek bizonyságául érdemes fellapozni az emberi természetről és a testi vágyról szóló, vagy éppen a rókavadászat és borfogyasztás kultúrájának szentelt műveit. Élete alkonyán fokozott érdeklődéssel fordult a vallások felé, a közösségi hitélet filozófiája és gyakorlata egyaránt foglalkoztatta, bárha a hit kegyelme nem is nagyon adatott meg neki. Mégis, mindenekfölött és elsősorban hazája, Anglia hagyományai iránt érzett szenvedélyes odaadása jellemzi őt leginkább. Képtelenség keserédes nosztalgia nélkül fellapozni az *Anglia, egy eltűnő ideál*, illetve *A nemzetek szükségességéről* című könyveit. A lelkületében gyökeret vert mély elköteleződés a szülőföld iránt már-már konzervativizmusának határait feszegette: szorosabban kötődött szűkebb hazájához, mint magához az Egyesült Királysághoz. Amikor utoljára láttam, a londoni magyar követségen, együtt hallgattuk a magyar és az angol himnuszt: a szíve mélyén őrzött nemzeti érzület, a betegsége miatt meggyötört arcára kiülő átszellemült emelkedettség örökre emlékezetes marad számomra.

Egy filozófus karizmája azonban nem táplálkozhat mindössze néhány kitűnő könyv megírásából. Szókratész példája azt mutatja, hogy a karizma is feltétlenül szükséges, hiszen esete azt igazolja, hogy egy filozófust és bölcseletét elsősorban érett személyisége különbözteti meg korának más gondolkodóitól. Bár sem Szókratész, sem Scruton nem volt szent, osztoztak a bátorság, igazságérzet és mértékletesség tulajdonságaiban. A politika tudományának elkötelezett művelőjeként Scruton soha nem vállalt politikusi szerepet, így bizony a gyakorlati bölcsesség sem volt mindig sajátja. Magánéletében bizonyosan követett el hibákat, de gondolkodói életútja mindvégig példaértékű volt. Nem félt a legmegosztóbb témákban sem állást foglalni, miközben teljes felelősséget vállalt valamennyi kimondott, leírt szaváért. Mindig síkra szállt a közép-európai társadalmak szabadságjogaiért, és ebben egyedülállónak volt mondható nyugati értelmiségi körökben. Politikai értékítéletei néhány kivételtől eltekintve helyesnek bizonyultak, és a hibákat, tévutakat látva nem riadt meg saját táborának, a brit Konzervatív Párt szigorú bírálatától sem. Mégis, legkiemelkedőbb erénye az volt, hogy a politi-

ka világának jelenségeire nem egy politikai közösség harcos tagjaként, hanem a filozófus távolságtartó objektivitásával is tudott tekinteni. Erőfeszítései arra irányultak, hogy elméleti modelljeit mind jobban a változó valósághoz igazítsa, hogy a megszerzett tapasztalatok alapján (legyenek azok bár saját hibáiból fakadóak is) tovább pontosítsa bölcseleti belátásait. A jó filozófus holtig tanul, és Scruton éppen ezt tette, ebből táplálkozott filozófusi karizmája.

Végezetül szólnunk kell még Scruton és a már említett *decorum* kapcsolatáról. Scruton nem volt született nemes, így konzervativizmusa sem mondható arisztokratikusnak. Esetében sokkal inkább beszélhetünk egy mindennapi ember konzervatív beállítódásáról, mint valamifajta arisztokratikus eleganciáról. Kifinomult, általában tapintatos viselkedésmódját, ugyanakkor az igazság kimondására irányuló igyekezetét és árnyalt értékítéleteit tekintve azonban kitűnt kortársai közül. Újdonsült ismerősei első pillantásra általában nem, csak hosszabb társalgás után értették meg, hogy egy rendkívül kulturált, nagy tudású, kifinomult ízléssel megáldott, beleérző képességgel rendelkező úriembert, egy *gentleman*t ismerhetnek meg beszélgetőtársukban. Aki csak látta, milyen odaadással fordul fiához, Samhez, tisztában lehetett azzal, milyen mély érzésű és gondos apa volt életében. Humanizmusának köszönhette, hogy a legkíméletlenebb kritikai meglátásai sem voltak a másik személyiségét sértők – kivéve persze, amikor elragadta az indulat, ahogy az mindnyájunkkal megesik, ha igazságérzetünk sérül. Tisztában volt az emberi lét esendőségével, így szerénysége hajtotta az önvizsgálat útján. A tévedések belátó, szelíd megbánásra ösztönözték, képessé téve arra, hogy intellektuális céljait megvalósítsa, s közben emberi kapcsolatait is lehetőség szerint ápolja. Ebben rejlik a *decorum* igazi hatóereje, legalábbis abban az értelemben, ahogy azt Cicero megfogalmazta: „Ámde az ékesszólásnak is, mint minden egyébnek, a bölcsesség az alapja. Mert ahogy az életben, úgy a beszédben is, mi sem nehezebb, mint észrevenni, mi az illő. Ezt a görögök *prepon*nak (illendő) nevezik; nos, mi mondjuk csak *decorum*nak (helyénvaló, szép, díszes)." Sir Roger Scruton rendkívül termékeny és sokakat meggyőző, de ellenfeleket is ébresztő gondolkodó, önmagát is kritikusan vizsgáló, hagyományokat tisztelő és mégis, olykor lázadásra is hajló személyiség és éles ítélőképességgel megáldott művészetkritikus volt, de mindenekfelett a mértéktartó és mértékadó viselkedés, valamint az ékesszóló, igazságra törő önkifejezés avatta mesterré. Nyugodjék békében!

(A *Hungarian Review* 2020. januári számában közölt írást Hegyi Pál fordította.)

MISKOLCZY AMBRUS

ULTRASZUBJEKTÍV TŰNŐDÉSEK[1]

1. rész

„Mondd, nem félsz, hogy megírlak?"
Faludy György

Rejtő Jenő, akinél senki sem jellemezte pontosabban globalizálódó világunkat, *A szőke ciklon* című klasszikus művében pontosan jelzi, hogyan kell kotyvasztani: „[…] a regényírás bizonyos fajtáit már nem is iparszerűen, hanem a konyhaművészet szabályai szerint, kész receptek alapján főzik ki. Például: »Végy két ifjú szerető szívet, törd meg, forrald fel a szenvedélyeket, hintsél a tetejébe egy kis édes egyházi áldást, és jól megfőzve vagy félig sületlenül bármikor feltálalhatod az olvasónak.«" Ennek a receptnek gyakorlati megvalósításával találtam magam szemben az *Élet és irodalom* karácsonyi számában, egy sokféle visszhangot kiváltott cikket olvasva. A jeles kulináris termék egy, a Trianon-szindrómáról született cikk, minősítését nem sértésnek szánom. Hiszen a jelzett cikk elkövetője némi kis hamis realizmus-sémáihoz adagol néhány melodramatikus mozzanatot és kellő szcientizáló komolykodással jól megkavarja az egészet a historiográfiai unalom ragacsos nedveiben. Ezt a főzetet persze nem minden magyar gyomra veszi be, sőt inkább kiokádja, hogy aztán nagyot tapicskoljon benne, miközben borzalmas hazaárulást kiált, ezzel szemben viszont akad, aki kéjesen fogyasztja. Én csak röhögök, mint amikor valamikor a múlt század '70-es éveiben néhány történészkollégámmal Trianonról csevegtem, és ők megmosolyogtak, mondván: „Fáj neki!" Fáj bizony, talán van okom rá. De a mai botorság is egyre jobban fáj, az, amit felejthetetlen atyai barátom, Vekerdi László – a legnagyobb magyar tudománytörténész, akit a tudományuk tisztaságát féltő aktuális illetékesek gondosan igyekeztek akadályozni a tudományművelésben – a trianonizmus nyavalyájának nevezett. Ezért a fentebb említett kulináris termék recepciójához szeretnék néhány adalékkal szolgálni, mintegy érzékeltetve a posztmodern

[1] A jelen írás az NKFI pályázati („Magyar–román kontrasztív történetek", 128 151) munkánkhoz is kapcsolódik.

relativizálás – majdnem kötelező nagyképűséggel szólva – antinómiáit – ebben a mi táguló, de egyre jobban szorító világunkban, amelynek jellemzésére nem lehet Albert Camus-t eleget idézni: „A reflex felváltotta a reflexiót."

Érdemes talán néhány reflexen eltűnődni, persze nem többet a kelleténél, mert orvosilag ellenjavalt, de az ilyen tűnődések akkor is némileg kiegészíthetik a nemzeti öncsonkítás kórtanáról való ismereteinket.

Nem tagadom, kicsit mindig szíven üt, ha éppen Jászi Oszkárból fabrikálnak trianoni szállászcsinálót. Amikor a Gondolat Kiadó borzalmas *Közös dolgaink* című sorozatának szerkesztője lettem Pamlényi Ervin kegyelméből, kivel lehetett volna kezdeni, mint Jászi Oszkárral. Az ő 1912-es klasszikus műve, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* 1986-ban jelent meg. Az előszót Litván György írta, akit alapvetően azért szerettem, mert 1956 után együtt ült egyik néhai kedves barátommal, Atzél Ede azon fiával, aki Sárközi Márta fiához intézett – madárnyelven írt – levelében olyan – közelebbről meg nem nevezett – báróként említtetik, aki a rabkórházban ott feküdt „Pistu", azaz Bibó István mellett, és feltehetően sérüléseiből lábadozott, mert időnként megverték a hőslelkű fegyőrök.

Hosszabb közbevetés következik. A *Közös dolgaink* sorozat születéséről biztos lehet valamit valamelyik levéltárban találni, én utólag úgy látom, hogy miután Aczél György már készült a pluralizmusra, a középeurópai gondolatból ki akart sajátítani egy szeletet. A sorozat olyan lett, amilyen lehetett, érdekes, hogy H. H. Stahl és Hadrovics László munkáinak kiadására tett javaslataimat inkább szabotálták, mint támogatták. Lehet, hogy tudtak valamit. És okkal, mert amikor 1983-ban bukaresti otthonában meglátogattam Stahlt, és a kísérőm távozott, az öreg közölte, hogy végre elment a hülye fasiszta, és hosszan leszidta a Nicolae Iorga nevét viselő történettudományi intézetet, viszont dicsérte a névadót, mert ha kilépett a heroikus modellből, hétköznapi élettel és társadalmi struktúrákkal is foglalkozott. Egyébként Stahl magát nem nevezte történésznek, hanem szociológusnak, a marxizmust módszernek tekintette, amit a kommunisták nem szerettek, hiszen nem ismerték a marxizmust. Stahl viszont ismerte az archaikus román falu világát is, és igazi történeti munkákat írt, olyan szemlélet jegyében, amelyek méltán rokoníthatók Marc Bloch és az *Annales*-iskola szemléletével. Aztán az 1980-as évek elején írt egy kemény könyvet, többek között Mircea Eliade fasisztoid mitológiája ellen, és amikor mondtam a kiváló tudósnak, hogy a nagy íróknak joguk van reakciósnak lenni, és különben is a nagy írók reakciósok, mint Balzac

és Dosztojevszkij, nevetve közölte: „Nekem is jogom van megírni, ha hülyeségeket írnak." És miután Bukarestben is nem egy helyen már baljós előérzeteket tápláltak a nacionálkommunizmus élettartamával kapcsolatban, okkal gondolták, nem baj, ha tesznek ellene, átengedve egy olyan szerző – Stahl – könyvét, akit Nyugaton már elismernek. (Miután a *Közös dolgaink* eltűnt a köztemetőben, a könyv azért megjelent, ahogy szerzője nevetgélve megjósolta: halála után).[2]

Hadrovics Lászlóval is volt némi baj. Az egyik legjobb magyar szlavista volt, aki azért a biztonság kedvéért az '50-es években kitanulta a cipészmesterséget, viszont az orosz–magyar szótár összeállítása miatt védett vadként fújhatta az MTA Történettudományi Intézet énekléssel egybekötött ülésén „az amuri partizánok" nótáját, csak éppen saját változata szerint „az úri partizánok"-ról, a szokásos „Szabadság!"-köszöntésre pedig így válaszolt: „Az kéne, meg kis eső." Sőt, ha megkérdezték, mit szeretne, lakonikusan csak ennyit: „Oszoljon fel a Párt.". Ezek után az egyetemre tették át, ahol vigyázott a nyelvére, mert a fiatalság megrontásáért már felelősségre vonhatták. Kérdéses könyve, amelyet ki szerettem volna adni, először franciául jelent meg, és aztán szerbül is. A 17. századi szerb társadalom teokratikus jellegéről szólt. Ez a teokrácia pedig a Szovjetunió miatt kényes kérdés volt, hiszen a kommunizmus laicizált teokrácia. A kommunizmus vallásos alapjairól Bergyajev értekezett, jómagam Párizsból hoztam haza idevágó könyvét, egy szemétládában találtam, és amikor utaltam Hadrovicsnak erre, jelezte, hogy ezt még nem meri megírni. De hagyjuk a sorozatot, Hadrovics műve is végül napvilágot látott[3], és miért bántsam a régi Gondolatot, eleget nyomasztott engem, igaz, némi vigaszdíj fejében, így tehát kvittek vagyunk.

Jászi viszont az univerzalizmus és a partikularizmus egyeztetésének reformkori hagyományát próbálta folytatni egy olyan korban, amelyben óhatatlanul a demokratikus kultúra patologikus formái feszültek egymásnak. Kétségtelen, balszerencsés politikus volt. Útkeresése olykor szánalmas. Nem is indult jól. Nem tudta összeszedni azokat, akiket több gyakorlati érzékkel áldott meg a Jóisten. Például Torma Miklóssal megbomlott a barátsága, márpedig ez a kiváló Böhm Károly-tanítvány olyan gyakorlati ember volt, szolgabíró, aki a román közigazgatási nyelv bevezetéséért állt ki, ahogy azt az 1868-as nemzetiségi törvény is kilátásba helyezte. Jászi 1912-es könyve éppen erről szól, ennek alapján is kereste

[2] Henri H. Stahl: *A régi román falu és öröksége*. (A bevezetést írta, válogatta és jegyzetelte Miskolczy Ambrus, az utószót írta Rostás Zoltán) Budapest, ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1992.
[3] Hadrovics László: *Vallás, egyház, nemzettudat: a szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt*. Budapest, 1991.

Szentélybelső, Szűz Mária-templom (Szádok)

a *modus vivendi*t, egyben a nemzeti kérdés nemzetközi tudományos irodalmát dolgozta fel. Mindezt máig tanulságos módon. Amikor pedig Tisza István a román vezetőkkel tárgyalt annak érdekében, hogy engedmények fejében valamiféleképpen együttműködjenek a kormánnyal, Jászi nem szállt be a miniszterelnököt kárhoztató görög kórusba. És miközben a miniszterelnökre kígyót-békát kiabáltak a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség bajnokai, „egyedül – olvashatjuk az *Erdély rövid története*ben – Jászi tett kísérletet arra, hogy a kérdést, mint a nem egyenesvonalú fejlődés problémát feldolgozza”[4]. Ady is támadta Tiszát, de közben baljós sejtelmek is kísértették: „Elpirulok – írta 1912 végén – a magam, látszó romantikájától, de leírom, hogy Erdélynek külön lelke van, s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermeket, a magyart és a románt. A szász megél vagy elpusztul magától is, eddig se csinált mást, s az ő ügyük hasonlatos volna az oroszországi német kolóniákéhoz. De mi, magyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennénk kiszakítva, mihelyst ez az őrült militáris világ, melyet ma még a szociáldemokrácia legáncsolni képtelen, diplomaták diagnózisa szerint kezd gyógyítni bennünket.”[5]

Jancsó Benedek nem kacérkodott a szociáldemokráciával, valamikor Bánffy Dezsőhöz állt közel, viszont még 1914 februárjában is Torma Miklósnak írt levelében döfött egyet a kormányba: „Végtelenül és örvendetesen meglepett az az őszinte liberális és demokrata szellem, amellyel te az úgynevezett erdélyi kérdést fejtegetésed tárgyává teszed. Tökéletesen egyetértek veled abban, hogy ezt a kérdést nem lehet helyesen kezelni, ha nem állunk teljesen arra a liberális és demokrata progresszív álláspontra, amely sarkalatos posztulátuma annak, hogy Európa közepén a művelt Nyugat határain belül lakunk és a 20. században élünk.

Régi meggyőződésem, hogy egyik fő oka annak, hogy a magyarság helyzetét az erdélyi részekben nem tudtuk az elmúlt majdnem félszáz éves időszak alatt annyira megerősíteni, hogy az biztosítva legyen a román nemzetiségi mozgalmak – amelyek egy természetes és az adott helyzetből logikai szigorúsággal következő fejlődés eredményei – állandó hullámverései ellenében, az volt, hogy az erdélyi részekben összes kormányaink az arisztokrácia és a jobb módú birtokos nemesség hatalmi és osztályérdekét nézték magyar nemzeti érdeknek. Arról teljesen megfeledkeztek, hogy magát – fájdalom, a nem sok milliónyi, hanem csak egy pár százezer főnyi magyar népet hogyan kellene Erdélyben: számban, va-

[4] Szász Zoltán: *Forradalmak és nemzeti mozgalmak a Monarchia összeomlása után (1918–1919)*. In *Erdély rövid története*. (Főszerk.: Köpeczi Béla) Budapest, 1989. 559.

[5] https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/10-kotet-6E97/cikkek-tanulmanyok-1910-januar1912-december-6E98/107-s-ha-erdelyt-elveszik-7367/

gyonban és műveltségben intézményekkel és okos beavatkozással folyton erősítve, alkalmassá tenni arra, hogy mint egyenlő ellensúlyozó erő, gát lehessen a román nemzetiségi tömegmozgalmak ellen.

Hogy még az erdélyi részekben hitem szerint nem vesztettük el a háborút, annak oka egy részt abban van, hogy a természetes fejlődés következtében a pár százezernyi magyar nép számban egymillióra emelkedett, vagyonban és műveltségben is erősödött, másrészt az, hogy a román nemzetiségi vezetők sem csináltak igazi demokrata politikát, hanem a magyar példát követve, összes gazdasági és társadalom-politikai eszközöket arra használták, hogy ez erdélyrészi birtokos nemességnek mindenben megfelelő román birtokos középosztályt teremtsenek önmagukból. Az erdélyrészi magyarságnak még az is szerencséje volt, hogy volt német városi polgársága is, amely igaz, hogy idegen beolvadók, örmények és zsidók segítségével, mint városi polgárság igen értékes elemét alkotja az erdélyi magyarságnak és sok tekintetben igen jól betölti a pusztulásnak indult dzsentri hajdani társadalmi és politikai szerepét, sőt a lateiner értelmiség segítségével nagyobb kulturális, sőt merem mondani nemzeti öntudattal is. Viszont, a románságnak egyáltalán, némileg Brassót és Szebent kivéve, nem sikerült magából csak némileg számba vehető városi polgárságot is fejleszteni. Egyszóval, Kedves barátom, a régi mondás ez esetben is igaznak bizonyult: fennmaradhatunk nem a magunk okossága, hanem az isteni gondviselés jóakarata és ellenségének ostobasága következtében."[6]

Isten elfordította arcát? Az Ördög mindenképpen örült.

Az őszirózsás forradalom tiszavirág-életűnek bizonyult. A magyar álmok szétfoszlottak. Aradon a románok megmondták: nem kérnek semmiféle svájci megoldásból, fittyet hánytak a kantonizációt célzó terveknek. Azon ügyködtek, hogy ne legyen népszavazás. Jászi pedig mit tehetett? Nagyokat bólogatva hallgatta, amint Veress Endre felolvassa neki eszmefuttatását arról, hogy Erdély „ezeréves állami létünk alatt *egy percig sem élt valóságban különváltan* Magyarországtól," viszont „*addig volt hatalmas és számottevő, amíg önálló volt*". A jövő érdekében a románok felejtsék el Gyulafehérvárt és az egyesülést, a magyarok és a szászok pedig hagyjanak fel a szervezkedéssel. Hiszen „bármily szépnek és magasztosnak ígérkezik is a Romániával való egyesülés terve, *az hamarosan csődöt fog mondani*, mert a közel jövőben az egész világ demokratizálódik, s amint Romániában is kitör *a naponta várt forradalom és kikiáltják a köztársaságot*, a hazai románság

[6] id. Miskolczy Ambrus: *Jozefinizmus Tündérországban. Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében*. (CD-mellékletben a statisztikai táblákat készítette E. Varga Árpád, a források magyarázatát Miskolczy Ambrus) Tarsoly Kiadó, Budapest, 2013. 146.

kárára fordul a helyzet, miután – a bojár uralom oligarchiájától és minden rossztól eltekintve – a földrajzi fekvés következtében Románia épp úgy elhanyagolná az új *magyar–román–szász impérium* érdekeit, miként elhanyagolták Erdélyét (az elmúlt évszázadon át) a budapesti országházból dirigáló urak! Ne erőszakolják hát a románok a gyulafehérvári határozat alapján való kialakulást, amely úgy sem lehet végleges, sőt *nálunk is balkáni irredentizmust* teremtene rövidesen." E röpiratot románra is lefordították, és ha igaz, ötvenezer példányban szórták szét repülőről az erdélyi városok fölött, de még a magyar sajtóban sem keltett visszhangot.[7] Jásziék pedig otthon szidhatták Linder Bélát, mert amikor Lukács György és Jásziné felkeresték Ritoók Emmát, és őt Jásziné arra kérte, „hogy az én körömben, a magyar középosztályban csináljak propagandát amellett, hogy a magyarság is vegyen részt az »újjáalakulásban«", s miközben a szomorú fejleményekről beszélgettek, Jásziné kifakadt: „Csak harmincezer katonánk volna! […] Ó, az a félbolond, részeges Linder!"[8]

Jászi öröksége összetett. Az időbeni távolság hol jót tesz neki, hol nem. Kolnai Aurél, Jászi egyik híve és munkatársa – immár mély katolikus gondolkodóként – így jellemezte egykori mestere magatartását: „Nem, Jászi soha nem nézi el egy szovjetrendszer fölállítását, sem együtt nem működik vele, se nem helyesli. Csupán annyit tesz, hogy miután szétrombolta az ország történelmi építményét, s üdvözli a Forradalom fenséges kataklizmáját, szélesre tárja előtte a kapukat, bevonulását egyetértőleg fogadva; majd miután a katasztrófa teljessé válik, méltóságteljes helytelenítéssel visszavonul külföldre – gyászosan előre látva a legfőbb rossz: az ellenforradalom közeledtét." Kolnai szerint az októberi forradalom könnyen elbánhatott volna a kommunistákkal, de „Károlyi és a radikálisok a forradalom bálványa előtt földáldozták az országot, s vele együtt a civilizációt és a demokráciát." És ennek másnapján már „mennyire nem bántam volna, ha a következő reggel arra ébredek, hogy visszatért a választási igazságtalanságok, Tisza gróf, a »klerikális sötétség« és a »feudális« kegyuraság világa!" Kolnai barátja, a Londonban élő Menczer Béla rekviemje már rezignáltabb: „Tisza, Andrássy, Apponyi nemzedéke a finom, arisztokratikus, régi kultúra színvonalára kívánta emelni honát, Jászi a demokratikus átalakulástól, a paraszti és munkáselem nagyobb érvényesülésétől várta annak megújulását, fellendülését és szebb jövőjét." De: „Jászi Magyarországa voltaképpen létre sem tudott jönni, némi jött-ment kunbélák elegendők voltak ahhoz, hogy azt elsöpörjék. A Tiszák, Andrássyak, Apponyiak régi Magyarországát pe-

[7] Miskolczy Ambrus: *Román nemzetgyűlés Gyulafehérvárott 1918. december 1.* Magyar Szemle Füzetek, 2019, Budapest, 61.
[8] OSZKK, Fond 473. Ritoók Emma: *Évek és emberek.* 233.

dig elvitte az első világháború ördöge. A restaurált Magyarországot, a Bethlenekét, a Telekiekét, a Kállay Miklósokét elseperték holmi jött-ment Szálasiak, akikről aligha hiszem, hogy akár szellemben, akár jellemben felette állottak volna a Kun Béláknak és Szamuelyeknek."[9]

Jászi pedig emlékirataiban és a valóságban is némi Canossát járt, bár nem eleget. Azzal, hogy oly gyakran emlegette a magyar arisztokrácia és a zsidó nagytőke népellenes szövetségét, a magyar antiszemitizmus útját egyengette. Nem is beszélve arról, ahogy a pesti zsidó sajtót ostorozta, egy vérantiszemita sem tehette volna jobban. Ugyanakkor a népi mozgalom egyik szellemi atyjaként is számon tartható. Okkal szenvedett saját 1918-as élményeitől, kárhoztatta a kommunizmust, miközben szépen bemutatta, hogy azt miként tette népszerűvé a lövészárok-élet. A keserű poharat a régi „barátok" nyújtották át. Az Adyval fraternizáló, majd polemizáló Octavian Goga már 1914-ben úgy vélekedett Jászi Oszkár elképzeléseiről: „azért demokratizál, hogy aztán kolonizálhasson minket".[10] Viszont a bukott minisztert azok, akiktől még várt valamit saját magyar ügye számára, például olyan méltányosságot, amilyet ő tanúsított azok ügye iránt, lerázták, Beneš pedig meg is mondta, hogy nincs rá szükségük, mert már hazájában nem gyakorol semmi hatást. Ez igaz, bár a *Századunk* című lap az ő szabadkőműves hagyományát is képviselte, és nem is rosszul. Ő pedig 1949-ben azzal vigasztalhatta ennek szerkesztőjét, Csécsy Imrét, hogy Orwell *1984* című regénye „valóságos apokalipszise a nyugati kultúrának. Helye a *Gulliver utazásai* mellett lesz az irodalomban. De nem úti élmény, hanem egyszerűen az emberi szabadság vége, még pedig nem Moszkvában, hanem Londonban."[11] Ekkortájt pedig Alexandru Vaida Voevod, aki Tisza Istvánnal tárgyalt, szinte nosztalgiázott, amikor emlékirataiban arról írt, hogy bár ő volt „ügyünk legmakacsabb ellensége, ugyanakkor az egyetlen ember a Monarchiában, aki tudott beszélni. Elvesztvén a hatalmat, konkurensei elképzeléseinek és érdekeinek a káosza következett, a '48-as hazafiaskodók ellene irányuló gyűlölködése és a doktrinérek ostobasága, mit megkoronázott a tudós szociológusok grandomániája és a tömeg tudatlansága",[12] majd pedig a „degenerált" Károlyi Mihály gróf,[13] „azért hogy becsvágyát kielégítse, Magyarországot szakadékba taszította".[14]

(Folytatjuk)

[9] *Jászi Oszkár és a két forradalom*. In *Katolikus Szemle*, 1962. 2. sz. 118–119.
[10] Idézi Peter Haslinger: *Arad, November 1918.* Wien–Köln–Weimar, 1993. 63.
[11] OSZKK, Fond 106, Csécsy Imre hagyatéka. 2244.
[12] Alexandru Vaida Voevod: *Memorii.* IV. Cluj-Napoca, 1998. 131.
[13] Alexandru Vaida Voevod: *Memorii*. I. Cluj-Napoca, 1994. 151.
[14] Vaida-Voevod: *Memorii*. IV. 25.

ILLYÉS MÁRIA VÁLOGATÁSA

ILLYÉS GYULA 1954-ES LEVELEZÉSÉBŐL

2. rész

ILLYÉS GYULÁNÉNAK [Budapest], 1954. április 22.

Kedves Flórikám,
még nem tudom a címed, de írok: az itthoniak miatt semmi ok nyugtalanságra, mindnyájan jól vagyunk és voltunk. Velem ugyan a munkátlan képzeletem megint elbánt egy jó fél napra: megjátszotta szinte az elvesztésed s vele, hogy mennyire igaz, amit én az állomáson mondtam: te vagy az alapja egész életemnek. Szerda délre ígértek ugyanis a külügyből értesítést megérkezésedről. Óránként telefonáltam; egyre gyanúsabb lett, hogy kitérnek a válasz elől: még nincs hír. Aztán megjött az általam kért táviratra a válasz, nem érkeztél meg. Ekkor telefonáltunk Prágába: hol lehetsz? A felelet onnan az volt, a vihar miatt késtek a gépek, de te úgyis elmentél Amszterdamba.

Lementem a külügybe, megkértem, sürgessék meg Párist.[1] Este hatkor azután – micsoda öröm volt, micsoda megkönnyebbülés! Nagyon vigyázz magadra, kedvesem. Nem kívánom, hogy hosszan írj, gondolom, mennyi a dolgod, de naplószerűen, jelző-szavakban írd le nekem, mi történik veled, ezek alapján aztán majd elmondod, neked is meglesz örök jegyzetül. Hogy úsztad meg az amszterdami kalandot?

Itt változatlanul hideg volt, mára kezd előtünedezni a nap. Péterrel[2] beszéltem, szombaton vagy vasárnap levisz Tihanyba, illetve előbb Akarattyára. De csak egy-két napot maradok.

Sok-sok szeretettel csókollak Gyula

ILLYÉS GYULÁNÉNAK [Budapest], 1954. április 25.

Kedves Flórikám,
Tegnap telefonáltam. Szerdán ugyanis a kíméletesség olyan módján akarták eltitkolni a repülő-zavart, hogy abból csak a legrosszabbra lehetett következtetni, akkor is, amikor már azt mondták, jött értesítés meg-

[1] Illyés Gyuláné 1954 áprilisában egy gyógypedagógiai kongresszuson tartott előadást Párizsban.
[2] Veres Péter (1897–1970) író, politikus.

érkezésedről. Teljes bizonyosság végett akartam telefonálni már pénteken. Kora reggel jelentettem be a hívást, meglepett hát, hogy mostanig sem téged hívtak oda, azzal, hogy itt csak Illés György van! Szombaton azért küldettem a hívás mellé táviratot is. Fél hatkor megsürgettem a kapcsolást, erre Páris azt felelte, az illető, akit kértem, most nincs a készüléknél (elment? ezt nem értettem), s ha megérkezik, majd jelentkezik. Ebből még mindig gondolhattam azt is, hogy Párisban sem vagy. Nagyon nehéz napok voltak, nagyon nehéz órák. Ezért zavartalak.

Mint hallottad, Ikuska itt volt, de ma reggel már vissza is ment, mert szülői értekezlet van s mindenkinek ott kell lennie.

Én holnap lemegyek [Veres] Péterrel Akarattyára is, onnan Tihanyba. Ott leszek szerda délig. Este feljövök a Fáklyaláng 100. előadására, mert Majorék[3] nyomatékosan meghívtak az utána való kávéházi beszélgetésre. (A támadásokra való felelet ügyében is.) Beszéltem Honthy Hannával, Rácz[4] holnap jön és csütörtökön vagy pénteken megy Tihanyba. Vele ismét lemegyek s lent maradok 5–6 napig, meghagyom a családnak, hogy ha valami történnék, telefonáljanak.

Különben mindnyájan jól vagyunk, Ikuskának a náthája is engedett. Téged nem halmozlak el kérdésekkel, annyi volna. Írj azért, ha időd lesz „slagwortok"-kal levelet is, de ide Pestre, mert azt mondják tíz nap alatt fordul a posta. Szabó Klára, Marica[5] érdeklődött megérkeztedről.

Érezd jól magad s vigyázz nagyon magadra.

Sok szeretettel csókollak s várlak Gyula

ILLYÉS GYULÁNÉNAK [Budapest], 1954. április 29.

Kedves Flórikám,

Tihanyból tegnapelőtt írtam. Tegnap volt a Fáklyaláng 100. előadása; eddig még sose játszották ilyen jól, ez volt az általános vélemény.[6] Utána a Pilvaxban a színház adott vacsorát, majdnem mindenki ott volt, aki a bemutatón; Ágiék[7] csak az utolsó felvonás végére jöttek be hazamenet, mert korán filmezniök kell. Hoztam föl Tihanyból egy demizson vörösbort, én ezzel járultam hozzá az ünnepséghez. Bessenyei[8] még beszélt is.

[3] Major Tamás (1910–1986) színművész, rendező, színházigazgató.

[4] Honthy Hanna (1893–1978) színművésznő és férje, Rácz László (?–?).

[5] Szabó Lőrincné Mikes Klára (1896–1978, későbbiekben becenevén: Nagyklára) és Illyés Gyuláné kolléganője, Jankovich Lajosné.

[6] A *Fáklyaláng* előadásairól és a 100. előadásáról bővebben Molnár Gál Péter írt *A ‚Fáklyaláng' előadásainak naplója* címmel a *Kritika* folyóirat 1976/2. számában.

[7] Mészáros Ági (1914–1989) színművésznő és férje, Voith Lajos (?–?).

[8] Bessenyei Ferenc színművész (1919–2004).

Haza Bihariékkal[9] jöttem közös taxin. Úgy terveztem, holnap lemegyek Rácz-cal, de az éjjel fagyott, most meg be van borulva és szemetel. Ha így marad, nem megyek le legalábbis vasárnapig, hogy Ikuskát is lássam. Megvan jól; senkivel nem történt semmi.

S te? Igen-igen sokat gondolok rád, folyton elképzelve, most mit csinálhatsz. Nagyon vigyázz magadra. Most még jobban érzem és látom: nélküled nincs élet; három sors van hát a válladon, amikor átmész a kocsijárón. Sajnos, elég szomorú vagyok, főleg reggel és este. Ili[10] férje ígért – tegnap a banketten – egy új receptet; szerinte merőben fiziológiás az ok s így gyógyszerrel is meg lehet legalábbis fékezni. Nagyon hiányzik a reggeli beszélgetésünk. Sajnos, a türelmetlenségem, ingerlékenységem is növekszik – az öregség legriasztóbb jele! Mindezzel nem hazatérésed sürgetem. Maradj, ameddig lehet s jól érezd magad, az én önzésem is ezt diktálja, hisz annál erősebben, vidámabban jössz majd meg, ugye?

Miközben ezt írom, jött meg első két lapod. Nagyon megörültünk nekik. Édesanyád már nagyon aggódott.

Ika is most írt, hogy május 1-jén felvonul, nem jöhet haza, csak vasárnap.[11] Írt neked s máris várja rá a választ.

Laci[12] ma megy be a reuma-kórházba, noha már jobban érzi magát.

Még egyszer: érezd jól magad, kedvesem s gondolj arra, hogy igen-igen nagy szeretettel várunk!

Gyula

ILLYÉS GYULÁNÉNAK [Budapest], 1954. május 5.[13]

Drága, kedves, édes Flórikám,
Azért kezdem ilyen jókedvűen, mert félórával ezelőtt még szinte lélekzeni sem tudtam az aggodalomból – 24-től, amikor telefonáltam máig, 12 napig semmi hírem nem volt rólad –, most meg egyszerre három lapot is kaptam! Hogy szerettem volna ott lenni az előadásodon! Olyan meleg boldogság öntött el csak elképzelve is, hogy megbecsültek, örömet szereztek neked. Ezer kérdésem volna már most, hogy hogyan folyt le minden, mit láttál, mit tapasztaltál. De hiszen talán már ezt a levelemet sem kapod meg. Bár hazajöveteledről még nem írtál, de már

[9] Bihari József színművész (1901–1981) és felesége, Völler Mária (?–?).
[10] Vadász Ilona rendezőnő (1917–?) és férje, Dr. Vadász Gyula (?–?) belgyógyász.
[11] Az Illyés házaspár leánya ezt az évet szülei utazásai miatt bentlakásos intézetben töltötte.
[12] Illyés Gyuláné fivére, Kozmutza László (1909–1997).
[13] A levél nem ért célba, a francia posta Párizsból visszaküldte Illyés Gyulának.

naponta várunk, igen-igen nagy szeretettel. Közben óriási önlegyőzéssel azért arra biztatva, hogy – ha jól érzed magad – maradj, ameddig csak lehet. De azért kívánkozz haza is!

Itthon semmi újság, Ikuska már jár iskolába. Anyád nagyon aggódott, aludni sem tudott, ahogy mondta; amikor megmutattam neki a lapot, engem csókolgatott örömében.

Klárának (Szabónénak) igen hálás vagyok, mert megtudva, mennyire várom a hírt rólad, idetelefonált, hogy 25-én írtál neki.

Vigyázz magadra nagyon, édes Flórikám.

Ha van pénzed, vegyél egy Eulenspiegel-t, az Éditeurs Français Réunis adta ki, ahol Aragon[14] az igazgató. Itt nincs példány. De nem nagyon fontos, külön utat azért ne csinálj!

Sok-sok szeretettel csókolunk, igen sokat gondolok rád és szeretettel várlak

Gyula

MAGYAR NEMZETI BANK
Légoltalmi szervezete

Budapest, 1954. május 4.

Értesítjük az elvtársat, hogy az V. ker. Tanács V. B. rendelkezése alapján a bank[15] Légó szervezetének tűzoltó egységébe nyert beosztást.

Egyben közöljük, hogy az alapkiképzési tanfolyam folyó hó 11-én d.u. ½ 6 órakor kezdődik főépület IV. em. 443. helyiségében.

A kiképzésen való megjelentés az 1939. év II. tc. alapján kötelező.

Schneider sk.
Csanádi sk.

ILLYÉS GYULÁNÉNAK

Amszterdam,[16] 1954. június 25.

Kedves Flórikám, a tegnapelőtti út jegyzeteként írom ide neked erről a képről:

A sík szélén már alig láthatón
forgott egy ilyen öreg szélmalom;
olyan volt, mint egy konok kis öreg,
úgy járt-járt szinte, mint ki lépeget.

[14] Louis Aragon (1897–1982) francia költő, író.

[15] A tárgyalt időszakban Illyés Gyula a Magyar Nemzeti Bank fizetés nélküli állományában volt.

[16] Illyés Gyula 1954. június 20. és 27. között Benjámin Lászlóval és Karinthy Ferenccel a PEN-kongresszuson vett részt.

Lábbal az égnek ott a végtelen
tengergátján így jött párban velem,
amíg a busz mögött el nem maradt,
legyintve szinte: fuss bolond, magad.

De a sík szélén, alig láthatón
ott forgott már egy másik szélmalom,
szárnyaira, mint barna gombolyag
tekeredett a puha alkonyat.

Föl-ledobálva hosszú tagjait
húzott a szívekből is valamit,
úgy dagadt ott, mint egy fekete nap,
fekete nap a vas-szín ég alatt.

Magára szedte már a sík vidék
minden sötétjét, de csak járta még,
vonta magára nagy motollaképp
a világ minden fájdalmát s bűnét.

Sok szeretettel gondolok rád s csókollak mindkettőtöket

Gyula

MÁTYÁSSY SÁNDOR[17] 1954. június 25.

Még egyszer és utoljára Illyés Gyulának

Megkoszorúzott Nagyság köszöntelek újra,
ki a hegyormot már a fejével döngeti
s a Parnasszus homokját ősi kéjjel túrja
és csörgős sapkáját veszettül csörgeti.
Ki a Váteszek szemével látni bátor,
de nagy nyugodtan játszik benőtt köldökén
s elmondja magáról ötvenszer vagy százszor,
hogy mokány gyerek Ő e rodhadt földtekén.
Föl is sír néha lantja üggyel-bajjal,
mikor e Honról zengi bús dalát,
kíséri páthosát szívettépő jajjal

[17] Azonosítatlan.

s döngeti, döngeti búsan Jerikó falát.
Eldaloltál mindent mi tolladra tévedt,
sercegett is tollad gondolom nagyon,
mikor parentáltad a letűnő évet,
jutalmad érte egy kalap vagyon.
De ősi átkunk, mely a gőgnek átka
és ostorcsapásoddal az arcunkba vág,
süllyedőben van már az araráti Bárka –
Te benned költő a csúcspontra hág…

Ajánlás:

Lehet, hogy küzdöttél mindent elveszítve,
de végig etted a zsíros zsúrokat,
állj félre büszkén melled kifeszítve
és ne pengess többé hazug húrokat…!

Mátyássy S.

PIERRE SEGHERS[18]

Kedves Illyésem,
Tihany! Újra látom a házát, a teraszát, nem felejtettem el sem a fehér bor ízét, sem a kis dolgozó kunyhóját. Azt szeretném így kifejezni, menynyire örültem a levelének, mennyire örültünk, hogy bájos feleségével együtt ebédelhettünk.[19]

Nem értem, hogyan lehet, hogy nem kapta meg a múlt évben írt levelemet, amelyben megerősítem egyetértésem, ami a versei kiadását illeti a „Világ körül" című sorozatomban, ahogy azt még élőszóval felajánlottam. Végül is persze csak késik a dolog. Ahogy a feleségének is mondtam, várom a kéziratát. A levelében azt olvasom, hogy már elküldte, de a mai napig még semmit nem kaptam kézhez.

A közeljövőben kiadok egy József Attila kötetet. Nagy költő ő is, nagyon szeretem; ismerem ugyan az Ön prózáját (a Puszták népének elkötelezett híve vagyok), de még nem ismerem a verseit. Ugyanazt érzem, mint Éluard iránt, akivel annyira hasonlítanak egymásra. Azaz a személyes baráti érzés és a költészet szeretete is benne lesz a könyvében, amelyet boldogan adok majd ki.

[18] Pierre Seghers (1906–1987) francia író, a róla elnevezett könyvkiadó alapítója. (A levél Illyés Mária fordítása.)
[19] Pierre Seghers 1953 nyarán–őszén tartózkodott Magyarországon, ekkor kereste fel Illyéséket Tihanyban, javasolva Illyés verseinek francia kiadását az Autour du monde könyvsorozatban.

A feleségem is csatlakozik hozzám, mindkettőjüknek szívélyes üdvözlet,

Pierre Seghers

SZABÓ LŐRINC Igal, 1954. július 20.

Kedves Gyula,
én is elvergődtem ebbe az Igalomba, nagy út volt, csak ma értem ide. T.i. indulás előtt – tejivás közben! – eltört a… fogsorom,[20] s emiatt várni kellett. Sajnálom, hogy nem láttalak még Prága előtt.[21] Augusztus 1.én átmegyek Füredre; talán majd ott. Jó utazást és időt! Kézcsók.

Ölellek, szeretettel

Lőrinc

GELLÉRT OSZKÁRNAK [Postabélyegzőről: 1954. július. 21.]

Kedves Oszkár,
Szívből köszönöm, meghatottan olvastam – olvasom újra – könyvedet.[22] Ez volt hát az ifjúság s a „férfi munka"!

Tovább kell csinálnod.

Egy ponton – a Csillag[23] illetve Nyugat véglegesen végleges megszűnésénél – én is tollat fogtam, kiegészíteni emlékeidet. Az Irodalmi Újságnak küldtük el, de még nincs válasz, közlik-e.[24]

Ha nem, másolatban mégis eljuttatom.

Kézcsókkal, a régi barátsággal

Illyés Gyula

[20] Szabó Lőrinc 1950-ben kezdődött súlyos egészségromlása (infarktusok, ízületi gyulladások) során fogai egy részét is elvesztette.
[21] Illyés Gyula családjával és a Voith-Mészáros családdal 1954. augusztus 5-től augusztus 24-ig Csehszlovákiában nyaralt.
[22] Gellért Oszkár: *Kortársaim* (Budapest 1954). Dedikált példány: „Illyés Gyulának a régi barátsággal és szeretettel, Gellért Oszkár, ,54. június 29."
[23] Az Illyés Gyula által szerkesztett, 1941 és 1944 között megjelent *Magyar Csillag* folyóiratról van szó.
[24] Illyés Gyula *A Nyugat vége* című tanulmánya az *Irodalmi Újság*, 1954. július. 17-i számában jelent meg. (Kötetben: *Iránytűvel 2.*, 174–176.)

GELLÉRT OSZKÁR Soroksár, 1954. július 21.

Kedves Gyula,
szívből örülök, hogy olvastad – sőt újra olvasod – a könyvemet. Bizony, az volt az ifjúság s a „férfi munka”!

Nem is olyan régen még ingerkedtem veled, hogy húsz évvel vagy fiatalabb nálam és mégis úgy érzed: öregszel. Mit mondjak azóta én, arra a biztatásodra, hogy „tovább kell csinálnom”?

Negyedfél hónapja vagyok nagyon beteg, csekély nyolc kilót fogytam, hat hétig a Kútvölgyi kórházban gyógyították a tüdőgyulladásomat, ahova rendszeresen be kell járnom innen, mert még a legutóbbi orvosi értesítés szerint is a vérsüllyedési százalékszámom változatlanul igen magas. Tudja az ördög, mi bujkál még bennem. Ide, fák alá, árnyékban feküdni azért küldtek ki, hogy a közelben legyek, ha újabb attak rohanna meg.

A leveledet, melyet a Sziget-utca 19/a számú lakásomba címeztél, csak ma kézbesítette a soroksári posta, nem nagy dicsőségére. Közben persze már olvastam az Irodalmi Újságban a cikkedet; válaszoltam is rá[25] s most én mondom, hogy ha nem közlik, másolatban küldöm majd el neked. (Azzal a versemmel együtt, amelyben a Dózsa-drámádat köszöntöm; alig várom az utolsó felvonását, mert a versemből is hiányzik még az utolsó strófa.)

A válaszomban – részben kis helyesbítés, részben teljes igazolása mindannak, amit te írtál – azt hiszem, egy szó sincs, amit bántónak érezhetnél.

Kézcsókkal, a régi barátsággal

Gellért Oszkár

KERESZTURY DEZSŐ[26] [Postabélyegzőről: 1954. július. 22.]

Kedves Gyuszi!
Hiába kerestelek pesti lakásodon, gondolom, sikerült leköltöznötök Tihanyba. Ide írok hát.

Mi ma, vasárnap, utazunk Szepezdre s ha valami baj nem történik, ott maradunk négy hétig. Közben jó lenne találkozni. Nem jönnétek át ti? Vagy menjünk mi?

[25] Gellért Oszkár válasza az *Irodalmi Újság* 1954. augusztus 7-i számában jelent meg.
[26] Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, irodalomtörténész.

Beszéltünk még itt Pesten a badacsonyi kis múzeumról.[27] A nyáron szeretném kicsit megszépíteni s irodalmiasítani. Ezért kérlek, légy olyan kedves, írd le legkedvesebb vagy legalkalmasabb balatoni versedet egy kb. 18/24 cm nagyságú papírra. A többi „kiállítási elemet" már összeszedtem, csak ez hiányzik. A kéziratot küldd el a Petőfi Múzeumnak (Bpest, VI. Bajza u. 39.), ott állítják össze a tablókat. Előre is köszönet. Flórinak kézcsók, a viszontlátásig ölel:

Dezső

SZABÓ LŐRINCNEK Tihany, 1954. július 23.

Kedves Lőrinc,
örülünk, hogy lent vagy. Remélem elseje körül is még itt vagyunk, adj rögtön hírt Füredről s megszervezzük a nagy nyári találkozót. Vassék, Borsosék[28] is szeretettel várnak. Szívélyesen üdvözlünk házigazdáiddal együtt, baráti öleléssel

Gyula

SZABÓ LŐRINC [Balatonfüred, 1]954. július 26.

Kedves Gyulám,
csakugyan itt vagyok s Molière-en dolgozom.[29] [Lipták] Gábor levelét a lány hozta el hozzám, az állomással szemközti Horváth Mihály u. 22. alá, ahol lakom. Házigazdámnak telefonja is van itt, a lakásban; 42 a szám, úgy tudom, de névre is kapcsolják: Szakács József[30] művezetőnek hívják.

Örömmel hívlak én is Gáborékhoz. Sőt, akár külön is, ha mód volna rá: a berni vers[31] két pontjára vonatkozólag kérném sürgős tanácsodat a rádióelőadás előtt. A kellemetlen aggály az elmúlt éjjel merült fel és azonnal intézkednem kell.

[27] A badacsonyi Szegedy Róza-házról van szó, ahol Keresztury Dezső 1954-ben rendezett kiállítást Szegedy Rózáról és Kisfaludy Sándorról, valamint a reformkori Badacsonyról. Bővebben: Praznovszky M.: *Keresztury Dezső és az irodalmi muzeológia*. In *Irodalomtörténet* 1994/3. szám, 360–368.

[28] Vass Elemér (1887–1957) festőművész és Borsos Miklós (1906–1990) szobrászművész. Mindketten gyakran időztek Tihanyban, illetve Balatonfüreden.

[29] Szabó Lőrinc és Illyés Gyula is részt vállalt az 1954-ben megjelent *Molière* válogatott vígjátékai I-II. című sorozat fordítási munkáiban.

[30] Azonosítatlan.

[31] Az 1954. július 25-én Igalon elkezdett és augusztus 12-én Ábrahámhegyen befejezett *Vereség után* című versről van szó, amely a berni futball-világbajnokság döntőjében elszenvedett vereség utóhatásait mondja el. Szabó Lőrinc több ízben felolvasta a készülő verset Illyéséknek.

Utólagos engedelmeddel holnap, pénteken d.e. 10-től kezdve megpróbállak innen felhívni a Halászcsárdában,[32] hogy mikorra tehetnők mielőbb a mi találkozónkat.

Az „École des femmes" 1800 sorából most értem túl a 900-on.

Kézcsók Flóráéknak, mindenkit üdvözlök.

Szeretettel ölellek:
Lőrinc

BENJÁMIN LÁSZLÓ[33] [Budapest,] 1954. július 29.

Kedves Barátom!
Munkádban vagy nyugalmadban – igazán nem szívesen zavarlak; a szerkesztés kényszerít rá, hogy mégis megtegyem. Nagyon kérlek, küldj az Új Hangnak[34] verseket;[35] sürgetni nem akarlak, a következő szám – különféle zűrzavarok miatt – úgyis csak szeptemberben jelenik meg. Nem volna jó viszont nekünk, ha ebből hiányoznál. Kérlek tehát még egyszer, hogy augusztus közepéig – mondjuk 20.-ig – küldd el a nekünk szánt írásokat (A szerkesztőség most már az Írószövetség épületében (Gorkij-fasor 10.) van.)

Előre is köszönöm.

Szeretettel üdvözöl
Benjámin László

GELLÉRT OSZKÁR Budapest, Kútvölgyi Áll. Kórház, 1954. július 31.

Kedves Gyula,
megírtam neked, hogy ha a te cikkedre küldött válaszomat nem közli az Irodalmi Újság, elküldöm majd másolatban. Igenám! De tegnapelőtt újra nagyon ugrott a lázam, be kellett hogy hozzanak megint a kórházba, ahova azonban nem hozta be Gizi a válaszom másodpéldányát. Írtam az Irodalmi Újságnak, hogy küldjék el az eredeti példányt egyenesen a

[32] A tárgyalt időszakban Tihany Halásztelepnek nevezett részén kizárólag a Halászati Vállalat rendelkezett telefonnal.
[33] Benjámin László (1915–1986) költő, szerkesztő.
[34] Az *Új Hang* irodalmi és kritikai folyóirat második folyam 1952 és 1956 közt létezett a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) és a Magyar Írók Szövetsége közös kiadásában. Benjámin László volt az egyik szerkesztője.
[35] Illyés Gyulának két versfordítása jelent csak meg az *Új Hang* 1954-es évfolyamában: *Elmegyünk egy kicsit* és *Hideg holdfény* (mindkettő Szergej Jeszenyin verse).

te címedre (II. Józsefhegyi u. 9.). Megítélheted majd, hogy helyes volt-e az Irodalmi Újság elzárkózása a válaszom elől, ha az egyetlen ponton vitának tűnhetett is fel, ugyanúgy, mint a tiéd. Nehéz többet tüdőgyulladásosan, ágyban, elkeseredve írni, no, egyáltalán nem azért, mert az Irodalmi Újság már jó ideje úgy bánik velem – nem Illés Béla! –, hanem azért, mert megint csak kórházban kell feküdnöm, ki tudja meddig?

Kézcsókkal, szeretettel

Gellért Oszkár

(Folytatjuk)

BRENNER JÁNOS

AZ ÚJ NÉPFRONT?

Thüringiára gondolva az embernek sok pozitív képzettársítása támad: szép, erdős-hegyes tájak, a német kultúra sarokpontjai és kulcsfigurái – így a Wartburg, Árpádházi Szent Erzsébet a rózsáival, a kultikus favázas ház, amelyben Luther a schmalkaldeni cikkelyeket fogalmazta, az arnstadti orgona, melyen Bach játszott, aztán Goethe és Schiller, a klaszszikus Weimar irodalmi barát-párosa, Liszt Ferenc mint Weimar ezüstkorának zenei lángelméje, ismét Weimar a 2019-ben ünnepelt százéves Bauhaus-zal, és így tovább. Ám napjainkban efféle pozitív képről szó sincs: a média a napi politika thüringiai eseményeitől harsány, amelyek villámgyorsan begyűrűztek az országos politikába. De mi is történt tulajdonképpen?

A thüringiai, 2019. október 27-én tartott tartományi parlamenti választáson az addigi kormánykoalíció pártjai elvesztették többségüket. Ez első látásra nem földrengető esemény, sőt, a demokráciában a normalitás része. De a választás után nem sikerült kormányképes többséget létrehozni 2020. február 5-ig, amikor a tartományi gyűlés új miniszterelnököt választott, és így a történet bonyolódni kezdett. A thüringiai kormány élén addig Bodo Ramelow, (a választás óta ügyvezető) miniszterelnök állt. A politikus szakszervezeti funkcionáriusként érkezett nyugatról Erfurtba, és miniszterelnökként egyedi jelenség volt: az egyetlen német kormányfő, aki a Die Linke (Baloldal) tagja, ugyanakkor a posztkommunista utódpárt pragmatikus, a szociáldemokraták politikai közelségét kereső szárnyának képviselője. Megnyerő modorával, a pártok felett álló „országatyai" politikai stílusával gyorsan komoly népszerűségre tett szert – egy közvéleménykutatás szerint, ha a miniszterelnököt közvetlenül választanák, akkor 71 százalékos többségre számíthatott volna. A választóközönség nagy része nem rótta fel neki, hogy pártján belül olyan szervezetek működnek, mint a „Kommunistische Plattform", amely a Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal (a Szövetségi Belügyminisztérium alárendelt szerve) 2018. évi jelentésében a „Die Linke párt szélsőséges struktúrái" fejezete szerint a „párton belüli legnagyobb tagságú szélsőséges társulás"[1]. A jelentés szerint a plattform célja a „kom-

[1] https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/themen/sicherheit/vsb-2018-gesamt.html, 159.

munista társadalom felépítése", a marxista–leninista hagyományhoz kötődik, és az NDK-t történelmileg legitimnek tartja. Hasonló a „Geraer / Sozialistischer Dialog", nevében egy thüringiai várost idéző szervezet, amely önjellemzése szerint a párton belüli „marxista–kommunista–szocialista áramlatok és platformok nem lényegtelen része". [2]

Ramelow a választás után koalíciós tárgyalásokat folytatott partnereivel, a zöldekkel és a szociáldemokratákkal. Ez utóbbiak a keletnémet tartományokban már hosszú ideje – szégyenletesen megfeledkezve saját, a kommunisták általi „szocialista egységpártba" kényszerítésükről – koalíciós kormányokban szerepelnek a posztkommunista utódpárttal. A szocdemek (a zöldekkel együtt) a jobb időket látott, de kengyeltartói szerepével szemmel láthatólag elégedett főnökükkel, Wolfgang Tiefensee volt szövetségi építésügyi miniszterrel az élükön Ramelow miniszterelnöki újraválasztását tételezték fel.

A thüringiai alkotmány a miniszterelnök megválasztására szükség esetén három fordulót irányoz elő. Az első két fordulóban a szavazatok abszolút többsége szükséges. Ha ezt egyik jelöltnek sem sikerül megszereznie, akkor a harmadik körben az a jelölt nyert, aki a legtöbb szavazatot kapta, függetlenül attól, hogy ezzel elérte-e az abszolút többséget vagy sem. 2019 óta a 90 tagú parlamentben a Linke 29, az AfD 22, a CDU 21, az SPD 8, a zöldek 5 és az FDP szintén 5 képviselővel szerepelnek. A korábbi koalíció tehát csak 42 képviselőt tud felsorakoztatni, ugyanakkor az újraegyesülés óta – időnként koalícióban – 2014-ig kormányzó CDU a választáson súlyos vereséget szenvedett, és az FDP-vel együtt is messze volt attól, hogy polgári kormányt alakítson. Számszerűen, elméletben az AfD, a CDU és az FDP mint a ház jobboldalát és közepét alkotó pártok alakíthattak volna kormányt. Ez az eshetőség azonban teljesen elméleti, és jó okból: az AfD valóban szélsőjobboldali pozíciókat képvisel és demokratikus pártokkal nem koalícióképes. A párt thüringiai vezetője, Björn Höcke, elfogadhatatlan nyilatkozatokkal „tündököl", melyek legkirívóbb példája a 2017. január 17-én, Drezdában tartott beszédében hangzott el. Akkor a berlini Holocaust-emlékműről a következőt mondta: „Mi németek, tehát a mi népünk, a világ egyetlen népe, amely a szégyen emlékművét állította fővárosa szívébe"[3]. A nyilatkozat iróniája, hogy szövegösszefüggése nélkül lehetne az emlékmű alkotói szellemében is értelmezni, vagyis: a német nép önmagát akarja emlékeztetni a saját maga által okozott, maradandó szégyenére – Höcke szándéka ezzel szemben pontosan az volt, hogy hallani sem akar többet erről

[2] Uo. 164. (Ford. B. J.)

[3] Ford. B. J., idézve a *Focus online* 2017. jan. 24-i, több más hasonló „bölcsességet" tartalmazó összeállításából.

Mihály arkangyal, Szent Miklós-templom (Poruba)

a szégyenről. Szabadon, Talleyrand nyomán fogalmazva, bűnön túltevő ostobasággal Alexander Gauland, az AfD frakcióvezetője a nácikról így nyilatkozott a Bundestagban: „Hitler és a nácik mindössze madárszar (sic!) a több mint ezer évnyi sikeres német történelemben".[4] A két idézet talán elegendő is az AfD jellemzésére. A meiningeni közigazgatási bíróság 2019. szeptember 26-i határozata alapján Höckét jogosan lehet a „fasiszta" jelzővel illetni. A fasizmus Georgij Dimitrov „klasszikus" kommunista meghatározása szerint „a finánctőke legreakciósabb, soviniszta és imperialista elemeinek terrorisztikus diktatúrája". Ennek a német nemzetiszocializmus realitásához – Götz Aly fogalmával „Hitler népállama" és a holokauszt leírhatatlan szörnyűsége, mint annak két

[4] *Die Welt* online-kiadás, 2018. jún. 2. (Ford. B. J.)

véglete – nem sok köze van, és éppen ezért a „fasizmus" szó használata ezen összefüggésben valójában a nácik teljesen indokolatlan bagatellizálását jelenti. Jellemző azonban a mai Németország szellemi légkörére, hogy a fasizmus fogalmát még a polgári sajtó jó része is a nemzetiszocializmus szinonimájaként használja. Polgári megfigyelő számára, de még szocdem szimpatizánsok számára is (akiknek bizonyára még a fülében cseng a kommunisták által pártjuk „szociálfasisztának" bélyegzése) igencsak elgondolkodtató, hogy a marxizmus mekkora mértékben gyakorol még mindig kulturális hegemóniát, s ez a napi politikában is érvényesül, ami a bizonytalan többségek új konstellációjában „népfronti" politikára próbálja kényszeríteni a polgári pártokat.

Visszatérve a miniszterelnök-választásra: a február 5-i választás első két fordulójában Ramelow nem kapott abszolút többséget. Ellenjelöltje az AfD részéről, mint utólag kiderült, gyakorlatilag csak bábu volt a politikai játszmában: Christoph Kindervater, egy pár száz lakosú falu polgármestere, a harmadik fordulóban egyetlen szavazatot sem kapott. A CDU nem állított ellenjelöltet, a liberális FDP viszont frakcióvezetője, Thomas Kemmerich személyében a harmadik fordulóban pályázott – és mindenki nagy meglepetésére a 90 szavazatból 45-öt kapott, eggyel többet, mint Ramelow. Így az alkotmány rendelkezései szerint, valamennyi előírás betartásával, Thüringia miniszterelnökévé választották.

Nagyobb médiafelfordulást okozó választás Németországban a háború óta aligha volt – hiszen a titkos szavazás evidenssé tette, hogy saját liberális párttársain és a CDU-n kívül az AfD szavazhatott Kemmerichre. Ezen a ponton, mondhatni, elszabadult a pokol. Merkel kancellár február 6-án, hivatalos dél-afrikai látogatásán pretoriai sajtókonferenciáját azzal kezdte, hogy Kemmerich megválasztását megbocsáthatatlannak bélyegezte, mely „a demokrácia számára rossz nap", és követelte, hogy „az eredményt vissza kell csinálni"[5]. Merkel ezzel megütötte az alaphangot, amelyet – vérmérséklet szerint variálva – gyakorlatilag az egész németnyelvű média követett, noha ezzel éppen nem tett szolgálatot az AfD elleni politikai érvelésnek. Ellenkezőleg: nagy valószínűséggel az AfD szavazóközönsége megerősítve érezhette magát azon hitében, hogy a média egy húron pendül a kormánnyal, objektív híradás helyett annak szócsövévé süllyedve. (A szélsőjobboldal egyik kedvenc, tüntetéseken ordítozott jelszava a „Lügenpresse", a „hazug sajtó"). Ez az állítás az esetek nagy többségében – legalábbis e sorok írójának szubjektív benyomása szerint – igazságtalan. Ezúttal a svájci sajtó „zászlóshajója", a *Neue Zürcher Zei-*

[5] Idézetek a *FAZ* 2020. február 6-i online kiadása alapján. (Ford. B. J.)

tung maradt a németnyelvű „minőségi" újságok között szinte az egyetlen, amely ellenállt a fősodor konformizmusának. Érdemes Benedict Neff cikkét idézni a 2020. február 5-i esti online kiadásból: „Erfurtban egy FDP-politikust választottak miniszterelnökké, és Berlinben a rémület határtalannak tűnik. Tabusértésről írnak, a demokrácia szégyenéről és megbocsáthatatlan gátszakadásról. […] Mindazoknak, akik most gondban vannak a demokrácia miatt, az ember azt mondaná: ez a demokrácia! Ami az erfurti parlamentben történt, az szabad választás, és ezen felül liberális és polgári jelölt nyerte a választást. […] Más lenne a helyzet, ha Kemmerich a thüringiai AfD-főnökkel akarna kormányt alakítani. De ő egyértelműen és félreérthetetlenül elhatárolta magát Björn Höckétől és pártjától. […] Nem az ő feladata megmondani az AfD-nek, hogy az kire köteles szavazni. Inkább az lenne a nyugtalanító, ha polgári politikusok Németországban nem jelöltetnék magukat, attól félve, hogy az AfD rájuk szavazhatna. […] Ha van Erfurtban történelmi tabusértés, akkor azt 2019 őszén a polgárok követték el a parlamenti választáson, amikor az AfD-t és annak nacionalista emblematikus alakját, Björn Höckét második legerősebb pártként beválasztották a tartománygyűlésbe […]".[6]

Időzzünk el kicsit ennél a kérdésnél: a népet leváltani köztudomásúlag kissé bonyolult, és mivel feltételezhető, hogy egy sajnos javíthatatlan „kemény magtól" eltekintve, az AfD szavazótáborának legalábbis jó része nem megvadult náci, hanem frusztrált tiltakozó, a hagyományos pártoknak fel kell maguknak tenni azt a kérdést: mit vétettek, hol hibáztak olyan mértékben, hogy a választók tömegesen „dezertálnak" a szélsőséges pártokhoz? A gazdasági helyzet nem ad kielégítő magyarázatot (és ebben gyökeresen különbözik a helyzet a harmincas évek elejétől), hiszen Németországnak anyagilag sosem ment olyan jól, mint most – munkanélküliség alig van, a rekord adóbevételek pedig egyre nagyvonalúbb (a fiskális fegyelem hívei szerint: pazarlóbb) szociális juttatásokban öltenek testet. Lehetséges magyarázatként marad tehát az állampolgárok paternalista stílusú lekezelése (amelyről a szerző a *Magyar Szemlé*ben már írt, ezért itt nem ismétli), valamint a hagyományos pártok programjainak kiürülése.

A thüringiai történetet röviden össze lehet foglalni addig a pontig, amíg Kemmerich miniszterelnök sorsa politikailag megpecsételődött. Christian Lindner, az FDP országos elnöke, már a választás másnapján Erfurtba utazott és lemondásra késztette párttársát (aki ügyvezető miniszterelnökként hivatalban maradt utódja megválasztásáig). Szögezzük le:

[6] Ford. B. J.

Christoph Kemmerich a német történelem első, törvényesen megválasztott kormányfője, akit a balliberális sajtó kényszerített lemondásra, a polgári pártok aktív segítségével. Ez nem erkölcsi értékelés, hanem ténymegállapítás, ami nem jelenti azt, hogy bármilyen együttműködés elfogadható szélsőséges pártokkal. Az események ilyetén alakulásának viszont még beláthatatlan következményei lehetnek a német demokrácia jövőjére nézve. A baloldali–zöld–szocdem együttműködés ezen sikerén felbuzdulva a jövőben konok következetességgel ki fogja kényszeríteni, hogy az AfD szavazataival kormány soha ne jöhessen létre, még akkor sem, mint a jelen esetben, amikor semmiféle alku nem állt az AfD-támogatás hátterében. Ugyanakkor, megfordítva, a kommunisták utódpártja erős médiatámogatással kezdi lenyomni a CDU torkán, hogy ők az egyik kvázi normális, demokratikus párt, amit többé-kevésbé objektív megfigyelőként – a párt múltját és jelenét szemlélve – nem lehet elfogadni. Nincs nevetségesebb és álszentebb annál, mint mikor a posztkommunisták tetszelegnek a demokratikus és náciellenes erénycsőszök szerepében. Például 1939–41 közt kommunista elődeik voltak azok, akik a nácikkal kollaboráltak, mint ahogy már a weimari Németország meggyengítésénél is dicstelen szerepet játszottak, és a szocdemeket még 1935-ig „szociálfasisztának" titulálták, miközben a mai CDU/CSU elsősorban katolikus szellemi előfutárai naponta vártak a Gestapóra. Így Clemens August Graf von Galen, Münster püspöke, aki már 1933-ban, majd 1934-től sorozatosan és nyilvánosan tiltakozott az állami antiszemitizmus és 1941 óta az „eutanázia" ellen. Galen csak azért úszta meg, mert a náci vezetők a háború alatt nem akartak mártírokat, és megölését a „végső győzelem" utánra halasztották. A kommunisták az embert eszközként és nem önmagáért való, méltósággal felruházott lényként kezelték, és ettől a szellemi hozzáállástól – aminek „eredménye" a Gulag milliós tömeggyilkossága lett – utódpártjaik mindmáig nem határolódtak el világosan. Ez az írás nem kíván történelemóra lenni, de néha érdemes emlékeztetni arra, hogy ki milyen erkölcsi alapokon áll.

Tragikus aktualitás okán ide kívánkozik a február 20-i szörnyű hanaui gyilkosságsorozat, melynek áldozatai migrációs hátterű helyi lakosok voltak: magától értetődőnek tűnik, de legalábbis a német közvéleményformálók nagy részében nem tudatosult, hogy a keresztény ember mélységesen elítél minden olyan bűncselekményt, amely az áldozat származásán alapul. Isten minden embert saját képére és hasonlatosságára teremtett, de a keresztény ember nem fogadhatja el, hogy a baloldali sajtó magának vindikálja a tragédia feletti erkölcsi ítélkezés jogát. Külön tanulmányt érdemelne a mind szélsőjobb, mind szélsőbal részről tapasztalható elvakult látszatérvelés a „szociális" (?) hálókban, amelyek néha egész

bizarr virágokat teremnek. Így például Henryk M. Broder, a holokauszttúlélő szülőktől származó német publicista megbélyegzése az „erőszak előfutára"-ként[7] pont azon Jakob Augstein német publicista által, aki a Simon Wiesenthal Center 2012. évi, az antiszemita és anti-izraeli rágalmazók kétes előkelőségű „top ten" világlistáján szerepel[8]. Polgári oldalról nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy következetesen kell harcolni minden szélsőjobboldali propaganda ellen, amely az utóbbi időben szemlátomást több esetben véreskezű követőkre talált – még akkor is, ha a hanaui tettes ép elmeállapotát több tünet is megkérdőjelezi. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* február 20-i online kiadásában Nahlah Saimeh ismert német pszichiátriai orvosszakértőt idézi, aki a tettes „nagyon komplex, súlyos lelki betegségéről", „akusztikai hallucinációiról" és „súlyosan zavart" állapotáról nyilatkozik, melyben a „szélsőjobboldali narratíva háttere" fontos szerepet játszott. Polgári politikusok, polgári média számára súlyos és felelősségteljes feladat labilis lelkületű polgártársak visszatartása a bűnözővé válástól, anélkül, hogy a baloldali média nyomása alatt öncenzúrát gyakorolnának és eltekintsenek a kétségkívül fennálló társadalmi problémák nyugodt hangnemben való megtárgyalásától.

Valószínűleg a társadalom nagy része még fel sem fogta azt a valóban történelmi gátszakadást, amely Thüringiában egész más irányú volt, mint ahogy azt a sajtó nagy része emlegeti: a szélsőjobbnak cinikus manővereivel akaratán kívül sikerült eljátszania a szélsőbal „hasznos idiótájának" szerepét. Ennek következtében „népfrontos" konstelláció fog kialakulni a Baloldal vezetése alatt, amelyben a polgári pártokat állandó bizonyítási kényszer alá helyezik a választóközönség mintegy ötöde-negyede politikai karanténba zárása mellett, míg a posztkommunista hatalmi részvétel magától értetődőnek számít – és nem csak Thüringiában. Félreértés ne essék: természetesen az AfD-t a politikai harc legitim eszközeivel távol kell tartani a hatalomtól, de ennek csak az lehet a megoldása, hogy a történelmi demokratikus pártok végre összeszedik magukat – mert az AfD nem más, mint az ő válságuk tünete – és megpróbálják az említett ötöd-negyed bizalmának visszaszerzését, nem pedig az, hogy a posztkommunistákat beemeljék a hatalomba.

A Baloldal egyébként március 3-án elképesztő betekintést engedett mentalitásába: az Instagramon található videó tanúsága szerint a Baloldal előző hétvégi stratégiai pártkonferenciáján egy felszólaló párttag az alábbiakat nyilatkozta: „Egy forradalom után, ha azt az egy száza-

[7] https://www.achgut.com/artikel/augsteins_liste
[8] http://www.wiesenthal.com/about/news/top-10/top-ten-2012-pdf.pdf

léknyi gazdagot agyonlőttük", energiafordulatra lesz szükség[9]. A hallgatóságban több helyen derültséggel nyugtázták a nyilatkozatot, Bernd Riexinger pártelnök különösebb érzelmi megnyilvánulás nélkül hallgatta, majd utána a következőt mondta: „Nem lőjük őket agyon, hanem hasznos munkára fogjuk őket". Később megpróbálta relativizálni a kijelentést és azt nyilatkozta, hogy az agyonlövéses hozzászólás noha elfogadhatatlan, de nyilván ironikus szándékú volt – a kommunisták különösebb irónia nélkül végrehajtott tömeges kényszermunka- és agyonlövetési „programjaira" gondolva, kissé nehezemre esik ezt elhinni. Hogy a Baloldallal való együttműködés a fentiek fényében is miért lenne politikailag erkölcsösebb, mint az AfD-vel, azt még nem sikerült belátnom, de burzsoá csökevény létemre nincs meg az ehhez szükséges szilárd osztályharcos álláspontom… Mindenesetre Adenauer és Kohl pártjától elvárni azt, hogy Thüringiában a kommunista utódpárt jelöltjét segítse nyeregbe – holott a Baloldal pontosan ezt szuggerálja –, nyilvánvalóan olyan abszurdum, amit csak politikai öngyilkosság árán tehetne.

Február 22-i hírek szerint a CDU egy „stabilitási egyezmény" keretében hajlandó erre a műveletre, további súlyos veszteségektől félve egy esetleges azonnali új választásoknál: március 4-én kész Ramelow újraválasztását támogatni, viszont csak 2021. április 25-én lesz új parlamenti választás, addig a Baloldal vezette koalíció bizonyos „projektjeit" a CDU támogatja. Ezzel meglehetősen sikertelenül próbálják elkenni a mind az AfD-vel, mind a Baloldallal való együttműködést kizáró párthatározatok megszegését. A március 4-i választáson a harmadik fordulóban – a CDU tartózkodása mellett – újra miniszterelnökké választották Bodo Ramelow baloldali jelöltet; ellenjelöltjeként Björn Höcke AfD-vezető csak az első két fordulóban lépett fel. Churchill diktumát variálva, visszatekintve a CDU eddigi gyászos szereplésére: a CDU választhatott az elvtelenség és a választási vereség között – az elvtelenséget választotta, és választási vereségben lesz része.

Ezzel azonban a politikai vihar nem ért véget. Annegret Kramp-Karrenbauer CDU-elnök szintén Erfurtba utazott és tárgyalt a CDU tartományi vezetőivel. Liberális kollégájával ellentétben azonban válság-menedzsmentje teljes kudarcba fulladt. Ezzel az eredetileg csak tartományi politikai válság országos méretet öltött: a CDU-vezető, realisztikusan felmérve saját csekély ütőerejét, lemondott arról, hogy a kancellári posztra jelöltesse magát, egyúttal kilátásba helyezve lemondását a CDU pártelnöki székéről is. Ez utóbbit ugyan ahhoz a feltételhez kötötte, hogy saját maga akarja

[9] https://www.instagram.com/p/B9RJtd5oNrA/?utm_source=ig_embed&utm_campaign=loading (Fordítások B. J.).

a kettős jelölési folyamat irányítását átvenni (amit a kancellárjelöltség esetében tovább bonyolít a CSU magától értetődő beleszólási joga), viszont pillanatok alatt kiderült, hogy politikailag elérkezett a „béna kacsa" stádiumába, és nem sok esélye van saját utódlását befolyásolni. Ezzel meghiúsult Merkel koncepciója is a hatalom lépcsőzetes átadására. Afféle „déja vu" élményként ismét jelen vannak a jelöltek, akik már „AKK" (ahogy a CDU elnökét hosszú neve miatt becézik) megválasztásakor vetélytársai voltak: Friedrich Merz volt CDU/CSU-frakcióvezető, új jelöltként Armin Laschet észak-rajna–vesztfáliai miniszterelnök, és vele „tandemben" a helyettesi pozícióra pályázó Jens Spahn egészségügyi miniszter (akinek 39 éves létére ez ügyes húzása – ő a többiekkel ellentétben tud várni a legmagasabb posztra), valamint Norbert Röttgen, a Bundestag külügyi bizottságának elnöke is. Akárki is legyen az utód, pártpolitikai szempontból fő feladata a CDU profiljának konzervatívabb élezése lesz, mert nyilvánvalóan a profilvesztés hajtott sok választót vagy az AfD, vagy az egyáltalán nem szavazók táborába. Az utódnak azt kell elérnie, hogy Franz Josef Strauss tradíciójában a CDU/CSU-tól jobbra „csak a fal" legyen, ez pedig majdnem lehetetlen. Mindezt ugyanakkor úgy kell megoldania, hogy közben a CDU „merkelista" szárnya se vesszen el, vagyis kellő integrációs képeséggel kell rendelkeznie. Egyszóval, az állás felér egy politikai öngyilkossági akcióval, de a CDU-pártközpont továbbra is elfogad pályázatokat…

GYULAI GYÖRGY

AUSZTRIA, FEKETE–ZÖLD KÍSÉRLETI MODELL

Ausztria politikai élete még mindig izgalmas és változatos időket él át. A január 7-én beiktatott fekete–zöld (Osztrák Néppárt és Osztrák Zöld Párt) koalíció újdonsága különös figyelmet igényel. Kérdés, hogy a nagyobbik, szomszédos német állam számára országos szintű példát mutathat-e? Az Európa-szerte zöldeknek nevezett ökológiai mozgalmak az 1979-es EP-választások alkalmával bukkantak fel először jelentős politikai erőként Németországban. A következő év januárjában, 1980-ban alakultak országos politikai párttá. Ezért az ausztriai testvérpárt egymást követő sikerei a szomszéd számára kiemelt fontosságúak.

Alexander Van der Bellen zöld jelöltként előbb a botrányosan alakult és alkotmánybírósági döntés nyomán megismételt köztársasági elnökválasztást nyerte meg 2016 decemberében. Ezúttal 2019 őszén, a zöldpárt belső megosztottságán túljutva – a vetélytárs Jetzt („Most", exelnökük: Peter Pilz) listájának kiiktatásával – Ausztria öko-politikusai a támogatottságukat megháromszorozva jutottak kormányra.

Mivel az ökopolitika fecskéi német földön, és általánosságban Nyugaton új-baloldali mozgalmakként jelentkeztek, a zöldek és feketék között a taszítás erősebb lehet, mint a vonzás. A tőke- és iparpárti, a kormányzó konzervatív, illetve kereszténydemokrata néppártokkal szemben, egyúttal az addigi ellenzékiséggel szintén elégedetlen, a globális kihívásokra reagáló, ideológiailag tőke-kritikus, inkább fiatal, értelmiségi protestszavazókat megszólító politika nyugaton baloldaliként született meg. Kritikusaik ezért is szokták őket a görögdinnyéhez hasonlítani. Ám a társadalmi átalakulások, a hagyományos munkásosztályra támaszkodó szociáldemokrácia meggyengülése, bázisának beszűküléséből származó tartós és elmélyülő válsága úgy tűnik, hogy az EU magállamában elhozta a váltás idejét. A pirosak helyet cseréltek a zöldekkel az utóbbi évek német választásainak erősorrendjében. Míg korábban az országos és tartományi választásokon az SPD 20 százalék felett teljesített, a zöldek pedig átlagban 10 százalék körül, esetleg régiótól függően alatta, az utóbbi időkben a szociáldemokraták váltak a kis-közép 10 százalékos párttá, míg a zöldek a nagy-közép méretű, 20 százalék körüli eredményeket szállítják.

Hasonló helyzet alakult ki Ausztriában 2019 szeptemberében az Ibiza-botrány miatt előrehozott választáson, azzal a különbséggel, hogy a piros SPÖ és a Zöldek most fej-fej mellett tartanak. Igaz, a szociálde-

mokraták mintegy 10 százalékot vesztve még mindig 16-17 százalékon állnak, ám a zöldek ugyanennyit nyerve, sőt mára már tovább növekedett támogatottsággal befogták őket.

Az igen pragmatikus, de még mindig szemtelenül ifjú Sebastian Kurz az NSZK feketéihez képest sokkal jobban meg tudta őrizni pártja népszerűségét. A videóbotrányban ostobának mutatkozó, bukott szabadságpárti-elnökről, Heinz-Christian Strache-ról, a lemondani kényszerült alkancellárról azóta számos újabb, meghökkentő és groteszk információ került napvilágra. Kurz egyértelmű hasznot húzott a kormányválságból. Megszerezte azt a 10 százaléknyi szavazatot az FPÖ elől, amit ezek az a 2017-es választásokhoz képest elvesztettek. Ráadásul az FPÖ még nincs túl a válságon, hiszen a december 13-ával a pártból távozó Strache – az ausztriai politikában a pártjukkal szembe került vezető politikusok között igen népszerű gyakorlattal élve – választási listát alakít, és szakadár, fővárosi, helyi képviselői segítségével az országos bejutási küszöbön álló támogatottságának háromszorosát, a 2020. őszi bécsi választásokon 15 százalék megszerzését tervezi, nem éppen kilátástalanul. Az előkészített lista neve – amely csupán a „nagyember" csatlakozására vár – „Szövetség Ausztriáért" (Die Allianz für Österreich – DAÖ). Strache a német sajtóhírek szerint a kelet-tiroli Sankt Jakob in Defereggen falucska Enzian panziójában, az általa vélt nemzetközi támadások kivédésére, jelentős mennyiségű aranyat, üzemanyagot és készpénzt halmozott fel. A tetemes vagyon törvényes forrásával persze nem tud elszámolni. Ám e vállalhatatlan körülmények ellenére még mindig népszerű. Ez csakis sármos karizmájával magyarázható, ha nem akarnánk az osztrákok frusztrált, üldözési mániás szorongásaira fogni a jelenséget. Mindenesetre a szövetségi parlamentbe jutáshoz a megmaradt személyes támogatottsága egyelőre elegendő arra, hogy volt pártját egy időre zárójelbe tegye, ahogy az Jörg Haider idején már egyszer megtörtént. Népszerűségét jellemzi, hogy a minap megszüntetett közéleti Facebook-oldala – a most ismét kancellári tisztséget nyert Kurz után – a második legnagyobb követőszámmal kérkedhetett, csaknem 790 ezer kedvelővel.

Mindezek eredményeként – kelletlenül ugyan – de a politikai rokonszenv-vonzalmaknál erősebb, az érdekérvényesítésre létrejött politikai pártoknál jóval racionálisabb módon, a parlamenti mandátum-matematika érvényesült a koalíciókötésnél. Noha Kurz nyilatkozata szerint „nem terveznek esküvőt", de mégiscsak „bejelentett élettársi közösség" jött létre. Az általános várakozások mintegy két évesre várják e „próbaházasság" időtartamát.

Az új, ötpárti és 183 képviselős „Nemzeti Tanácsban", vagyis az osztrák parlament első kamarájában a 71 mandátumot szerzett ÖVP akár három másik párttal is koalícióképes lehetett volna. Míg a negyedik, a politikájában legközelebb álló, liberális gazdaságot hirdető NEOS 15 képviselőjével nem lett volna meg a szükséges többség, a 92 mandátum. A közel 75 éve fennálló II. Köztársaság idején, az eltelt idő 60 százalékában, több mint 43 esztendeig nagykoalíció kormányzott az ÖVP és SPÖ részvételével. E korszak hitele azonban nagyon megkopott. Főleg a rossz emlékű, a politikai alapon ugyan háttéralkuban, de mégis félreérthetetlen világossággal az állami, illetve az államtól függő források, valamint gyakorlatilag valamennyi fontos beosztás egymás közötti elosztásának több évtizedes rendszere miatt. Kurz az éppen elhódított FPÖ-szavazók elvesztését kockáztatta volna a belső bizonytalansággal bajlódó, és válságba keveredett liberális párttal létesítendő újabb koalícióval. Az ideológiai eltérések miatt bármely hárompárti koalíció működőképessége is kétséges. Így matematikailag senki mással nem lehetett kétpárti összefogást létrehozni, mint a zöldekkel. Ezért voltaképpen az egyetlen lehetőség valósult meg.

A sikeres fekete–zöld együttműködés fő záloga az úgynevezett „koalíciómentes területek" elosztása. Vagyis egyik fél sem fogja a másik lényegi politikai témáiba ártani magát. Ilyenek a migráns és belügyi kérdések, illetve a klíma-problémák kezelése. Ezt tükrözi a tárcák elosztása is. A koalíciójukra utaló önjellemzésük szerint a „boldog emberek" kormányában a partnerüknél két és félszer erősebb feketék adják a bel-, kül-, had- és pénzügyi, valamint a gazdasági, mezőgazdasági, illetve oktatási minisztert, míg a zöldeké az igazságügyi, az egészségügyi és szociális, a zöld és energetikai, valamint közlekedési tárca.

Az idő majd eldönti, hogy a sokismeretlenes osztrák belpolitika mit eredményez az elkövetkező években, de ehhez érdemes felvetni még néhány szempontot. Az országos sikertelenségtől megrendült SPÖ jelenleg a 2020. februári tartományi választások tükrében Ausztria legkisebb, alig száz esztendeje Magyarországtól megszerzett, őrvidéki tartományában, Burgenlandban (tükörfordításban „Várvidék") a legerősebb párt. Az SPÖ itt a szavazatok mintegy felét szerezte meg – országos népszerűségük kerek háromszorosát – a 74,7 százalékos részvétel mellett megtartott választásokon. Így újra egyedül kormányozhat a kismartoni (Eisenstadt) parlamentben. A párt itteni erős embere a volt rendőrfőkapitány, Hans Peter Doskozil, aki a vidékies, elöregedő lakosságú tartományban erős szociális kedvezményekkel nyeri meg a választók rokonszenvét. A minimálbér igen magas, 1700 eurós a tartományban.

Ugyanakkor – együttműködve a központi kormányzattal mint az állam keleti határterülete – a közmondásossá vált „szárnyas kapuk" politikáját is nagyban támogatja. A 2015-ös menekültválság idején is személyesen irányította a határfelügyeletet, amíg Bécs másképpen nem döntött, és amire persze a helyi választók emlékeznek. Sőt, határpolitikájában a helyi munkavállalók érdekeit az ingázó, bejáró magyarországi munkavállalókkal szemben is védi. Ugyanis Ausztria folytatólagosan kijátssza a schengeni megállapodás rendszerét. A szerződés szellemével és írott betűjével teljesen ellentétesen, immáron több mint negyedik esztendeje Ausztria félévente újra és újra meghosszabbítja Magyarország és Szlovénia határán – rejtett terrorista veszélyre hivatkozva – a határellenőrzések végzésének lehetőségét. A schengeni határellenőrzési kódex (29. cikke) teszi lehetővé a tagállamoknak , hogy a schengeni térség működését veszélyeztető „kivételes körülmények" fennállása esetén visszaállítsák a határellenőrzéseket egyes belső határaikon. Ilyen esetben az Európai Tanács az EU-Bizottság javaslata alapján ajánlhatja azt, hogy egy vagy több tagállam visszaállítsa a határellenőrzéseket. Erre csak végső megoldásként kerülhetne sor a következő feltételekkel:

- a határellenőrzés legfeljebb hat hónapos időszakra állítható vissza,
- az ellenőrzések időszaka legfeljebb három alkalommal hosszabbítható meg,
- vagyis az ellenőrzések legfeljebb két éven keresztül végezhetők.

Ehhez képest 2015 novembere óta folyamatos Ausztriának a schengeni szerződéssel ellentétes magatartása. A kormányban résztvevő zöldek „európaiságának" próbaköve lehet az, hogy miként viszonyulnak májusban az esetleges újabb fél éves hosszabbítás kérdéséhez. Sok reményt persze nem érdemes fűzni a probléma megoldódásához, mivel a bel- és biztonságügy az ÖVP területe a koalíciós megállapodás szerint. Másfelől szép példáját szolgáltatta a pártérdekek elveket felülíró voltára, amikor az utóbbi fél évben, átmenetileg kormányzó SPÖ „szakértői" kabinetje szintén meghosszabbíttatta novemberben az intézkedés hatályát. Nyilvánvalóan az őrvidéki választási sikerét megalapozandó és elősegítendő.

Amennyiben irányadónak tekinthetjük az SPÖ legsikeresebb tartományi csoportjának és vezetőjének politikai gyakorlatát, akkor az SPÖ folytathatja a bevándorlók és külföldiek ellen fordulás politikáját, a liberális-baloldaliság szféráját ezzel a zöldekre hagyva. Ugyanakkor az örök ellenzékiség protest magatartásából a kormányzati felelősségbe jutott zöld párt esetében törvényszerű, hogy a fundamentalista, ideologi-

kus politika a reálpolitika irányába tolódjék. Ha eltekinthetnénk a zöldmozgalmi politikai hagyománytól, a környezet- és természetvédelem, a teremtett világ, vagyis a teremtésvédelem alapvetően értékmegőrző, vagyis éppenséggel konzervatív politikai irányzatként is elképzelhető. Így nem kizárható az sem, hogy akár megtalálja a tartós együttélés és működés lehetőségét a kereszténydemokratákkal. A klímaküzdelembe mindenesetre eléggé lendületes tervekkel és szívélyes egyetértéssel vágtak bele. Az EU-elvárásokat évtizeddel előző CO_2-kibocsátáscsökkentést határozott el az új kormány. Sőt igen rövid távon, tíz év alatt, már 2030-ra óhatják kiiktatni a villamosenergia-szolgáltatásból a fosszilis eredetű energiaforrásokat.

Mindemellett, noha Ausztria a fekete–zöld – sok osztrák ajkán színösszevonással türkizzöld – irányítás modell-kísérleteként tűnik fel a sajtóban, az NSZK tartományi szinten már sokkal előrehaladottabb tapasztalatokkal rendelkezik a néppárti–zöld vezetés tekintetében. A 16 tartományból 11-ben koalíciós partnerek a zöldek. Igaz még csak Baden-Württembergben, bár az egyik leggazdagabb, és komoly autógyártó kapacitással is rendelkező tartományban van zöld miniszterelnök. Több választás óta rendre felmerült a zöldek részvétele szövetségi szinten is a koalícióban, az úgy nevezett „jamaika", vagyis fekete–sárga–zöld kormány lehetőségével, így legutóbb 2017-ben. Hiszen a két nagyobb pártnak, a feketéknek és pirosaknak eddig sem volt örömteli a számukra folyamatos támogatói lemorzsolódással járó, kényszerű németországi nagykoalíció. Viszont a parlamenti matematika eddig nem kedvezett a megvalósításnak: csak a kevésbé stabil háromszínű együttműködés jöhetett volna létre. Szemben azzal, hogy amennyiben minden úgy marad népszerűség terén a német parlamenti ciklus hátralévő részében, ahogy most láthatjuk, akkor már a megerősödött zöldek és a támogatásukat csak lassabban elvesztő feketék kétpárti többséget alkothatnak. Jelenleg a két tömörülés támogatottsága lényegében azonos, mintegy 25 százalék körüli a teljes népesség körében. A CDU/CSU kevésbé tudta megőrizni ugyan támogatottságát, mint a pragmatikusabb Kurz Ausztriában, viszont az egyre inkább kispárttá váló SPD-nél mégis sokkalta inkább. Amennyiben viszont felerősödnének az eddigi trendek, akkor akár a zöldek vezetésével jöhet létre a tartományi szinten már kipróbált zöld–piros–vörös kormányzás, vagyis a jelenlegi összbaloldal vehetné át a szövetségi irányítást a Linke-vel („Balpárt"), a részben utódpárti szélsőballal kiegészítve a fiatalabbak által favorizált zöldek és az elöregedő szociáldemokraták koalíciója.

Ennek a forgatókönyvnek esélye nem elhanyagolható, hiszen az AfD további erősödése a protest szavazókon kívül újabb támogatókat csábít-

hat el az Unió-pártoktól. Márpedig eddig a CDU/CSU központi politikája az volt, hogy egyik szélsőséggel sem hajlandó együttműködni, sem az AfD-vel, sem a vörösökkel. Ez az eddigi politika viszont, bár pontosan a weimarizáció ellen, vagyis a két háború közötti, a demokráciának a törvényes választásokon történő megdöntése elleni szándékból fakad, nem tudta teljesen kifogni a szelet a bevándorlóellenes, protest AfD vitorláiból. Mivel a centrumpártok nem hajlandóak együttműködni a rendszerkritikus bal- és jobboldali szélsőséges pártokkal, szándékukkal ellentétesen elősegíthetik a további társadalmi radikalizálódást. Ahogy például Jugoszlávia felbomlásakor, Szerbia gazdasági bojkottal próbálkozott Szlovénia elszakadása ellen fellépni, ezzel éppen megkönnyítette az elválást. Az AfD eredetileg CDU-s szakadárokból jött létre, és akkor egyáltalában nem jellemezte szélsőségesség a politikáját. A teljes és merev elutasítás viszont nem látszik hatásosnak. Az AfD kommunikációjában, illetve a szervezetén belül éppen beteljesedik a nem kívánt jóslat. A főleg a keleti, új tartományokban erős Flügel, a radikálisabb „Szárny" irányzata válik egyre meghatározóbbá. Az utóbbi választások bizonytalanságában egyértelmű irányvonalat támogató választói akarat megnyilvánulása nélkül Merkel kipróbált kompetenciája volt, amire leginkább bizalmat adtak a választók. Mára viszont ez a modell elavult, a Kanzellarin egyértelmű bejelentése szerint nem folytatja. De hogy ki az, aki a helyére léphetne, egyik pártban sem látható még világosan.

Általános feltűnést keltett év elején a thüringiai politikai válság. Az egyik legkisebb német tartomány legutóbbi választásán a mai politikai erővonalakkal kialakult mandátum-matematika patthelyzetet teremtett. A külső szemlélőnek nem igen volt érthető, ami történt. A harmadik fordulóban, egy napra megválasztott FDP-s miniszterelnök lemondatásáról, dél-afrikai körutazásán egy rövid, parancs-szerű sajtónyilatkozatban, kvázi „hazaszólva" rendelkezett a kancellár asszony. A meglehetősen antidemokratikusnak tűnő szövetségi beavatkozás egy tartomány, illetve egy másik párt ügyeibe magyarázatra szorul. És ez, mint oly gyakorta, újra csak a német múltban leledzik. Pontosan kilencven esztendeje ugyanis, ugyanígy januári precedensként, Thüringiában kapott 1930. januárban tartományi kormányzati szerepet az NSDAP, egy igen hasonló választási patthelyzet megoldásaképpen.

SZEKÉR NÓRA

A LENGYEL–MAGYAR BARÁTSÁG DIMENZIÓI A KOMMUNISTA DIKTATÚRA IDEJÉN[1]

Az európai nagyhatalmi politika – amelybe az első világháború után az Amerikai Egyesült Államok is bekapcsolódott – a nagyhatalmi kategóriába be nem sorolt népek számára az idegen érdekviszonyoknak való alárendeltséget, a nagyhatalmi játszmák keresztttüzében formálódó háborúkba való belesodródást és állandó küzdelmet jelentett a saját önrendelkezési jogaikért.

Kelet-Közép-Európában többször is megfogalmazódott, hogy a politikai összefogás, vagy akár egy föderatív alapon való összekapcsolódás olyan tényezővé tehetné a térségét, ami a nagyhatalmi nyomást ellensúlyozhatná. De ez az együttműködésre épülő elképzelés soha nem tudott realitássá válni, ehelyett az egymással való szembehelyezkedés vált valósággá: az első világháborút lezáró békék döntéseiből fakadó, egzisztenciális téttel bíró érdekellentétek. A második világháború után kialakult *status quo* pedig már nem csupán a nagyhatalmi érdeknek, hanem a kommunista diktatúrának is kiszolgáltatta a térséget. Ez a diktatúra nem csak az érdekszférájába tartozó területek szuverenitását kérdőjelezte meg, de a fennhatósága alá tartozó országok életének minden vonatkozását uralma alá vonta. Kelet-Közép-Európa népei között az együttműködés csak abban az esetben volt elfogadható, ha azt a Szovjetunió jóváhagyta és a kommunista pártok koordinálták. Ha ez alulról, a hivatalos állami vonalat megkerülve történt, akkor az egymáshoz való közeledés már ellenzéki tevékenységnek számított.

Ebben a szovjetek által uralt játéktérben a nagy tradíciókra visszanyúló lengyel–magyar barátság emlegetése már önmagában irritálta a párthatalmat. Ennek ellenére e sorsközösségre épülő baráti hagyomány a két ország között az egyik legintenzívebb önszerveződő kapcsolatrendszert és szellemi áramlást teremtette meg a szocialista blokkon belül.

De nem csak a kötelezően előirányzott barátságokon túlmutató bizalom volt az, amiben ez a két ország kitűnt a blokk államai közül, a kommunista korszak négy évtizede alatt a megszállással és az egypárti diktatú-

[1] Az írás a Hervainé Szabó Gyöngyvér megjelenés alatt álló köszöntő-kötetében megjelenő tanulmányra épül.

Scala Salutis, Assisi Szent Ferenc-templom (Pónik)

rával szemben a „legtartósabb, legjelentősebb és legaktívabb”[2] ellenállás Lengyelországban és Magyarországon szerveződött, még ha ezek az ellenállások igen más természetűek voltak is.

1956-ban, a Sztálin-rendszer ideje alatt felhalmozódott feszültség és megaláztatás mindkét országban óriási intenzitással tört felszínre, sokszor nyíltan egymásra reflektálva. „A magyar és a lengyel október szinte egy ütemre mozdult.”[3] Az 1956-os forradalom magyar és lengyel zászlók alatt indult el a Bem-szobortól. „Újra tudatosodott a magyar–lengyel barátság hagyománya, a nemzeti függetlenségért vívott közös harcok emléke”[4] – írja Kiss Gy. Csaba. Október 23-a egyik jelszava: „Lengyel–magyar barátság – függetlenség, szabadság!” – „Minden magyar együtt halad, kövessük a lengyel utat!”[5] Lengyelországban – a szocialista tá-

[2] Lásd: Konrad Sutarski: *A lengyel és a magyar ellenzék 1956–90 közötti együttműködésének általános jellemzése*. Kiss Gy. Csaba–Konrad Sutarski (szerk.): *Lengyel nyár–magyar ősz. Lengyel–magyar szolidaritás 1956–1990 között.* Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, 1997, Budapest, 15.

[3] Kiss Gy. Csaba–Konrad Sutarski: Bevezető. Kiss Gy.– Sutarski 1997, 8.

[4] Kiss Gy. Csaba: *A magyar–lengyel barátság hagyománya mint az ellenzékiség egyik formája.* Kiss Gy.– Sutarski 1997, 24.

[5] Engelmayer Ákos: *A lengyelek iránti rokonszenv a magyar patriotizmus szerves része*. Bogdanska-Szadai Bozena–Szalai Attila (szerk.): *A magyar kapcsolat.* Magyarországi Bem József Kulturális Egyesület, 2010, Budapest, 18–19.

boron belül egészen egyedülálló módon – a magyar forradalom hírére számos önként jelentkező akart harcolni a magyar szabadságharcosok oldalán, és a külföldről érkező segélyek közül a lengyeleké volt a legnagyobb mértékű. „Az egész világ segélyének közel egyharmada érkezett tizenegy évvel a háború után, a szegény, földig rombolt Lengyelországból. Közel két héten át egymillió złotyt gyűjtöttek a magyarok megsegítésére akkor, amikor az országos általagfizetés 800-1000 złotyt tett ki." [6]

1956 után azonban a hatalom és a társadalom viszonya igen különbözően alakult. Magyarországon hosszú évekig tartó kegyetlen megtorlás kezdődött, majd ezt követte a konszolidáció, amely a társadalommal való kiegyezésre törekedett. A hatalom az „ahhoz képest jobb" életérzés kialakításával igyekezett oldani a társadalmi feszültségeket. A megfélemlítésre épülő napi terror oldódása, a viszonylagos jólét és stabilitás érzete, ha nem is feltétlenül együttműködővé, de beletörődővé tette a magyar társadalom széles rétegeit.

Ezzel szemben Lengyelország az 1956-ban kiharcolt szellemi mozgásteréből többet meg tudott őrizni, és ezt évtizedekig meg is tartotta. Władisław Gomułkának az 1956. október 30-i szovjet kormánynyilatkozat[7] értelmében sikerült bizonyos önállóságot kiharcolnia Moszkvával szemben. A LEMP, a lengyel kommunista párt is veszített kizárólagos hatalmi státusából. Két meghatározó társadalomszervező erő – a katolikus egyház és a munkástanácsok – olyan tényezővé váltak, amelyek ugyan behatárolt, de mégis létező szuverenitással rendelkeztek.[8] A felsőoktatásba visszatérhettek a politikai okokból eltávolított professzorok, visszaállították az önkéntes vallásoktatást az iskolákban, vidéken szétestek a termelőszövetkezetek.[9] Mindazonáltal 1956-tól kezdődően ismétlődő politikai válságok rázták meg Lengyelországot.

A két nemzet ellenállása és ellenzéki csoportjainak küzdelmei e különbségből, valamint a különböző gazdasági, életszínvonalbeli adottságokból adódóan egészen más intenzitással működtek. Lengyelországban a '60-as évektől kezdve széles mozgalmi háttérrel bontakozott ki a társadalmi tiltakozás: „egyetemi tanárok, akadémikusok, szabad foglalkozású értelmiségiek, írók, papok, tudósok és katonák, fiatal költők és zenészek, nagyüzemi munkások, parasztok, valamint az egyetemisták, akik nem csak a kabaréműsorokban és színházi előadásokon hallatták a hang-

[6] Tischler János: *A lengyel társadalom és az 1956-os magyar forradalom*. In *Múltunk*, 1996/3, 20.

[7] Gál Éva–Hegedüs B. András–Litván György–Rainer M. János (szerk.) *L. A. „Jelcin-dosszié" – Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993, Budapest, 65–67.

[8] Részletesen lásd: Mitrovits Miklós (szerk.): *Lengyel, magyar – „két jó barát". A magyar–lengyel kapcsolatok dokumentumai, 1957–1987.* Napvilág Kiadó, 2014, Budapest, 19.

[9] Szalai Attila: *Lengyelek, az istenért, hogyan csináljátok?!* Juhász György–Domokos László (szerk.): *Táborszemle. Különbségek, itt és ott.* Antológia Kiadó, 2017, Lakitelek, 83–84.

jukat, az alkotmány azon cikkelyét kifogásolták, amelyben a hatalom a Szovjetunió iránti barátságot egyenrangúnak tekintette a szuverén Haza jelképével!"[10] A szamizdat-irodalom, az illegális munka szerves részét jelentette e tiltakozásoknak. 1976-tól 1989-ig 6506 szamizdat kiadvány jelent meg.[11] „Szolidaritás létrejöttével Lengyelországban kialakult egy hierarchikusan alig szervezett, *föld alatti állam a második világháborús időkhöz hasonlóan.*"[12] Ez a mozgalom pedig egy legális, nem kommunista intézményben, a katolikus egyházban biztos támogatóra talált.

Hatalmas lendületet adott a lengyel ellenzék küzdelmeinek, hogy 1978. október 16-án II. János Pál néven Krakkó érsekét, Karol Wojtyla bíborost választották meg pápává. „A lengyel pápa 1979-es hazai zarándoklatán elmondott üzenete – Ne féljetek! – sok millió lengyel ember lelkében már ekkor megdöntötte a rendszert"[13] – fogalmazott a polonista Szalai Attila.

Magyarországon az 1956-os forradalom leverése után nem épült ki tömeges, szervezett ellenállás. Meghatározó értelmiségi körök, irodalmárok, művészek igyekeztek a legégetőbb nemzeti sorskérdéseket a felszínen tartani, de a legitimitás határát nemigen lépték át, és személyük köré sem szerveződött – nemhogy illegális, de még legális formában sem – széles társadalmi mozgalom. A nyolcvanas évektől megkezdődött ugyan egyfajta társadalmi mozgolódás, legális rendezvények keretei között mind több ember jelent meg a hivatalos hangtól elütő folyóiratok estjein, a rendszerkritikus hangnemet felvállaló klubmozgalmak, értelmiségiek találkozóin. Ekkortól a szamizdat folyóiratokhoz kapcsolódó kör Magyarországon is szerveződni kezdett, de tömegmozgalmi támogatás nélkül, csak pár száz fős hátországgal.

Különbözőségek ellenére a másik országban történtekre való érzékenység, az egymásra való hangoltság az egész korszakon át meghatározó volt. A hatvanas évek elejétől, amikor a blokkon belüli utazásokat engedélyezni kezdték, a fiatalok ezrével indultak Lengyelországba. Ezek az utazások a szellemi felszabadulást jelentették: „az emberek szabadon beszéltek, míg én a diákklubokban hátra-hátranéztem, hogy nem hallgatja-e valaki"[14] – idézi meg emlékeit az egykori autóstopos diák, Engelmayer Ákos.[15] A magyar fiatalokban Lengyelország a sorok

[10] Mieczyslaw Wieliczko: *A magyar ellenzék a nem hivatalos lengyel kiadványokban.* Kiss Gy.–Sutarski 1997, 89.
[11] Wieliczko in Kiss Gy.– Sutarski, 1997, 89.
[12] Kiss Gy.– Sutarski, 1997, 16–17.
[13] Szalai 2017, 91.
[14] Engelmayer in Bogdanska-Szadai–Szalai 2010, 23.
[15] Engelmayer Ákos (1938-), 18 évesen részt vett az 1956-os forradalomban. 1961-ben Lengyelország-

között 1956 emlékét is megidézte, és az ottani ellenzéki mozgalmak példát és biztatást jelentettek. „Azt bizonyította, hogy lehetséges a szovjet birodalmi befolyás övezetében némi szabadság, különállás."[16] A lengyel kultúra iránti érdeklődés a rendszerrel való szembenállás kifejeződésévé vált. A budapesti Lengyel Olvasóterem[17] rendezvényei zsúfolásig megteltek, nyelvtanfolyamain több százan akartak lengyelül tanulni. A Külügyminisztérium egy 1964-es feljegyzése szerint „a lengyel nyelvtanfolyamon évente átlag 1000 jelentkező van, de sajnos eddig csak a jelentkezők felének tudták biztosítani a nyelvtanulást helyszűke miatt."[18] A magyar fiatalok körében a hetvenes évek közepéig töretlen volt „a lengyel divat".

A lengyel érdeklődést a hatalom is ellenzékieskedésnek fogta fel. A Külügyminisztérium 1960-as feljegyzése jól érzékelteti ezt: „Az Olvasóterem látógatóinak köre […] politikailag bizonytalan személyek – akik a Lengyel Olvasótermet, ennek légköre és a lengyel események tisztázatlansága miatt előszeretettel keresték fel."[19] Meg is tettek mindent, hogy minél szűkebbre szabják a „lengyel befolyást", és ezt a rossz hatásúnak ítélt barátságot negatív színben tüntessék fel. A téma iránt elkötelezett emberek pedig személyesen is érzékelhették a hivatalos oldalról rájuk sütött renitens bélyeget. A lengyel érdeklődés önmagában elég lehetett ahhoz, hogy valaki felkeltse az állambiztonság figyelmét. A lengyel irodalom, filmek, színdarabok alig-alig jelentek meg Magyarországon.

Jellemző példa, hogy tiltólistán szerepelt a második világháború alatt a lengyel menekültek mentésének története, melynek során ötvenezer katonát és ugyanennyi polgári személyt fogadott be Magyarország.[20] 1969-ben a lengyel menekültekről és e munka egyik fő szervezőjéről, idősebb Antall Józsefről film készült, amelyet Magyarországon nemhogy bemu-

ba utazott. 1962-ben Lengyelországban megházasodott, Varsóban telepedett le. 1968-ban a Varsói Tudományegyetem néprajz szakán szerzett diplomát. 1970–1980 között az Interpress Sajtóügynökségnél megjelenő *Polska* című havi folyóirat magyar szerkesztője. Szorosan kapcsolódott a lengyel ellenálláshoz, közvetítő szerepet töltött be a magyar és a lengyel ellenzék között. 1980-ban a Szolidaritás tagja, majd az illegális Szolidaritás aktivistája. A kommunista rendszer bukása után 1990–1995 között a Magyar Köztársaság nagykövete.

[16] Kiss Gy. in Kiss Gy.–Sutarski 1997, 25.

[17] A Magyar Népköztársaság és a Lengyel Népköztársaság között 1948-ban kötött Kulturális Egyezmény keretében életre hívott intézet. 1964-től Lengyel Kulturális és Tájékoztató Központ néven működött.

[18] Mitrovics 2014, 249.

[19] Uo. 164.

[20] Magyarország területén 140 katonai és 114 polgári tábort hoztak létre. Az internált katonákat illegális úton Franciaországba, majd annak bukása után a Közel-Keletre szállították, ezzel majdnem negyvenezer katonát kapcsoltak be a németek elleni további harcokba. Magyarországon alakult meg a lengyel illegális katonai hálózat, amely az emigráns kormány és a lengyelországi katonai földalatti szervezet vezetése közötti fontos összekötő pontját, a futárhálózat főállomását jelentette. Mindez a magyar politikai elit tudtával és háttérszervezésével. Lásd: Konrad Sutarski: *Lengyelország történelme magyar vonatkozásokkal*. Méry Ratio, 2018, Budapest, 96.

tatni nem engedtek, de a forgatásban segítséget nyújtó Engelmayer Ákost a varsói magyar nagykövetség megrovásban részesítette, mondván, hogy „fasiszta, aki fehérre akarja mosni a Horthy-fasizmust".[21] 1980-ban a lengyel menekültek befogadásának negyvenedik évfordulója alkalmából magyar értelmiségiek a Kossuth Klubban tanácskozást tartottak. A klub zsúfolásig megtelt, és önmagában már a témaválasztás ellenzéki színezetet adott. A rendezvény fő szónoka Jerzy Robert Nowak, lengyel történész szóvá tette, „a kérdést Magyarországon homály övezi."[22] Az ünnepséget összehangolt sajtótámadás követte. A párt napilapjában, a *Népszabadság*ban E. Fehér Pál, a lap vezértollnoka tisztázta a hivatalos álláspontot, és kifejtette, miért is vállalta a „fasisztoid" magyar kormányzat a lengyel menekültek befogadását: „Jól megfontolt szándékból, amelyben ötvöződött a nacionalizmus, a cinizmus és a felelőtlenség."[23]

Az 1980. július 1-jén bejelentett áremelés hatására országos sztrájkhullám robbant ki Lengyelországban, élén Lech Walesával és a gdanski Lenin Hajógyár sztrájkbizottságával.[24] A gyárak és az üzemek összefogtak, és tanulva a korábbi tapasztalatokból nem mentek az utcára, hanem a munkahelyeiken maradtak, és egymással összehangolva fogalmazták meg követeléseiket. A kormány végül tárgyalásokra kényszerült, s kénytelen volt messzemenő kompromisszumokat kötni. Legálisan megkezdhette tevékenységét a Szolidaritás Önigazgató Független Szakszervezet, amely nemcsak érdekvédelmi szövetkezés volt, hanem a lengyelek döntő többségét felölelő, hatalommal szembenálló mozgalom. Ez az időszak azonban nem tarthatott sokáig, 1981. december 13-án Jaruzelski bevezette a szükségállapotot. Súlyos börtönbüntetés terhe alatt tilos volt sztrájkolni, tiltakozó megmozdulásokat szervezni, elvágták a telefonzsinórokat, közlekedni csak a katonai szervek engedélyével lehetett. Betiltották a Szolidaritást és más független szervezeteket. Ez azonban már nem hozott eredményt. A szabad szakszervezet illegálisan működött tovább.

A lengyel példa rémálom volt a magyar – és a térség összes – kommunista pártjának. A munkásság, melynek osztályuralmi státuszba helyezése a kommunizmus fő ideológiai jelszava, nem hálásan és vakon követi utasításait, hanem önszerveződő erővé és valóságos hatalmi alternatívává

[21] Engelmayer, in Bogdanska-Szadai–Szalai 2010, 26.

[22] A Kossuth Klubban zajló ünnepségről Kiss Ferenc, Illyés Gyula és Csoóri Sándor személye köré szerveződő kör egyik vezéregyénisége számolt be: Kiss Ferenc: *Jegyzőkönyv egy tanácskozásról*. In *Élet és Irodalom*, 1980. 01. 12: 3–4.

[23] E. Fehér Pál: *Megjegyzés egy jegyzőkönyvhöz*, In *Élet és Irodalom*, 1980. 01. 12: 3.

[24] Részletesen lásd Timothy Garton Ash: *A lengyel forradalom. A Szolidaritás*. AB Kiadó, 1990, Budapest; Szalai 2017, 63–109.

válik. A magyar kommunista párt részéről talán a legaljasabb taktika „a lengyel-kérdés kezelésében" az volt, hogy erre a kihívásra gondosan kidolgozott, közmédiában erősen felhangosított lengyelellenes hangulatkeltéssel válaszolt, azzal a demagóg szlogennel, hogy „a lengyelek lusta disznók, utálnak dolgozni, inkább mutyiznak, de leginkább sztrájkolni szeretnek."[25] A „rebellis lengyel" képét a „munkakerülő lengyel" sztereotípiájával igyekezett felváltani. A nyolcvanas évek elején terjedni kezdtek a lengyel viccek, amelyek gúnyt űztek a lengyelek szegénységéből és állítólagos restségéből (Mit kap a lengyel macska ebédre? Egérjegyet. – Ki dolgozik többet? Egy magyar vagy tíz lengyel?), és mindennaposak voltak a sajtóban a bántó, lekicsinylő írások. E propagandának kezére játszott a nyolcvanas évek elején meginduló tömeges lengyel feketekereskedelem, amely „lengyel piac" néven vonult be a magyar szóhasználatba.[26] A hatóságok többnyire szemet hunytak e tevékenység felett, de a sajtóban ugyancsak elszaporodtak az ügyeskedő, lengyel bűnözőkről szóló cikkek,[27] olyannyira, hogy azt már a LEMP KB is nehezményezte: „a magyar sajtó e témával sokszor foglalkozik nem kívánatos hangnemben és gyakorisággal. […] A lengyel elvtársakat érzékenyen érinti minden, lengyeleket sértő, illetve sértőnek vélt megnyilvánulás."[28]

De minden propaganda ellenére az 1980-as évekre, amikor az ellenzéki csoportosulások szerveződése egyre határozottabb formát kezdett ölteni Magyarországon is, Lengyelország szellemi atmoszférája példaértékű volt. A lengyel események komoly hatással voltak az itthoni „másként gondolkodók" (ahogy a hatalom a rendszerkritikus csoportokat nevezte) felbátorodására vagy elbizonytalanodására. Jó példa erre az 1981. december 12−13-i írószövetségi közgyűlés. A Kádár-korszak küzdelmeinek fontos állomása volt az írók e nyílt fórumon zajló fellépése. Az első napon a felszólalások – a Szolidaritás sikerein is felbuzdulva – parázs légkörben folytak, számosan fogalmaztak szokatlan élességgel, és nemcsak a hivatalos irodalompolitikát, hanem a rendszer egészét érintően is. A lengyelországi szükségállapot december 13-i bevezetésének híre azonban lehűtötte a kedélyeket, és a hatalom emberei is rögtön a magabiztosabb és fenyegetőbb arcukat mutatták. „December 13-án, a lengyel katonai puccs híre már eljutott a közgyűlés résztvevőihez. Ekkor Fekete Sándor, az *Új Tükör* főszerkesztő-helyettese éles, a Rákosi-korszak hangvételét felelevenítő támadást intézett. […] Utána Lázár István kirohanása következett, rágalomnak

[25] Szalai Attila: *Lengyelország nevelt férfiemberré.* Bogdanska-Szadai–Szalai 2010, 123–169.
[26] Mitrovits 2014, 147–148.
[27] Uo. 31.
[28] Uo. 582.

minősítve a túlzott és fölösleges rémképet, majd az írószövetségi alapszabály körül kialakult vitát a »Köztársaság-téri zendüléssel« rokonítva lelépett az emelvényről. A vádat dermedt csönd követte"[29] – számolt be az emigrációs *Irodalmi Újság* a lengyel események hatására történt hangulatváltozásról.

A Szolidaritás azonban nem csupán egy távoli szellemi ösztönző szerepet játszott, a két ország ellenzékének együttműködése szoros barátságokon és közös ügyeken keresztül nagyon is élővé vált. A lengyel szamizdat kiadványokban nagy számban jelentek meg (sokszor álnéven) magyar szerzők írásai.[30] A magyar „második nyilvánosságban" színre lépő ellenzék a lengyelekhez járt tanulni. Tőlük tudta elsajátítani, hogy miként működik az illegális munka, a sajtótermékek előállítása, a szitanyomású nyomdatechnika. Az 1987–88-ban szerveződő magyar ellenzéki csoportok szinte mindegyikének hátterében ott álltak a lengyel kapcsolatok és a Szolidaritás példája. Számos személyiség meghatározó szerepét lehetne kiemelni. Kovács István, Kiss Gy. Csaba, Engelmayer Ákos, Szalay Attila, Pákh Tibor, Krassó György, Demszky Gábor, Lengyel Gabriella és még sorolhatnánk, ki mindenki vált „foglyává" a lengyel hatásnak és igyekezett élesztőleg a magyar világban is ezt a hatást érvényre juttatni. De a lengyel ügy talán legelső és legkiemelkedőbb szószólója Kerényi Grácia volt.

Kerényi Károly világhírű klasszika-filológus leánya magyar–latin–görög szakos első éves egyetemistaként részt vett a nácizmus elleni diákmozgalomban. A Gestapo 1944. április 3-án letartóztatta, majd Auschwitzba deportálták. *Amikor én ellenálltam* című írásában rálegyintően emlékszik meg saját szerepéről (amely rálegyintés inkább a regnáló hatalomról, mint saját megítéléséről szól): „Ugyan miféle ellenállás volt az, […] még arra se jó, hogy a telefonkérelmemben meghassa a minisztert."[31] 1945 nyarán tért haza, mint írja: „nem csupán »történelmi tapasztalatokkal« gazdagodva, hanem lengyel nyelvismerettel is."[32] Életének innentől meghatározójává vált a lengyel nyelv és irodalom. 1949-ben az ő kezdeményezésére hívták életre a lengyel tanszéket. Műfordítóként a modern lengyel líra fő tolmácsolója lett itthon és a magyaré Lengyelországban. Neve fogalom ma is a lengyel értelmiség köreiben. „Úgy vélem, Kerényi Grácia működése gondviselésszerű volt a magyar és lengyel költészetre nézve" – fogalmazott a költő Tadeusz Novak. A lágerélmények után Kerényi Grácia 1952-

[29] *Irodalmi Újság*, 1982/1, 7.
[30] Wieliczko in Kiss Gy.–Sutarski 1997, 92.
[31] Kerényi Grácia: *Amikor én ellenálltam*. In *Kritika,* 1970/4. 20.
[32] Kerényi Grácia: *Azonosulások*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968, Budapest, 4.

ben járt először Lengyelországban, innentől Varsó a második otthonává válik, nem kis aggodalmat okozva ezzel úgy a magyar, mint a lengyel biztonsági szerveknek. Tucatnyi jelentés „dokumentálja" a lengyel és magyar irodalomért végzett munkáját, és e munkának a hivatalos kultúrpolitika irányvonalától eltérő szemléletét. „Kerényi Grácia önálló és a magyar kormánytól független irodalompolitikát folytat. […] Fő jövedelmi forrásául már évek óta a lengyel irodalom magyarra fordítását és a magyar irodalom lengyelországi szervezését választotta. […] Tevékenységét a kenyérharcon kívül politikai tényezők is motiválják. […] Jelenleg hangsúlyozottan katolikus vonalat követ, […] egyoldalúan az osztályharc frontját támogatja Lengyelországban. […] Elbeszélés antológiát állított össze a katolikus Pax kiadó számára, melynek válogatása mintegy antipólusa a Sieroszewski-válogatta antológiának. Kerényi válogatásában Mészöly Miklóstól kezdve a *Vigília* írói köréig hangsúlyozottan polgári prózaírók szerepelnek. […] A magyar költők közül egyoldalúan Weöres Sándort, Pilinszkyt stb., népszerűsíti. […] Minden bizonnyal befolyásának köszönhető az az egyoldalúság, mely a lengyel fogadtatásban megnyilvánul a magyar irodalom terén"[33] – állapítja meg egy 1969-es állambiztonsági jelentés.

A hivatalos szervek mindent meg is tettek, hogy akadályozzák lengyelországi utazásait. Azt azonban engedélyezték számára, 1980-ban átvehesse a lengyel PEN Klub díját a lengyel irodalomnak tett szolgálataiért. „Nem csupán az ünnepség volt különös – különös volt az az ősz is Lengyelországban. […] A szolidaritás első hónapjai voltak ezek"[34] – írta a lengyel költő és barát Wiktor Woroszylski.[35]

Kerényi Grácia volt az egyik szervezője a magyar ellenzék segélyakciójának, amelyben a Szolidaritást is támogatva a nehéz gazdasági körülmények között élő lengyeleket kívánták segíteni. A Szegényeket Támogató Alap (SZETA) segítségével gyűjtést szerveztek és lengyel gyermekek táboroztatását tervezték. Ennek során együttműködtek a Magyar Vöröskereszttel, az egyházakkal, sőt a Hazafias Népfronttal is, és ügyükről tájékoztatták a nemzetközi szervezeteket és a nyugati sajtót is. „A szervek – félve a várható nyugati sajtóvisszhangtól – az akciót nem merik megakadályozni"[36] – gondolták a szervezők az állambiztonság jelentése szerint. Az 1981. december 13-i szükségállapot bevezetése

[33] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3. 1. 2. M-35897/1. 46. Sárdi fn. ügynök jelentése Kerényi Grácia tevékenységéről Lengyelországban. 1969. június 2.

[34] Wiktor Woroszylski: *Grácia*. In *Hitel*, 1989/2. 30.

[35] Wiktor Woroszylski 1956-ban Magyarországon élte át a forradalmat, *Magyarországi napló* címen írta meg élményeit. A napló csak franciául jelenhetett meg legálisan, 1976-ban szamizdat kiadványként lengyelül. Kerényi Grácia fordításában Krassó György nem hivatalos kiadója adta ki elsőként magyarul.

[36] ÁBTL 2. 7. 1. NOIJ III/III – 82/1 /1981. 06. 02.

után azonban a hatalom a lengyel ügy iránti érzékenységet nem a tűrt, hanem tiltott kategóriába sorolta, és minden, a lengyelekkel való szolidaritás kifejezéséről szóló próbálkozás a belügyi szervek közbeavatkozását vonta maga után. Pákh Tibort, aki azonnal Lengyelországba kívánt utazni, a határon feltartóztatták, az útlevelét elkobozták. Válaszul éhségsztrájkba kezdett. A viszontválasz gyors és radikális volt: Pákhot elmegyógyintézetbe zárták és kényszertáplálásnak vetették alá. A föld alá kényszerült lengyel Független Diákszervezet petícióban tiltakozott, amelyet több, mint kétezren írtak alá.[37]

„Sok évszázados barátságunk, közös nemzeti hagyományaink végső feladását jelentené, ha mi magyarok e tragikus helyzetben elmulasztanánk együttérzésünk kifejezését lengyel testvéreink iránt"[38] – kezdődött az ellenzék 1981. december 21-én kiadott felhívása, amelyben a szükségállapot bevezetése utáni adománygyűjtésüket jelentették be. A felhívást a Szabad Európa Rádióban (SZER) is közzétették, és a felajánlások folyamatosan érkeztek a megadott címekre. A hatalom azonban december 13-a után ezt a karitatív támogatást sem tűrhette. Miután a belügyi szervek megállapították, hogy „az akció szervezőinek társadalmi veszélyessége fokozatosan nő", 1982. január 21-i keltezéssel „Kéregetők" fedőnéven tervet dolgoztak ki az ügy elgáncsolására.[39] A rendszer atmoszférájának és a hatalom módszereinek érzékeltetésére néhány részlet az operatív kombinációk címen kidolgozott tervből: „Balczó András – aki erősen moralizáló személyiség, hívő katolikus – […] a konkrét segélyezésre nem lát lehetőséget, ezért lelkiismereti okokra hivatkozva a szervezéstől visszalépett. […] Az ellen viszont nem emelt kifogást, hogy nevét a SZER továbbra is a szervezők között említse. Ezért szükséges további leválasztása, a szervezőkkel való szembefordítása. Ennek érdekében első lépésként két levelet küldünk részére. Egy becsmérlő hangvételűt, melynek mondanivalója: olimpiai bajnokhoz méltatlan magatartás a SZER-ben olcsó népszerűséget kergetni. […] Ezt egy volt falubelije nevében, névtelenül küldenénk. Egy sajnálkozó hangvételűt, melynek mondanivalója: a Vöröskereszt erőfeszítéseivel párhuzamosan zajló szervezéssel […] árt a humanitárius tevékenység igaz ügyének."[40]

[37] Wojciech Maziarski: *„Koalíciós kormányra van szükség" – Beszélgetés Jacek Kuronnyal*. In *Beszélő 1988*/3. 72.
[38] ÁBTL 3. 1. 5 O-19619/6. 352–353. Felhívás a lengyel nép segítésére. 1981. dec. 21. Aláírók: Kerényi Grácia, Balczó András, ifj. Bibó István, Krassó György, Iványi Gábor, Demszky Gábor
[39] ÁBTL 3. 1. 5 O-19619/7. 70–75. Javaslat „Kéregetők" fn. ügyben operatív kombinációra. Szigetvári Árpád r. ezredes, Dr. Antal József r. alezredes. 1982. január 21.
[40] Ua. 72.

A két fő szervező, Krassó és Kerényi szembeállítását a következőképpen gondolták megoldani: „Kerényi Grácia […] az adományokat »szórakozottan« adminisztrálja. […] Ezért ezt kihasználva, az adminisztráció pontosságára kínosan ügyelő […] Krassó Györgyöt egy magát megnevezni nem akaró orvos nevében felhívjuk. Az orvos közölné, azért fordul hozzá, mert egy barátjától hallotta, hogy annak pénzküldeményét visszaigazolta. A saját maga által – Kerényi Gráciának – küldött 3000, Ft-ról viszont nem kapott visszaigazolást. […] Felkéri, ezt az ügyet Krassó rendezze le, mert ő is van olyan, mint akárki."[41]

Krassó az állambiztonsággal való viaskodás terén több évtizedes tapasztalattal a háta mögött jogosan ügyelt az ügyvitel precíz betartására. Jól sejtette ugyanis, hogy egy ilyen ügy kompromittálására a szervek a gazdasági visszaélés vádját kívánják használni. Ezt elkerülni azonban még a legakkurátusabb adminisztrálással is lehetetlen volt az állambiztonság ügynökeinek provokációja mellett: „Megfelelő időpontban »Katowice« jeligével levelet adunk fel. Ez 1000 Ft-os adományról szólna, de csak 500, - forintot tartalmazna. Egy másik levelet „Hittestvér" jeligével adnánk fel. Ez lengyel nyomorgó katolikusoknak szánt 800, - forint megküldéséről szólna, de pénzt nem tartalmazna. […] Ezt követően „Katowice" telefonon érdeklődne, hogy megkapták-e a küldeményét. A hiány szóba kerülése esetén levélben Balczó Andráshoz fordulna […] és felháborodva közölné vele, hogy meg fogja találni a megfelelő módot, hogy a csalást leleplezze. „Hittestvér" néhány napos késéssel ellenőrizné telefonon „az összekuporgatott" pénz megérkezését, a hiányt zavarodottan, kétségbeesetten venné tudomásul."[42]

Ilyen előkészítés után tervezték az ügy államigazgatási hatáskörbe való átadását. „Dr Krassó György […] kompromittálását a BM III/III-3. osztály hajtsa végre, az alábbiak szerint: »Kertész« fn ügynök saját nevén postai pénzutalvánnyal felad Krassó György címére 3000, - Ft-ot. […] Ezt követően telefonon érdeklődik a Vöröskeresztnél, hogy Krassó felhívása azonos-e a segélyakciójukkal. Ezután […] pénze visszakövetelése érdekében személyesen felkeresi a tanácsi szerveket. Az ügymenetet úgy alakítjuk, hogy a tanács bekéresse az akció során keletkezett jegyzékeket, listákat és elszámoltassa Krassó Györgyöt. […] A tanács csalás bűntettének alapos gyanúja miatt feljelentést tesz és átadja az ügyet az illetékes rendőrkapitányságnak."[43]

A hat oldalon keresztül, tucatnyi ember lejáratását és összeveszejtését a legapróbb részletekig kidolgozó javaslat a következő mondattal

[41] Ua. 74.
[42] Ua. 73–74.
[43] Ua. 72–73.

zárul: „Az egyre nagyobb társadalmi veszélyességű ellenzéki akció visszaszorítása, a szervezők bomlasztására és lejáratása érdekében kérjük a javaslatban foglalt intézkedések végrehajtását engedélyezni."[44]

Így sikerült tehát az ellenzék egész országra kiterjedő szervezésének elejét venni. A lengyel gyűjtési akció átkerült a Vöröskereszt hatáskörébe a SZETA által összegyűjtött adományokkal együtt. Kerényi Grácia és barátai a gyerekek nyaraltatásáról azonban nem tettek le. Bő háromnegyed éves szervezés eredményeképpen 1982. augusztus 16-án 11:55 perckor érkezett volna negyven, nehéz körülmények között élő lengyel kisgyerek, akik családoknál elhelyezve két hétig nyaraltak volna Magyarországon. „Nagy lelkesedéssel készülnek a fogadásukra, amelyen szinte minden szervező meg fog jelenni"[45] – állapította meg egy állambiztonsági jelentés. De a gyerekek nyári táboroztatása is több volt annál, mint amit a hatalom tolerálni tudott: „A lengyel állambiztonsági szervek kérésünkre intézkedtek a magyar–lengyel ellenzéki akció végleges megakadályozása érdekében"[46] – olvasható a BM III/III-4a alosztályának beszámolójában. Indulás előtt a gyerekeknek nem adták ki a vonatjegyeket és a már kiállított útleveleket is érvénytelenítették.

Minden akadályozó és megfélemlítő akció ellenére a magyar ellenzék 1982. augusztus 30-án a lengyel munkások és a kormány közötti megállapodás második évfordulóján megemlékezést szervezett a Bem-szobornál. Száz-százötven tüntető és körülbelül mintegy kétszer ennyi munkásőr és rendőr nézett farkasszemet egymással. Miután Pákh Tibor rövid beszédben hitet tett a lengyel és a magyar nép szolidaritása mellett, a gumibotos rendőrosztag fenyegető mozgolódásának hatására a tüntetők szétoszlottak.

Kerényi Grácia e tüntetés szervezésében való részvételt követően már nem munkálkodhatott sokáig a lengyel–magyar barátság ügyén. 1984 őszén autóbaleset érte és a rákövetkező év húsvétján meghalt. Pákh Tibor búcsúztató szavai nem csak rá, de a két nép közti szolidaritásra is igazak: „Mert elmenekülhetett volna, mint a kiválasztottak, mint Lót, de itt maradt velünk! Nem kíváncsiságból, hogy sóbálvánnyá dermedjen, hanem együttérzésből, hogy velünk szenvedje át ezt a szodomai csapást."[47]

[44] Ua. 75.
[45] ÁBTL 3. 1. 5. O-19619/7. 243. Jelentés „LIDI" fn. bizalmas nyomozás ügyében. Farkas Antal r. fhdgy. 1982. aug. 13.
[46] ÁBTL 3. 1. 5. O-19619/7. 247. Jelentés a lengyel gyermeküdültetési akcióról. Nagy János r. fhdgy. 1982. aug. 16.
[47] idézi: Csisztay Gizella: *Szerelmem, Varsó – Kerényi Grácia utazásai.* BN Kiadó, 1994, Nagyvárad, 58.

SZABADFALVI JÓZSEF

„ÚJ HUNGÁRIA" – „PAX HUNGARICA" – „PAX DANUBIANA"

Ottlik László a magyar jövő kérdéseiről[1]

Ottlik László[2] (1895–1945) az 1920-as évek második felétől a korabeli konzervatív (–liberális) politikai és tudományos elit tagjaként markáns állásfoglalásokban nyilvánított véleményt a Trianon utáni magyarság Kárpát-medencében betöltött szerepéről, jövőjéről. Alkotói pályája során mindig nagy jelentőséget tulajdonított a régi és új nacionalizmusok, a nemzeti és kisebbségi problémák, a Trianon utáni közép-európai *status quo* megértése és jövője kérdéskörének. Műveinek központi témájává vált a régió jelenét, jövőjét befolyásoló „neopatriotizmus" felfogásaként megfogalmazott új nemzetpolitika, az „Új Hungária"-koncepció kidolgozása.

Az új nemzeteszme első, vázlatos megfogalmazásával a *Magyar Szemle* 1928. februári számában megjelent *Magyar nemzet – cseh birodalom* című írásában találkozunk. A tanulmány elején megállapítja, hogy „Csehország népszavazás nélkül, a fegyverek jogán és a nagyhatalmak erőszakos diktátuma alapján jutott a Felvidék birtokába". Prága által

[1] E tanulmány alapját a szerző Ottlik László életművét feldolgozó kismonográfiája *A magyar jövő kérdései* című fejezete képezi. Vö. Szabadfalvi József: *Egy konzervatív állam- és politikatudós: Ottlik László (1895–1945).* Dialóg Campus – Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest – Debrecen, 2019. 147–162.

[2] Ottlik (István) László 1895. október 7-én született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte, ahol 1919-ben államtudományi doktorátust szerzett. Egyetemi évei alatt Concha Győző gyakorolta rá a legnagyobb hatást, akit a „magyar politikai tudomány nagy mesterének" tekintett. A jogi kar elvégzése után a központi közigazgatásban helyezkedhetett el. 1921-ben a Teleki-kormány működése alatt a Miniszterelnökségre nevezték ki fogalmazóvá, ahol a hivatali ranglétrát végig járva – az osztálytanácsosságig eljutva – 1940-ig dolgozott. Az évek során Bethlen István kormányfő egyik bizalmasává vált. 1923-ban a kecskeméti református jogakadémián a jog- és állambölcsészet előadásával bízták meg. 1927-től egészen 1940-ig a jogakadémia rendes tanárként tevékenykedett. Írásai a húszas évek elejétől elsősorban a hazai konzervativizmus legszínvonalasabb folyóiratában, a *Magyar Szemle*ben jelentek meg. Ottlik ifjú kora ellenére a periodika szerzői körének jellegadó és tekintélyes képviselői közé tartozott. Szekfű Gyula, Gratz Gusztáv, Kovrig Béla, Kornfeld Móric, Jancsó Benedek mellett a sajátos „Szemle-esszé" műfajának kiváló művelője volt. 1927-ben alma matere falai között magántanári képesítést szerzett. A sikeres habilitációs eljárást követően a „társadalomtan" magántanárának nevezték ki, és egészen 1940-ig e minőségében hirdetett meg előadásokat. 1940-ben a Szegedről Kolozsvárra visszatelepülő Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karára, a „politika" tárgy oktatására hívták meg. 1941. február 8-án nevezték ki az egyetem nyilvános rendes tanárának. 1944 júniusában családostul Kolozsvárról Budapestre menekült. 1945. január 29-én – Buda ostroma alatt – otthonából eltávozott, ekkor látták őt utoljára. Feltehetően ötvenedik életévének betöltése előtt a háború áldozatául esett az alkotói életének teljében lévő társadalomtudós.

Háromkirályok hódolata, Szűz Mária (Rimabrézó)

a Felvidéken létrehozott hatalmi, közjogi rendszer valójában gyarmatosítás, megfosztva „Szlovenszkót" minden autonómiától. Csehszlovákia egy „cseh nemzeti birodalom", mely önkényuralmat gyakorol a „bekebelezett" nemzeti, kulturális és etnikai kisebbség felett. A Felvidék csak „kolónia" szerepre van utalva. Részletes történelmi, szociológiai elemzést követően megállapítja: „Amit a cseh nemzet nem adhat meg, *eo ipso* nyugodtan megadhatná a magyar: a felvidéki autonómiát. A Szlovenszkónak a mai gyarmati státusból – a brit gyarmati közjog nyelvén szólva a »dominium«-státusba való emelkedése csakis Szent István birodalmába való visszatérés útján lehetséges."[3] Már e művében „magyarországi nemzetről" (Natio Hungarica) beszél, ahol „minden tót könnyebben fogja elismerni ehhez a nemzethez való tartozását, hogyha nem kell egyúttal magát a magyar etnosszal is azonosítania".[4] A jövőt a több nyelven beszélő és gondolkodó egységes nemzeti létben, a „Szent Korona kebelében" képzeli el, melyben a „magyarországi nemzet a ter-

[3] Ottlik László: *Magyar nemzet – cseh birodalom*. In *Magyar Szemle,* II. köt. (1928) 2. sz. 119.
[4] Uo.

ritoriális történeti egységnek a feudalizmusban gyökerező arisztokratikus, de liberális szellemű elvét képviseli".[5]

Az ekkortájt megjelent *Diktatúra és demokrácia* című tanulmányában a trianoni trauma kapcsán a „Magyarország elszakított részeivel megajándékozott új és demokratikus »nemzeti« államok kisebbségi politikáját" is elemezte. Demokrácián a hatalomgyakorlás többségi módját – Tocqueville nyomán –, a többség zsarnokságát értette.[6] Szerinte az utódállamokban „demokratikus nacionalista diktatúrák" alakulnak ki, melyek megbontják a kisebbség szellemi egységét és integritását, sőt „materiális boldogulásának megakadályozására", végső soron „fizikai épségének aláaknázására" indítanak „tervszerű hadjáratot". Az utódállamok uralkodó nemzetei nem számíthatnak a magyarság „békés" asszimilációjára, ezért „ha nem lehet asszimilálni a magyar kisebbségeket, ki kell őket irtani". E súlyos szavakat az „eszközök" részletezésével teszi érzékletesebbé: „[…] nem érik be ellenük a kulturális háborúval, hanem soraikat az erőszakos terror és a kiüldözés eszközeivel is egyre ritkítván, egyúttal pénzügyi és gazdasági háborút is viselnek a magyar alattvalóik ellen"[7].

E rendkívül baljós helyzetértékelés után körvonalazta „Új-Hungária"-koncepcióját, amely, a Szent István-i állameszme modernizált változatán alapszik.[8] A Szent István-i állameszme ilyen értelmezése nem volt ismeretlen a hazai szellemi életben; ideológiai és aktuálpolitikai tartalommal viszont Ottlik töltötte meg az 1920-as évek végén. Elképzelésének alapjául az István király *Intelmei*ből jól ismert – az egynyelvű és egytörvényű ország gyengeségéről szóló – kijelentés szolgált. Az „Új Hungária"-elméletének két paradigmatikus kiindulópontja:

[5] Uo. 120–121. A magyar és „tót" történelmi együttélés viszonyait elemzi Ottlik a *Magyar Szemle* egyik 1930-ban megjelent számában. Az írás apropója a „cseh uralom" jó évtizedes hatása, mely Ottlik szerint sok szempontból éket vert a magyar és szlovák közé, annak dacára, hogy e két nép „ezer évig testvéri életet élt egymás mellett". Majd így folytatja: „A magyart nem érezte idegennek, magával ellentétesnek a tót, nemcsak azért, mert megszokta a vele való együttélést, hanem, mert a magyarnak pusztán nyelvét kellett megtanulnia, hogy többé semmiben sem különbözzék tőle. De a csehen felismeri a nyugtalanító idegent, ellentétest, visszatetszőt, annak dacára, hogy nyelvében rokon…" [Ottlik László: *„Tótok" és „magyarok*. In *Magyar Szemle,* VIII. köt. (1930) 1. sz. 27. o.] Ottlikot a későbbiekben is foglalkoztatták a csehszlovák politikai történések, a nacionalizmus ügye és a kisebbségi problémák, melyet a szudétanémet kérdés csak tovább árnyalt. Vö. Ottlik László*: Democracy and the Multi-National State*. In *The Hungarian Quarterly,* vol. IV. (1938/39) no. 4. 586–594.

[6] Vö. Ottlik László: Diktatúra és demokrácia. In *Társadalomtudomány,* IX. évf. (1929) 1–2. sz. 85.

[7] Uo. 86. Szó szerint ugyanezt ismétli meg *Asszimiláció és kisebbségi kérdés* című publicisztikai jellegű írásában. Vö. Ottlik László: *Asszimiláció és kisebbségi kérdés*. In *Magyar Külpolitika,* X. évf. (1929) 3–4. sz. 48.

[8] Ugyanakkor egy ekkoriban megjelent írásában – nem ejtve szót az „Új Hungária"-elképzelésről – azt vallja, hogy az utódállamok nem konszolidálódhatnak, ha nem lesznek képesek a kisebbségi kérdést megoldani, amely során megkerülhetetlen a „területi autonómiák" problémája. A megoldás egy lehetőségeként nevezi meg „a kisebbségi jogok rendszerének őszinte és a legvégső konzekvenciákig menő kiépítését". Vö. Ottlik László: *Asszimiláció és kisebbségi kérdés*…, 48.

Magyarország nem korlátozódhat csak a magyarok lakta területekre, továbbá a Kárpát-medencében a magyarság hivatott a térség többi népének vezetésére.[9]

Ottlik 1928 szeptemberében *Új Hungária felé* címmel nagy feltűnést keltő írást tett közzé a *Magyar Szemle* hasábjain[10], amelyben a „Szent István-i Magyarország" korszerűsített, föderalizált, autonómiákra építkező visszaállítását javasolta. A témakört kutató történészek szerint Ottlik – Bethlen bizalmasaként – a miniszterelnök hatására tette közzé téziseit.[11] Igaza lehetett a francia követnek, aki jelentette kormányának, hogy a szerző gondolatai „aligha állnak messze Bethlenétől".[12] A kilencoldalas írás közlésekor a szerkesztő megjegyezte – és ebben nem tévedett –, hogy Ottlik „nagy feltűnést keltő gondolataival" a következő számokban is foglalkoznak. A külföldön is jelentős visszhangot kiváltó esszé szerzőjének reményei szerint nem csupán a magyarságnak, hanem a volt nemzetiségeknek is vonzó javaslattal állt elő.[13]

[9] E megállapítás a kérdés egyik kiváló amerikai történész kutatójától származik. Vö. Caples, Matthew*: Ottlik László Új-Hungária-koncepciója*…, 15. (Ottlik számos írásában történeti kontextusba helyezve mutatta be a történelmi Magyarország népeinek békés együttélését és egymásra utaltságát. Mindezt a külföldi érdeklődő olvasók számára közérthető módon kívánta bemutatni. E mögött a korabeli hivatalos Magyarország külpolitikai szándékai, törekvései sejthetőek. Vö. Ottlik László: *A Period of National Peace in Hungary 1526–1790*. In *The Hungarian Quarterly,* vol. I. (1938) no. 2. 215–226.

[10] Ottlik László: Új Hungária felé. In *Magyar Szemle,* IV. köt. (1928) 1. sz. 1–9.

[11] Kettejük viszonyát és „munkakapcsolatát" jól példázza Ottlik 1929. július 18-án kelt – már hivatkozott – levele. Ottlik – hat gépelt oldalon – részletesen beszámol az angol és német egyetemeken (Oxford, London, Frankfurt am Main) neves professzorokkal folytatott megbeszéléseiről, melyet a revízió, az utódállamok megítélése és a kisebbségi kérdések tárgykörében folytatott. Sőt arról is olvashatunk, hogy Frankfurtban egyetemi tanárok és újságírók előtt előadást tartott „a magyar közéletben ma uralkodó szellemi áramlatokról s különösen a magyar nacionalizmusnak új orientációjáról", a „neopatriotizmusról". (Ottlik László 1929. július 18-án kelt levele Bethlen Istvánnak. MTA Kézirattár Ms 4743/40.)

Bethlen István – a két világháború közötti Magyarország legjelentősebb miniszterelnöke – igen korán felismerte annak a fontosságát, hogy a trianoni békeszerződés megváltoztatására tett magyar kísérletekről kedvező nemzetközi vélemény alakuljon ki. Minden eszközt megragadott, amitől azt remélte, hogy jelentős hatást gyakorolhat az angolszász és a francia vezető értelmiségre.

[12] Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*…, 182. (Van olyan vélemény, miszerint a miniszterelnök revíziós elképzeléseit Ottlik útján közölte a *Magyar Szemle*ben. Vö. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*…, 153. (270. lábjegyzet). Más történészi vélekedés szerint Bethlen meghatározó szerepét az írás megszületésében az tanúsítja, hogy a miniszterelnök ez idő tájt elhangzott beszédei sok vonatkozásban rokon vonást mutatnak a bizalmas munkatársa által kifejtett gondolatokkal. Vö. Caples, Matthew: *Ottlik László Új-Hungária-koncepciója*…, 17.

[13] A hazai és nemzetközi visszhangról részletes beszámolót közöl a *Magyar Szemle* 1929. évfolyam első száma. Vö. kl.: *Új Hungária felé – Sajtóvisszhang*. In *Magyar Szemle,* V. köt. (1929) 1. sz. 72–77.o. Ugyancsak itt kell megemlíteni azt a rövid Ottlik-írást, amelyet *A magyar jövő kérdései* cím alatt a magyar név „becsületéért" aggódó Tunyogi Szűcs Kálmán cikkére reagálva közölt, védelmébe véve és értelmezve a „neopatrióta" fogalom használatát. Vö. Ottlik László: *A magyar jövő kérdései II. Megjegyzések Tunyogi Szűcs Kálmán cikkére.* In *Magyar Szemle,* V. köt. (1929) 4. sz. 361–362.

Az „Új-Hungária"-koncepció és a Szent István-i állameszme szoros kapcsolatáról szól írásának nyitó gondolata: „Nincsen jó magyar ember, aki kételkednék abban, hogy a Szent István Birodalom területi egysége előbb-utóbb helyre fog állni."[14] A Bethlen-féle stabilizáció kül- és belpolitikai tekintetben ekkorra alkalmasnak látszó környezetet teremtett a trianoni döntések revíziójára. Az első világháború utáni évek életérzésének jellemzésekor irodalmi vénáját is megvillantja: „A mai, magára maradt magyarnak nacionalizmusa valóban eo ipso más kell, hogy legyen, mint volt a háború előtt a belső expanzió napjaiban. A magyar ma kénytelen önmagára eszmélni, elzarándokolni a delphii Apollón szentélyébe és hozzálátni önmaga értékeinek kiépítéséhez. Sohasem érezhettük át nagyobb erővel, hogy »sem rokona, sem ismerőse nem vagyunk senkinek«, de éppen ezért »szeretnők magunk megmutatni, hogy látva lássanak« és vajmi nagyon, vajmi fájdalmasan »szeretnők, hogyha szeretnének«."[15] Józan gondolkodásra van szükség, szembe kell nézni azzal, ami a múltban nem volt helyes. A századforduló és az azt megelőző időszakkal szemben reális, racionális nemzetpolitikára van szükség: „A neonacionalizmus éppen ezért, ennél az attitűdjénél fogva mozdítja elő a neopatriotizmus növekedését is. Neopatriotizmusnak pedig azt a felfogást nevezném, amely belátván azt, hogy Szent István hagyatéka nem kisebbségé és nem többségé, nem uraké és nem magyaroké csupán, hanem mindazoké, akiknek ősei a Kárpátok ölén nyugszanak, akik véreztek vagy izzadtak ezért a földért s akiknek a nagyvilágon e kívül nincsen számára hely, mind kevésbé érti immár az ellentéteket, amelyek magyart, horvátot, tótot, erdélyi románt elválasztanak egymástól és mindinkább látja, hogy e népek szenvedéseiket csak egymás keblén pihenhetik ki és problémáikat csak egymás támogatásával oldhatják meg: hogy különválva legázolás, megalázás, nyomorult helóta sors lehet csak az övék." Majd később így folytatja: „Tudjuk, hogy tíz év alatt nagyot fordult a világ s tudjuk, hogy a Pater Familiasnak akkori fölényes helyzete helyett ma már legföljebb az idősebb testvér szerepében vagyunk otthon. De azt is tudjuk, hogy az új »kiegyezés« korántsem egyedül a mi érdekünk."[16]

Ottlik részletesen vázolja az „Új Hungária" területrészeit, az egységes országba való visszatérés körülményeit és eltérő feltételeit a horvátok, a „tótok" (Felvidék), Erdély és Ruténföld (Kárpátalja) vonatkozásában. Szembeállította egymással az „Új Hungáriában" a nemzetiségekre váró boldog jövőt az utódállamokhoz került nemzetek, illetve nemzetiségek negatív tapasztalataival. Az általa megálmodott, egyes elemeiben föderalisztikus

[14] Ottlik László: *Új Hungária felé…*, 1.
[15] Uo. 3.
[16] Uo. 4.

államalakulat túllépne a 19. század liberális nacionalizmusán és az üdvözítő neopatriotizmus talaján – visszatekintve a középkori rendi eredetű patriotizmus felfogásra, mely a területi integritáson alapult – a náció helyett a terrénumot tekintette elsődleges összetartó erőnek. Mindezt hungarocentrikus megközelítésben, a magyarság számára történelmi jogon járó vezető szerep mellett tudta csak elképzelni, amit a történeti tények és tapasztalatok alapján utópikusnak minősíthetünk. Szent István-i állameszme szöges ellentétben állt a modern kelet-közép-európai nacionalizmusokkal.

Ottlik esszéjének kedvező hazai fogadtatása mellett kiemelendő egy kritikus vélemény. Bajcsy-Zsilinszky Endre, a bethleni konszolidáció hajlíthatatlan kritikusa, ez idő tájt fajvédő politikus és újságíró, az *Előőrs* című hetilap hasábjain éles támadást intézett a neopatriotizmus ellen, melyet a magyarság valódi problémáiról való figyelemelterelésnek tekintett.[17] Úgy vélte, hogy Ottlik megközelítése „feltűnően hasonlít" Jászi Oszkár „Keleti Svájc"-felfogásához. A Horthy-korszakban egy ilyen minősítés negatív jelentéstartalmú volt. Még hozzátette, hogy „ezt a neopatrióta új Hungáriát jó magyarok gondolták el, a Keleti Svájcot pedig a magyarsággal szemben legalább is indifferens kultúrsznobok, idegenek".

Ottlik egy év múltán a *Magyar Szemlé*ben reagált a megfogalmazott észrevételekre, vádakra.[18] *Új Hungária és Keleti Svájc* című értekezésében így fogalmaz: „[…] valóban az Új Hungária »feltűnően« hasonlít a Keleti Svájchoz: éppen úgy, mint ahogy az összedrótozott váza hasonlít a széttört vázához. Mindazonáltal fennakadni azon, hogy a törés nyomai meglátszanak a drótozás után is, éppen olyan naivitásra vall, mint aminő sajátságos elfogultság kell ahhoz, hogy ezzel igazolva lássuk azt, aki az ép vázát annak idején mindenáron össze akarta törni."[19] Az összedrótozott váza-hasonlatot részletesebben is magyarázta: „Jászi föderalista programja annak idején helytelen volt: 1. azért, mert nem számolva a tényleges társadalmi szituációval s a fennálló erőviszonyokkal, nem vette észre, hogy akkor ezt a programot egyáltalában nem lehetett végrehajtani, 2. azért, mert erőszakos megvalósítása esetén a helyett, hogy nyugvópontra juttatta volna a nemzetiségi kérdést, még jobban kiélesítette volna és végül 3. azért, mert végrehajtása esetén az a program csak az egységes Magyarország szétbontását mozdíthatta volna elő. Viszont meg-

[17] Bajcsy-Zsilinszky Endre: Neopatriotizmus? In *Előőrs,* 1928. október 14. 1–3.

[18] Ottlik László: „Új Hungária" és „Keleti Svájc". In *Magyar Szemle,* VII. köt. (1929) 2. sz. 113–124. Fontos megemlíteni, hogy Ottlik a korszellemnek megfelelően szükségesnek tartotta kijelenteni: „[…] minden habozás nélkül lehet állítani, hogy Jászi és elvbarátainak tevékenysége nélkül világháború és háborúvesztés dacára sem jutottunk volna el – Trianonhoz". (Uo. 117.)

[19] Uo. 114.

győződésünk szerint »ugyanaz« a program ma igenis éppen azoknak a tényezőknek erősítését szolgálhatja, amelyek Hungária területi egységének helyreállítását mozdíthatják elő."[20] Ottlik a Jászi-féle 1918-as autonómia-javaslatot az ország területi integritása feladásának tekintette, ezzel szemben a trianoni határok meghúzását követő egy évtized elteltével az „Új Hungária"-koncepció – a megváltozott nemzetközi politikai kontextusban – nem felad, hanem újraintegrál. Úgy véli, hogy Közép-Európa számára a „Brit birodalomhoz hasonló változatos »státus«-viszonyokat felölelő Nagy-Hungária keletkezhetnék, amely igazi hazája, »otthona« lehetne a benne egyesülő összes népeknek […]".[21] Ugyanakkor ő sem kívánt szembenézni azzal, amit a politikai történések keserűen bizonyítottak. A korabeli Magyarországnak és a „Natio Hungarica"-gondolatnak az egykori kisebbségekre gyakorolt vonzereje 1928/29 táján – tíz évvel az első világháború után – nemhogy erősödött, hanem gyöngült.[22]

1934-ben Ottlik a *Magyar Szemle* hasábjain ismét visszatér korábbi koncepciójához úgy, hogy az „Új Hungária"-eszmét a „Pax Hungarica" fogalmával egészíti ki.[23] Ez alkalommal is kifejtette, hogy a történelmi magyar királyság képes volt a „Közép-Duna" vidékén, a Kárpát-medencében megteremteni az itt élő népek harmonikus együttélését. Trianon revíziójának ügye viszont nem ért el sikert, mert Magyarországgal szemben kialakult egy sztereotípia: „Ez a kép, amellyel szemben állunk, egy apokaliptikus lovasnak az alakja: a honfoglaló magyarnak ijesztő lovasalakja, úgy amint az az egykori jámbor keresztény népek rémült fantáziájában megjelent, hogy ott mélyen meg is ragadjon. Idővel ez a kép, igaz módosult, finomult: lassan átformálódott egy barbár díszruhás, gőgös keleti nagyúr alakjává, aki azonban még mindig fegyveresen és magas lóhátról, kemény ököllel uralkodik a hatalma alá tiport szolganépeken."[24] Ez a kép táplálta az „ezeréves igazságtalanság" vádját, és igazolta a trianoni döntés helyességét. Sőt a történelemből is jól ismert klisét – az elnyomott nép és az uralkodó réteg közötti harcot a demokráciáért folytatott küzdelemként beállítva – jól tudták kamatoztatni: „E szerint Magyarország megcsonkítása és feldarabolása jogos volt, mert a demokrácia szent nevében történt…"[25]

[20] Uo.
[21] Uo. 121.
[22] Elgondolkodtató, hogy a reménykedő hangnem mellett Ottlik maga is utal a „fiatal" és éppen ezért igen „agresszív nacionalisztikus lelkületű" megnyilvánulásokra, amelyek az „új" nemzetek az idő tájt formálódó „új" értelmiségét jellemzik. (Uo. 120.)
[23] Ottlik László: *Pax Hungarica.* In *Magyar Szemle,* XXII. köt. (1934) 3. sz. 289–299.
[24] Uo. 289.
[25] Uo. 290.

Angyali üdvözlet, részlet (Kiéte)

Ottlik szerint a történeti valóság ennek az ellentéte: „Magyarország politikai szerkezete nem egy népnek más népek fölötti uralmán alapult, hanem egy civilizációs eszmén: a nyugati kultúra határán fekvő egységes földrajzi terület, a Kárpátok medencéjét egy nyugati szellemű keresztény királyság politikai abroncsaiba fogni. Az uralom stílusa [tehát] […] nem »nemzeti«, hanem nyugati »keresztény«, azaz kozmopolita."[26] A középkori magyarországi uralkodó osztály (főpapok, főnemesek) igen jelentős része idegen eredetű, többnemzetiségű volt, mint ahogyan a városi népesség, illetve a parasztság is. Magyarországot pedig nem azért hívják így – érvel Ottlik – mert „magyarok uralkodtak fölötte", hanem azért, mert a lakosság túlnyomó többsége a 18. század végéig magyar volt.

Az újragondolt „Új Hungária"-koncepciót és az ennek alapján kialakítandó új magyar állameszményt a következőképpen jellemzi. A Kárpát-medencében római mintára mint természetes életegységet fogott politikai keretbe a „magyar állameszme", melyet a Pax Romana fogalmát stílszerűen aktualizálva, „Pax Hungarica" névvel illet: „[…] a Pax

[26] Uo. 290–291.

Hungarica, a magyar civilizáció eszméje volt az, amely az idők folyamán szolgálatába állította számos, a Kárpátok ölében élő vagy ide bevándorolt »idegen«, azaz nem-magyar népnek vérét és géniuszát, hogy itt a civilizált, keresztény életnek és a nyugati kultúrának virágzó keretét és erős végvárát teremtse meg".[27] Ebben az egységes, szabad civilizációban békében élt egymással „a magyar és tót földművelő, a vlach hegyi pásztor, a német polgár, a szerb, görög és örmény kereskedő". A Pax Hungarica szellemisége a törökdúlás utáni nagyarányú betelepítések, majd a modern (liberális) nacionalizmus hatása következtében háttérbe szorult. Álláspontja szerint a magyar nacionalizmus legradikálisabb képviselői a városi polgári értelmiség „neofita" rétegeiből kikerülő német, szláv és zsidó eredetű írók, tudósok és politikusok voltak, akik a nemzetiség fogalmát csak politikai értelemben tudták interpretálni. Az „asszimiláló nacionalizmusnak" nevezett felfogás szerint a „magyarság" nem volt egyéb, mint civilizációs, eszmei egység, az a népsokaság (démosz), amely a „Pax Hungarica misszióját hordozza". E nemzetfelfogásban a nép mint „etnosz", nem volt egyéb, mint kuriózum, „muzeális emlék", amelynek el kell tűnnie a történelem süllyesztőjében.

Úgy véli: „napjainkban" az új nemzedék színre lépésével – melyhez magát is sorolja – egy modern felfogás született meg, mely hegeli értelemben vett szintézise az „individualisztikus" politikai és a „népi nacionalizmus" felfogásnak: „A helyes megoldás szerintünk az, hogy vissza kell térni a régi magyar civilizáció, a Pax Hungarica, két alapeszméjéhez: az egyik a tér primátuszának eszméje, amely arra utal, hogy az egy geoökonómiai térhez tartozó népek sorsközösségének elemi tényeiből kell kiindulni, abból, hogy ezek a népek szükségképp összetartoznak, mert egymásra vannak utalva; a másik az összetartozó népek egyenlő szabadságának eszméje, az ősi magyar jogeszme: »una eademque libertas«. Az új magyar elmélet, az »Új Hungária« elmélete annyiban új, hogy a régi magyar hagyományokból merített eszméket egy új történelmi helyzetre alkalmazza. Egyebekben azért magyar, mert a magyar hagyományban, a magyar szellem múltjában gyökerezik."[28] Ottlik koncepciója a történeti eredetű hungarus-nemzettudat modernizált – a kisebbségek számára autonómiát kilátásba helyező –, „haladó" változata, amelyet nem kevés elfogultsággal nevez „magyar gondolatnak", amely „az egyetlen teremtő gondolat a Duna-medencében".[29]

Írása végén az új nemzedék látókörének kiszélesedéséről tesz említést. Úgy véli, hogy a „Pax Hungarica" eszméjében semmi olyan nincs,

[27] Uo. 291.
[28] Uo. 297.
[29] Uo. 298.

amit a Kárpát-medence térségéből ne lehetne a Duna-medence régiójára kiterjeszteni, következésképp itt is érvényes a geoökonómiai észszerűség és a népek egyenlő szabadságának elve, ami nélkül nincs „új rendezésre" lehetőség.[30] Másrészt fölveti, hogy a „népek" ma már nem érik be a demokrácia igényével, annak „valóságát" akarják, amit az angol szállóige „democracy is selfgovernment"-ként fogalmaz meg. Úgy véli, „az új magyar állameszme lényege is ez: önkormányzó demokrácia".

Két évvel később a *Magyar Szemle* hasábjain tovább folytatja a kisebbségi kérdés múltjával és jelenével kapcsolatos okfejtését. *A kisebbségi kérdés tegnap és ma* című írásában[31] megállapítja, hogy a „régi magyar nacionalizmus" a nemzeti indeterminizmus, a történeti nemzetiség mint „politikai nemzet", az „ifjabb", jórészt asszimilánsoktól vezetett nacionalizmus pedig a nemzeti determinizmus talaján áll. Utóbbi elméletből „kényszerűen fakad a faji kizárólagosság és a nemzeti imperializmus, amely végeredményében egy nemzetiszocializmusra, a nemzet- és államközi együttműködés teljes lehetetlenülésére és az örök, kényszerű és általános háborúra vezet".[32] Ottlik szerint a régi magyar nacionalizmus szintézise nem valósítható meg egy olyan politikai közegben, ahol minden népcsoportot áthatott az „új nemzeti öntudat", és bár nem teszi hozzá, de nyilvánvaló tény, az önálló nemzetállami lét lehetőségének a kipróbálása. Írása végén, talányos módon a „Pax Hungarica" helyett egy új, nem részletezett fogalom bevezetéséhez folyamodik: „Az asszimilációs folyamatok ideje végképp lejárt. A megoldásnak csak egy útja van: a Dunavölgy politikai szerkezetét a népek együttműködésével az egyenlő igazság és szabadság: »suum cuique« és az »una eademque libertas« vezéreszméi alapján úgy kell átépíteni, hogy abban minden nép, amelyet a sorsa a Dunatájhoz köt, megtalálhassa a maga helyét és boldogulását. A népek egymás elleni harca és egymás fölötti uralma helyébe a közös munka és közös béke érája kell hogy lépjen: a »Pax Danubiana« új korszaka."[33] Ottlik ugyanakkor nyitva hagyja azt a kérdést, hogy ebben az „új" korszakban a magyar hegemónia szempontja játszik-e szerepet. Hogy ezt tudatosan tette vagy sem, illetve mindebben a történeti-politikai racionalitás hatott közre vagy valami egészen más, abban nehéz állást foglalni, mindenesetre a korábbi megközelítésekhez képest érdemi eltérésről van szó.

A következő pár évben nagyot változott a világ. 1938-ban, majd 1940-ben az első, illetve a második bécsi döntés következtében sor került a magyar

[30] Uo.
[31] Ottlik László: *A kisebbségi kérdés tegnap és ma*. In *Magyar Szemle,* XXVII. köt. (1936) 2. sz. 105–115.
[32] Uo. 115.
[33] Uo.

határok revíziójára, aminek következtében a Felvidék egy része, majd Észak-Erdély ismét magyar fennhatóság alá került. 1940 augusztusában, vagyis a második bécsi döntést közvetlenül megelőző időszakban látott napvilágot az utolsó *Magyar Szemle*ben közzétett írása. *A magyar nemzetiségi politika feladatai* címmel a nemzetiségi kérdés gyakorlati megoldásainak módjáról értekezett.[34] Az időközben bekövetkezett határrevízió lehet az oka annak, hogy Ottlik ismét visszatért a Szent István-i Magyarország eszméjéhez, ugyanakkor elismerte, hogy a háború előtti Magyarország nemzetiségi politikájának voltak téves pontjai. Nyíltan beszél a Trianon előtti korszak anomáliáiról: „A magyarosítás politikáját hibásnak kell mondanunk, nem azért, mintha katasztrófába vitte volna a nemzetet: hiszen ezt nem tette; hanem azért, mert lehetetlen célt tűzött maga elé."[35] Röviden bemutatva a háború előtti magyarosítási politika ellentmondásos fejleményeit, kijelenti: „[…] nem kétséges, hogy ezzel a politikával előbb-utóbb szakítanunk kellett volna akkor is, ha a világháború és a trianoni szerencsétlenség nem lép közbe […] Nem mondhatjuk azt, hogy Magyarország jövője, Szent István koronájának újabb ezeréves fénye csak akkor lesz biztosítható, ha a Szent Korona összes népeit sikerül nyelvileg is egyesíteni a magyarosodás útján, mert ez a feladat lehetetlen volt a múltban, a jövőben még fokozottabban lehetetlen lesz."[36] Szembenéz a trianoni döntést követően eltelt két évtized hatásaival: „[…] a Kárpát-medence összes népeiben a nemzetiségi érzés és öntudat az utolsó két évtized folyamán erőteljes fejlődésnek indult. Hiábavaló volna kétségbe vonni, hogy a nemzetiségi öntudat ma már a népesség széles rétegeit áthatotta és ez már magában véve is lehetetlenné teszi a régi állásfoglalásokhoz való visszatérést."[37] Ottlik e helyen véleményt nyilvánít az úgynevezett népi elv szélsőséges túlhajtásával kapcsolatban. Úgy véli, két dolgot kell szem előtt tartani: „Az egyik az a felismerés, hogy minden nép csak a maga anyanyelvén juthat a kulturális fejlődés áldásaihoz, miért is nemcsak elemi joga a maga anyanyelvi kultúráját kifejleszteni, hanem azt is elvárhatja, hogy ebben őt az állam erejéhez képest támogassa. A másik az a tanulság, hogy minden népnek szüksége van a maga kebeléből kinőtt intelligens vezetőrétegre, amely ugyanazzal a hűséggel adózik népének, mint a hazájának és államának."[38]

Írásában nem utal az egyes népeknek, nemzetiségeknek biztosítandó, korábban már kifejtett széles körű autonómia kérdésére. A megváltozott

[34] Ottlik László: *A magyar nemzetiségi politika feladatai*. In *Magyar Szemle,* XXXIX. köt. (1940) 2. sz. 57–65.
[35] Uo. 58.
[36] Uo. 60.
[37] Uo. 60–61.
[38] Uo. 61.

történelmi szituáció hatása, hogy fejtegetéseiben a nemzeti kisebbségi egyenjogúságot és a méltányos bánásmódhoz való jogot hangsúlyozza. Írása végén idealisztikus, moralizáló kijelentést tesz, amikor a „nagymértékű jogi reformok" helyett a helyes, „erényes" nemzetiségi politika alapjait a következőkben határozza meg: „Tárgyilagosság, igazságosság és tetterős jóakarat: ezek azok az erények, amelyekre tartós nemzetiségi politikát építhetünk. Ez a politika biztosítani fogja a testvér nemzetiségek ragaszkodását ehhez az ősi állami kötelékhez és kivívja a külföld megbecsülését is. Ezen túlmenően pedig talán visszaszerzi számunkra azoknak az elszakított népeknek a rokonszenvét is, amelyeket az utolsó két évtized nacionalista áramlatai elidegenítettek tőlünk."[39]

E gondolatkör utolsó darabjaként a bátyja, Ottlik György által szerkesztett *Pester Lloyd* 1940. évi augusztus 18. és 20. számában német nyelven tette közzé *Szent István birodalma az új Európában* című írását, mely az erdélyi *Hitel* folyóirat jóvoltából magyar nyelven is megjelent.[40] Ottlik egy sajátos történetfilozófiai esszé keretében vázolja Európa egyes történeti régióinak politikai, társadalmi, gazdasági fejlődési tendenciáit. Írásában többek között olyan korabeli frazeológiát használ, mint „élettér", „természetes téregység", „politikai erőcentrum". Az utóbbi évek történéseit értékelve megállapítja, hogy a Hitler által életre hívott „észak–déli" Berlin–München-tengely kiegészült egy „új közép-európai tengellyel", a Berlin–München-vonal meghosszabbításával Rómáig: „A »tengely« […] nem csupán Közép-Európának, hanem az egész kontinensnek irány- és mértékadó központjává lett."[41] Mindezek a változások a Kárpát-medence mint „természetes téregység" számára is új perspektívát teremtettek: „[…] a Berlin–München–Róma tengely a maga befolyását abban a pillanatban automatikusan kiterjesztette a Keleti Kárpátokig, amikor önmagát egy Budapestig nyúló melléktengellyel egészítette ki".[42] Történelmi párhuzamot látva, a Római Birodalom fénykorát, a „Pax Romana" áldásait felemlítve megállapítja: „A Berlin–Róma tengely áldozatos nagy háborújának végcélja sem lehet

[39] Uo. 65.

[40] Ottlik László: *Das Stefansreich im neuen Europa* (1. Raumordnung und politische Gestaltungskraft – 2. Das völkische Prinzip im Karpathenraum. Sonderdruck aus dem *Pester Lloyd* vom 18. und 20. August 1940.). Druckerei der Pester Lloyd-Gesellschaft, Budapest, 1940. Magyar nyelvű kiadás: Ottlik László: *Szent István birodalma az új Európában.* In *Hitel – Nemzetpolitikai Szemle* [Kolozsvár], V–VI. évf. (1940/1941) 3–4. sz. 247–257. A magyar kiadás legvégén egy lábjegyzetben kijelenti: „[…] nem kevés megnyugvással látom, hogy az eredeti [német nyelvű – Sz. J.] szövegen egy betűt sem kellett változtatnom. Tételeimet pontról-pontra igazolta a bécsi döntés – alig két héttel cikkem megjelenése után –, Magyarországnak, mint első európai középhatalomnak a hármas paktumhoz való csatlakozása, az elszakított Délvidék tetemes részének visszatérése…" [Ottlik László: *Szent István birodalma az új Európában…*, 257. (3. lábjegyzet)]

[41] Ottlik László: *Szent István birodalma az új Európában…*, 250.

[42] Uo. 252.

egyéb, mint egy Pax Romano-Germanicának megteremtése, amelynek legfontosabb keleti hajtása nem lehet más, mint a történelmi hivatásában oly becsülettel bevált Pax Hungarica."[43] A Kárpát-medence így képes egy „újjárendezés" formájában egyensúlyát visszanyerni, amelynek központja értelemszerűen csak Budapest lehet. Ottlik meggyőződéssel vallja, hogy az európai „újjárendezés" révén a kontinens „organikus részei" a maguk „természetes központjai" körül fognak csoportosulni.

Az írás végén az új status quo-ról szólva megállapítja: „[…] ma már Európa helyreállítását a tengely végső győzelmétől várjuk, ugyancsak tisztában vagyunk azzal, hogy a Kárpát-medence problémáinak megoldása is csak e medence vezető nemzetének, a magyarságnak további megerősödésétől és hagyományos politikai bölcsességétől várható. Hogy az emberek mit látnak meg a világból, mindig attól függ, hol állnak, milyen magas kilátópontra sikerült feljutniok. A hegycsúcson egészen más a kilátás, mint a lejtő alján."[44] A második világháború kezdeti, magyar szempontból „sikerei" Ottlik nézőpontját, világlátását megváltoztatták. Miként maga is írja, a „hegycsúcsról" más kilátás esik a „lejtő aljára". A tengelyhatalmaknak köszönhető határrevízió feletti öröm ekkortájt nem csak Ottlik éleslátását homályosította el.[45]

Ottlik „Új Hungária"-koncepciója, illetve annak különböző továbbgondolásai azzal a céllal születtek, hogy modernizált formában tovább éltessék a Szent István-i állameszmét. Egyes írásaiban ugyan maga is fölvetette, hogy a nemzeti kisebbségi egyenjogúság garanciáin túl elérkezett a kisebbségi autonómia biztosításának ideje, amely a régió (Kárpát-medence, „Dunatáj", „Dunavölgy") népei számára a békés együttélés közjogi kereteit biztosíthatná. Ugyanakkor visszatérő módon a magyar hegemónia, a történelmi előjog különböző fölemlegetésével nem tudta átlépni azt a határt, amit a kelet-közép-európai nemzeti mozgalmak és nacionalizmusok érdemben akceptálni tudtak volna. A modern nemzetállamiság gondolatával Ottlik „ajánlata" nem volt versenyképes. Érdemes itt idézni egy mai kortárs amerikai történész megállapítását: „Az Új Hungária sok hívőre tett szert Magyarországon, de éppen azok nem hallották meg, akikhez szólt volna."[46]

[43] Uo. 253.

[44] Uo. 257. (3. lábjegyzet)

[45] Végül itt kell megemlíteni a *Hitel* 1943. márciusi számában – a háború kellős közepén – megjelent rövid írását, amelyben Bárdossy László védelmére kel az őt ért hírlapi támadásokkal szemben. A polémia tárgya az önálló magyar államiság fenntartásáért folytatott politikai küzdelem történeti megítélése volt. Vö. Ottlik László*: Két világ között*. In *Hitel – Nemzetpolitikai Szemle* [Kolozsvár], VIII. évf. (1943) 3. sz. 167–172.

[46] Caples, Matthew: *Ottlik László Új-Hungária-koncepciója…*, 18.

LÁNYI GUSZTÁV

ABSZOLÚT PEDAGÓGUSOK – VANNAK ILYEN (CSODA)LÉNYEK?

Karácsony Sándor példája

Előszó: a „múlt" nem aktuális – de tanulságos

A pedagógia élet- és értékvilága, mint mindig, napjainkban is folyamatos kihívásokkal és konfliktusokkal működő tevékenység/terület. Most is recseg-ropog: folyamatosan átalakul, megújul és/vagy mozdíthatatlanná merevedik, valamiféle rejtélyes módon afféle tetszhalott állapotba kerül, minden kezdeményezés, lendület lelohad, befullad, majd ilyen-olyan kerülő utakon és impulzusok hatására mégis életre kel. Ezért különösen borzongató érzés Karácsony Sándor pedagógiai – azaz tudományos, oktatói/nevelői – élet- és értékvilágával foglalkoznunk. A „múlt" afféle muzeális világába ereszkedünk vissza? Menekülésképpen olvasnánk Karácsony Sándor műveit? A homályos „múlt" netán mégis lelkesítő kalandokra hívhat? Olyan szellemi kalandra, amelynek során biztató tanulságokkal is szembesülhetünk? A nagy átalakítási és/vagy állagvédő buzgalmakban útmutatókra bukkanhatunk, esetleg szilárd referenciapontokra is lelhetünk? Én mindenesetre amellett fogok érvelni, hogy Karácsony Sándor (1891–1952) életvilága ugyan már valóban elmúlt, ám értékvilága nem pusztán valamiféle pókhálós múzeumi és ásatag régészeti lelet.

Terminológiai problémák

Azért sem pusztán csak múzeumi búvárkodás Karácsony Sándor életművével foglalkozni (miközben természetesen az is – és így van rendjén), mert ebben a (rövid) tanulmányomban az életmű egészét egy nagyon különös perspektívából – *az abszolút pedagógus fogalmának szinte kozmológiai távlatából* – próbálom meg értelmezni.[1] Az értelmezést éppen ezért

[1] A különböző értelmezéseimhez lásd Lányi Gusztáv: *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében.* Osiris Kiadó, 2000, Budapest; Uő*: Karácsony Sándor társaslélektana és a mai magyar pszichológia.* In: Heltai Miklós és Lányi Gusztáv (szerk.): *Karácsony Sándor és a magyar pszichológia.* Széphalom Könyvműhely, 2017, Budapest, 15–49; Uő: *Fenntartható? Fejlődés? Pszichológiai elemzés a Balatonról.* Széphalom Könyvműhely, 2019, Budapest; Uő*: Ka-*

mindenekelőtt fogalompontosítással kezdem. *Az abszolút = tökéletes?* Az abszolút pedagógus a „tökéletes" ember/pedagógus lenne? Olyan valaki, aki szinte kívül és felette lebeg a nevelés, a fejlődés, az emberré válás szocializációs és identitás-alakító folyamatain? Kívül létezik, mint valamely (isteni?) tökéletesség képviselője? Olyan valaki lenne, aki a teljes tudás és jóság megszemélyesítője? Ő maga az erkölcsi feltétlen érték, az időfeletti tudományos igazság?[2] Az iménti mondataim nyilvánvalóan jelzik: az abszolút pedagógus fogalma nem (lehet) azonos a „tökéletes" ember/pedagógus fogalmával, noha – bevallom – csábító alternatívákat kínálna egy ilyesfajta társítás. A társítás azért csábító, mert az „abszolút pedagógus" *provokatív* fogalom: olyan értékorientációs irány, amely az örök kihívás, az alkotói teljesség soha véget nem érő erejét jelezheti; egy olyan erőt, ami a kreatív lendület motivációs bázisa is lehet(ne).

Többoldalú kiemelkedő tehetség. Az „abszolút pedagógus" fogalma tehát nem olyan emberre utal, aki „tökéletes", afféle isteni lény, de mégis olyan személyiség, aki *többoldalú kiemelkedő tehetség*, aki ezt a tehetségét mindenekelőtt az *oktatás-nevelés* területén bontakoztatja ki. A következő tartalmi jegyek utalhatnak a leírás/értelmezés néhány megkerülhetetlen (noha korántsem az összes lehetséges) alap-összetevőjére.

Tehát az „abszolút pedagógus":

- jelentős önálló alkotói tevékenységgel rendelkezik; a pedagógiai/értelmiségi és tudományos teljesítménye harmóniában áll életművében;
- pedagógiájának középpontjában a *világszerűség* áll; mindig egy *egész világot* közvetít a tanulók számára, azaz:
- a világ *egészben való megjelenítési képességével* rendelkezik,
- ez a képessége mintegy *sugárzik* belőle és általa;
- tehát olyan pedagógus, akinek a mindennapokban is átélhető karizmája van.[3]

Karácsony Sándor vajon abszolút pedagógusnak tartaná magát? – Nem valami okkult szellemidézési ötlettől vezérelve teszem föl ezt a kérdést, hanem egy nagyon is evilági, pontosabban módszertani megfontolásomat fogalmazom meg ebben a kérdésben, amelynek nem az a tétje, hogy el tudnánk-e dönteni az „igen" vagy a „nem" alternatíváit. A kérdés tétje inkább ez: a Karácsony Sándor-szövegek mennyire vonatkoztathatók magára Karácsony Sándorra? Rekonstruálni tudunk-e Karácsony Sán-

rácsony Sándor és a korabeli hazai pszichológia. In: Vincze Tamás (szerk.): *Örök magyar professzor üzenete. Tanulmányok Karácsony Sándorról*. Debreceni Egyetem Kiadó, 2019, Debrecen, 48–68.

[2] Az „abszolút pedagógus" fogalom szövevényes összetevőinek problémáihoz lásd Hudra Árpád (szerk.): *Abszolút pedagógusok*. Magyar Pedagógiai Társaság Kiss Árpád Műhely, 2016, Budapest, 28–29.

[3] Kiss Endre–Trencsényi László: *Abszolút pedagógusaink nyomában*. In Hudra Árpád (szerk.): I.m. 9–12.

dor műveiből egy „abszolút pedagógus" (ön)portrét? A válaszom: igen! Az alábbi gondolatmenetet szánom bizonyításnak.

Egy „idealista", de megfontolásra érdemes gondolatsor

Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor,[4] székfoglaló előadásában mondta (1942-ben, „régen" – de ma is fölöttébb tanulságos és aktuális): „A professzor feladata: meggyőzni hallgatóit arról, hogy legjobb tudása időleges, ez idő szerint való, tehát ab ovo tévedés, nekik már közelebb kell jutniok a végső megoldáshoz, tehát kötelességük megcáfolni a professzort."[5] Karácsony Sándort persze „megcáfolni" nem könnyen lehetett, és csak a felkészült vitapartnerekkel vitázott. *Az autonóm tanár és az autonóm diák* – továbbra is Karácsony Sándort idézem: „A tanárt nem a katedra teszi, ahová »kinevezték«. A diák sem attól diák, hogy „beiratkozott" az iskolába. Például a franciatanárt gallicitása avatja tanárrá és a belőle áradó pedagógiai érosz; a diákot meg a belőle követelőző kultúrigény. A fegyelem a két egymás mellé rendelt illetékességből természetszerűleg következik és áll be, nem alá- és fölérendeltségből, muszájból és mesterségesen."[6]

A magyar egyetem eszméje

Karácsony Sándor számára minden iskola alapmintáját a Debreceni Református Kollégium jelentette. Ez ugyan, mondhatnák talán egyesek (joggal), sajátos korhoz kötöttséget, netán (felekezeti, de egyéb) korlátoltságot is jelenthet. Én azonban itt és most nem erre, hanem inkább a mi eddig elemzett problémáink összefüggéseiben is tanulságos „áthallásokra", mintegy üzenetjellegű érték-princípiumokra hívom fel a figyelmet. Didaktikusan pontokba szedem:

- *Függetlenség:* az egyetemet a kegyes adakozók tartják fenn; nem az állam, s nem is valami autonóm közösség. – Ez bizony, akárhonnan is nézem, ma is botrányos: „önfenntartó egyetem"?!
- *Társadalmi szabadság:* a mellérendelő elv érvényesül – „ha az egyetem polgárságát egyformán fűti diákságában a tudományos kí-

[4] Kontra György nevezi Karácsony Sándort „nagyhírű professzornak". Vö.: Kontra György: *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor.* Karácsony Sándor Művelődési Társaság–Gondolat Kiadó–Földes, 2009, Budapest. – Az tehát biztos, azaz filológiai tény, hogy Karácsony Sándort kortársai, de tanítványai különösen „nagy hírű" professzornak tartották. Ez tehát az „abszolút pedagógus" ideájának valamiféle kommunikatív aspektusa is lehetne.

[5] Karácsony Sándor: *A magyarok kincse.* Széphalom Könyvműhely, 2008 [1944], Budapest, 204.

[6] Karácsony Sándor: *A magyar demokrácia.* A Csökmei Kör Kiadása, 2002 [1945], Pécel, 11–12.

váncsiság, professzorátusában pedig a közlésvágy és átadóképesség eleven ereje."

- *Tanítási formája nem az előadás, hanem a párbeszéd, a vitatkozás, az eszmecsere!*
- A megismerésben rejlő (transzcendens) *titok titok-voltának fel- és elismerése*. – E „nagy tanulság" közlése maga a mester–tanítvány viszony alapja.
- *A személyes kapcsolat* fontossága, ez az alap.
- A kételkedés, *a kritika fontossága*; újrafogalmazni a hagyományos tudáskincset a saját életfeladatok imperatívuszainak engedelmeskedve.
- *Az „elméleti" és a „gyakorlati" tudás különbsége hamis ellentét.* Csak a **komolyan vett munka** szelektál, nem az, ha különválasztjuk benne a tudósképzést a gyakorlati képzéstől. „Elképzelhetetlen, hogy valahol is felesleges volna a kiművelt emberfő, a fiataloknak egy olyan serege, amelyben mindenkinek kinyílt az esze, tudatosult az életterve, és képesítést nyert önálló iniciativára és szellemi munkaképességre".
- *Egzisztenciális reláció,* annyira, hogy saját színvonala alatt életképtelen; ekkor ugyanis: paródia, operett, komédia, fellegkakukkvára, kadáver, rothadás, játék.
- *Csodálatos az élet:* „Nem azt tanítja az életről, hogy érthető, megmagyarázható és megoldható, hanem azt, hogy csodálatos, határtalan és időtlen titok." – „Majd mikor **megérik** a magyar egyetem, mert **meg fog érni, nem pedig megreformálódik**, akkor ezt fogja tanítani az életről.[7] (Kiemelések: L. G.)

Szándékosan nem kommentáltam a Karácsony Sándor-i gondolatokat (kivéve az első pontot), mert ha belegondolunk: ezek mind, egytől egyig, a mai napig szinte *a lehetetlen (szép) lehetőségek vágyálmai.* Ám az nem lehet véletlen, hogy a kortársak jelentős része mégis fontosnak, jelentősnek tartotta ezeket a gondolatokat. Karácsony Sándor tanítványai (és az ő tanítványaik) közvetítésével ezek az elképzelések napjainkig ívelő erővel időnként valóban fölpezsdítik a legtöbbször zsákutcás és/vagy terméketlenségbe fulladó egyetemi/akadémiai reformbuzgalmakat (is).[8] De még nincs vége didaktikus listázásomnak.

[7] Karácsony Sándor: *A magyar észjárás.* Széphalom Könyvműhely, 2009 [1939], Budapest, 236–243.

[8] Lásd ehhez az igazán szövevényes problémához saját egyetemi oktatói tapasztalatokon is alapuló egyetem-elemzésemet: Lányi Gusztáv: *Egyetemi élet: világunk.* In: Garaczi Imre és Hudra Árpád (szerk.): *Fogalmak harca. Írások a 70 éves Kiss Endre tiszteletére.* Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2017, Veszprém, 215–230.

Karácsony Sándor tipológiája az egyetemi hallgatókról

- Azok, akik *képtelenek a tanulásra:* a hallgatók „jókora percentje". „Én ezeknek a diákoknak semmi más kötelességét nem ismerem, mint az egyetem tehermentesítését".
- Azok, akik ugyan *képesek tanulni, de nem szeretnek,* mert nem bírnak, azaz nem tudnak, nem értenek hozzá. Gyámoltalanok, mert nincs meg bennük a tanulás kultúrája.
- Azok, akik *képesek, tudnának is, de nem akarnak tanulni;* ők a „legkeményebb dió".

(a) „Nagyobbik felükben negatív lények ők, akiknek a kritikai hajlandósága még elkésett pubertás áruló jele, és bizonyos hiányokat takar."

(b) Azok, akik mérhetetlen kiábrándulást, gyógyíthatatlan csömört éreznek, mondhatni filozófiai vagy inkább világnézeti, afféle korhangulati alapon: „minden hiábavaló". – Karácsony Sándor őket tartotta a „jövendő reménységének", ők ma az „igazi magyar diákok". Miért?

„Egészen bizonyos, hogy az ő tehetetlenségük nem az ifjúságukkal visszaélt, karakter nélküli mosogatórongyok testi tunyasága. Önkínzó terméketlenségük nem a gyámoltalanok időpocsékló, haszontalan ideoda kapkodása. Ha van benne valami negatív vonás, az attól van, mert mai tudásunk épületét fölöttébb szellemellenes kor alapozta meg, s eleven lelkiismeretű ember kellemetlenül gyakran kénytelen vele szemben a házbontó tótok eljárását tartani egyedül helyesnek."[9]

Ezek után nézzük meg a pedagógiai társas viszony másik oldalát, a pedagógusokat, a minket közelebbről érdeklő egyetemi oktatókat is: Karácsony Sándor milyen típusokat vélt látni ezen az oldalon – a saját térfelén. Előre jelzem: itt sem volt kíméletes. De így tudta feltárni a hatékony pedagógiai munka akadályait, nemcsak a diákok, hanem a tanárok oldaláról is.

Karácsony Sándor tipológiája a pedagógusokról

1. Tanügyi nénik/bácsik. Karácsony Sándor számára típusalkotó pedagógiai társas-lélektani tényező volt, hogy a pedagógiai helyzet két főszereplője – tanár és diák – *pedagógiai életközösséget* alkot-e. Maga Karácsony Sándor ugyanis sohasem becsülte sokra a „pedagógiai érosz" nélküli

[9] Karácsony Sándor: *Ocsúdó magyarság.* Széphalom Könyvműhely, 2002 [1942], Budapest, 175–177.

„tanügyi néniket" és „tanügyi bácsikat", akiknek – így mondta – lehet ugyan „kialakult módszerük, rendszerük, gyakorlatuk, szakképzettségük, és szakvéleményük", sőt „lélektani laboratóriumaik" is lehetnek, „tesztekkel, fejlődésgörbékkel, statisztikai adatokkal, kérdőívekkel, tipizáló eljárásmódokkal, jellemlapokkal és pontozási rendszerekkel". Úgy vélte azonban, hogy van egy „valóságos élet" is – ezt nevezte *pedagógiai életközösségnek* –, ahol „a tények egészen másképpen mutatkoznak, a jelenségek szuverén gőggel merednek – mondjuk – észak-délnek olyankor, mikor az előírások, szabályok, rendeletek, módszertani táblázatok, elmúlt idők tapasztalati normái kelet-nyugatot jeleznek esetleg."[10] Az *autonóm ember* – a pedagógiai viszonyulásokban is meghatározó tényező. Karácsony szerint ugyanis az autonóm ember *tudása* is a mellérendeléses viszonyban jön létre. A tudomány ennek a tudásnak az eszköze, és nem megfordítva: az eszköz uralma az (ekkor már nem autonóm) emberen. Ezért tehát a pedagógiai érosz nélküli „tanügyi nénik" és „tanügyi bácsik" ilyen-olyan eszköz jellegű – s ezen *túl* nem látó – tudományos hókuszpókusza nem lelkesítette, inkább ironikus távolságtartásra ingerelte. Karácsony nem volt persze tudományellenes – miként ezt egyfajta (tendenciózus) interpretáció sugallhatná –, csak éppen az ész racionalista és narcisztikus öntetszelgését nem azonosította a *bölcsességgel*.[11] A tanügyi nénik/bácsik tehát pedagógiai érosz nélküli, a tudományos, a pedagógiai, a pszichológiai és ezernyi más előírt normákhoz bürokratikusan ragaszkodó *paedagogusok* (Παιδαγωγός): rabok és szolgák – nem autonómok.

2. A „mindent tudó" szaktudós. A „mindent tudó" szaktudós – nem biztos, hogy kíváncsi szofokrata is.[12] Ám ha a „modern" tudományok művelője elveszti kíváncsiságát, előbb-utóbb tudományos problémaérzékenysége is elsatnyul, legfeljebb a *big science* szintjén szervezett „kis rejtvények" szorgos szakmunkása lehet. Ami korántsem csekélység, de elképzelhető − és erre is vannak figyelemre méltó példák–, hogy a tudományos alkotómunka nemcsak a „big", hanem és még inkább a *great science* szintjén is gyakorolható. Bólyai Jánosnak elég volt csak a „papír és ceruza", Teller Edének viszont zseniális gondolatai „kivitelezéséhez" hidrogénbombákra és csillagháborús rakétapajzsokra (is) szüksége volt. A két példa a maga nyomasztóan súlyos voltában ugyan, de jelzi: a *great science* nem ellentéte a *big science*-nek, de a *great science*, mondhatni, a „tiszta szellem" nagyságától nagy. A *szaktudós* tudása előbb-utóbb élettelen tudás lesz, esetleg csillogó kognitív építmény, de lélektelen. Me-

[10] Karácsony Sándor: *A növekedés eposza*. In *Új Szántás*, 1948/1, 1–9.
[11] Karácsony Sándor: *A magyar demokrácia*. A Csökmei Kör Kiadása, 2002 [1945], Pécel, 67–69.
[12] Karácsony Sándor: *A magyarok kincse*. Széphalom Könyvműhely, 2008 [1944], Budapest, 203.

Imago Pietatis és Veronika kendője, Szent Jakab-templom (Zselíz)

chanikusan programozott üresjárat – különösen, ha még nem is él valóságos pedagógiai élethelyzetben, mert „csak" kutató. A *paedagogusok* és a szaktudósok az elmechanizálódott (pedagógiai és tudományos) élet rabjai. Karácsony azért nem fogadta el az elmechanizálódott életmegnyilvánulásokat (és életformákat) és azok „tudásalakzatait", mert ezek rabságában élve az ember nem képes önmagát (át)adni – a másiknak.

Nem képes, mert: *rab*. Olyan rab, aki a helyzetéből ugyan szeretne *meg*szabadulni, mintegy a gátlásnélküliség állapotába jutva szabadság, tehát *föl*szabadulás helyett. Még „életrevaló" is lehet, de csak *rab* marad: „életrevaló rab" – aki kiszökik börtönéből egy tágabb börtönbe.[13] (Karácsony 1933/1991: 46.)

3. A széplélek. Magunkból adni – Karácsony szerint – azért olyan nehéz, mert (többek között) inkább hajlamosak vagyunk bizonytalan identitásunk folyamatos, ám de reménytelen keresésével önmagunk dokumentálására, vagy – emelkedettebb változatban – *széplelkek módjára a „világra ömleni"*. A vénülő testű, de kamaszlelkű tudósok „produktivitása" például – ha nem a másikat akarja gyarapítani – nem más, mint a „gyűjtés" (az öndokumentálás) fokán megrekedt tudatos rabmunka: a börtönfalak „humánus" tágítása. Tömérdeket termelnek, de eredményeikből nem válik „élet". „Nagy elmék, hatalmas egyéniségek, de személyiségük impotens. Ha életművük tojásformájú és gyertyafénnyel átvilágítható volna, egyiket se válogathatnák ki 'kotló alá'."[14] De azért is nehéz adni, mert az *adás* is lehet *torz:* a *széplelkek* többnyire így „adnak". Karácsony szerint ugyanis a széplélek „életstílusában valóban 'odaadás' formájában ömlik rá a világra minden egybegyűjtött energia és érték. Két végükön meggyújtott gyertyaként lobognak el ezek. Könnyen össze is téveszthetőek az igazi emberekkel és életüket az Isten szerint való élettel. Egyetlen árulkodó jel mutatja, hogy nem erről van szó, akármilyen fájdalmas is. Az egyetlen gyanús körülmény, hogy a felajánlott életáldozatot nem fogadja el a másik fél. A többiek. A másik ember." Ha ez az – esetenként ifjúkori, ám éppen ezért elég gyakori – állapot rögzül, márpedig a mechanikus élet ezt teszi, az ilyen szabású lélek holtáig „csalódott szerelmese" lehet az Életnek. „Mártírnak" is látszódhat és érezheti magát a széplélek, de akkor sem fogantatik tőle semmi.[15] Nem, mert a széplélek „belefelejtkezik a formákba": ha filozófus vagy tudós, az „igazságba"; ha etikai lény, az „intenzív élet élésébe", mert így talán „elfeledkezik arról, hogy mindez nem tart örökké". Ha vallásos kedély mozgatja, illúziókba ringatja magát – Karácsony szerint ilyen intellektuális vallásos kedély hozza létre az „utókorra apellálás" kvázi-túlvilági képzeteit. A széplélek csapdahelyzete abból adódik, hogy szabadulni akar a *kárhozattól*, a *bűntől* és a *haláltól*, csak mindezt nem az isteni kegyelem útján teszi, hanem narkotikumokkal. Például a bűnről „tudományosan" kiderítheti nemlétüket, megállapítván róluk egyrészt „determinált voltukat", másrészt „relatív

[13] Karácsony Sándor: *Nyugati világnézetünk felemás igában.* Kiadja az Üzenet szerkesztőség, 1991 [1933], Kolozsvár, 46.
[14] Karácsony Sándor: *Barátság és szerelem.* Exodus Kiadó, 1942, Budapest, 173.
[15] Karácsony Sándor: *Barátság és szerelem.* Exodus Kiadó, 1942, Budapest, 176.

természetüket", tehát összetéveszthetőségüket az erényekkel, sőt ez egy „merész kísérlettel" még erény-voltukat is bizonyíthatja. A halálfélelemmel szemben – hasonlóképpen – hirdetheti az „élet jogát", az „életösztön lehető teljes kiélvezését". A halál kikerülhetetlenségét „kivédheti" úgy is, hogy „elfelejtkezik" róla, vagy nagy merészen, azaz cinikusan „szembenéz" vele, sőt olyan „bátor" is lehet, hogy „egy kibékítő öngyilkossággal" fejest ugrik bele.[16]

4. A kíváncsi szofokrata: a professzor (A tudomány mint társaslélektani fogalom). A *másik ember* fogalma Karácsonynál létrehozta a tudományról alkotott társaslélektani fogalmat is. Szerinte ugyanis az egyik-másik ember egymásra vonatkozása esetén a tudomány nem lehet „a tudós művészi attitűdű l'art pour l'art okoskodása", sem a „közönség engedelmes kiszolgálása tendenciózus praktikumok segítségével", hiszen – tanította Karácsony – a *tudomány is csak társaslelki funkció lehet*: „mozgás a jelrendszerben abból a célból, hogy a másik ember megértse az egyik embert". Ami más szavakkal azt jelenti, hogy a *tudomány: jeladás* a probléma felől a másik embernek.[17]

(A professzor – aki nem feltétlenül kinevezett „egyetemi tanár") Ezt a jeladást viszont leghatékonyabban a *professzor*, és nem a *szaktudós* tudja gyakorolni. A professzor minden olyan tudománnyal foglalkozó valaki, aki koporsója lezártáig *kíváncsi*, örök diák marad – aki számára a tudománya kérdései sohasem lezártak, fogytig nem elintézettek, mindvégig *problematikusak*.[18] A *szaktudós* mindent tud; a *professzor*: elsősorban és mindenekfölött *kíváncsi – és ez, bizony, nem attól függ, hogy „kinevezték", s ettől lett/lenne „egyetemi tanár"*. Nem a „kinevezéstől" lesz a professzor *problémacentrikus* lény, hanem attól és azért, mert – írja Karácsony – „nem tartja a világot és az életet magától értetődőnek, a törvényeket érvényeseknek, hanem éppenséggel kérdéseseknek, titokzatosaknak, megfoghatatlanoknak tartja." Ezért nem statikus, hanem *dinamikus* az ilyen ember. Dinamikus és problémacentrikus habitusából adódik célja is. „Törhet a rejtelmesnek appercipiált titok *megfejtésére"* (s ez a könnyebb, tehát a gyakoribb eset is – nem mellesleg: ilyen a szaktudományos feladvány is), de törhet az ellenkezőjére is annak: „a *dolgok megfoghatatlanságának* az evidenciájára."[19] A professzor és a diák kapcsolata – Karácsony szerint – *munkaközösség*: ez az ideális egyetem. Az ideális egyetemről Karácsony nem pusztán álmodozott, hanem valóban cselek-

[16] Karácsony Sándor: *Nyugati világnézetünk felemás igában.* Kiadja az Üzenet szerkesztőség, 1991 [1933], Kolozsvár, 72–73.
[17] Karácsony Sándor: *Ocsúdó magyarság.* Széphalom Könyvműhely, 2002 [1942], Budapest, 381–384.
[18] Karácsony Sándor: *Ocsúdó magyarság.* Széphalom Könyvműhely, 2002 [1942], Budapest, 370.
[19] Karácsony Sándor: *A magyarok kincse.* Széphalom Könyvműhely, 2008 [1944], Budapest, 204.

vő módon tett is érte – tanítványaival együtt. Ezért tehát professzori székfoglalója, amiből föntebb már idéztem egy rövid passzust, ma is nagyon aktuális; a hosszabb idézet ezt (reményeim szerint) nagyon is jelezheti: „Feladatom az – írta Karácsony Sándor 1942-ben, s olvasom én most 2020 februárjában –, hogy „meggyőzzem a *diákjaimat arról, hogy legjobb tudásom időleges, ez idő szerint való, tehát ab ovo tévedés, nekik már közelebb kell jutniok a végső megoldáshoz*, tehát kötelességük megcáfolni engem. Különben elsekélyesedik, visszafelé fordul, legjobb esetben is stagnál a tudomány. Egyetemi tanszéken ültömet magyar módra úgy fogom fel, hogy fel kell szabadulnom a történelmi lény és a szaktudós kötöttségeiből, és nem reprodukálnom kell, hanem teremtenem, újra átélnem az egész kultúrát, hiszen a jelen: feszültség, mely a múlt hagyományainak és a jövő reformjának a két sarka közt minduntalan támad."[20] Az a tanító, aki esetleg egyetemen tanít – és akár még „egyetemi tanár" is lehet – azért professzor, mert *szofokrata: szabadon szolgáló lélek.* Karácsony Sándor ilyen lélek volt, s ezt a „lelket" nem az őt egyetemi tanárrá kinevező minisztertől és államfőtől kapta. (És persze ettől megfosztani sem lehetett – csak a tanszékétől és a katedrájától.)

A pedagógusi lét: életforma

A Karácsony Sándor-i pedagógiai/pedagógusi idea valójában tehát életforma – a pedagógus tanítványaival *munkaközösséget* alkot: a *közlékeny tanár* és a *kíváncsi diák* együtt dolgoznak egy aktuális problémán, ami lehet a tananyag is. Pedagógus–diák–tantárgy: mellérendelő társas viszonyban alkotja dinamikus egységben a munkaközösséget. Így és ezért lesz a pedagógus: *mester*, a diák: *tanítvány*, a tantárgy: nem holt (tan)anyag, nem kognitív ismeret/információ, hanem maga a *titokzatos élet*. Ebből az összefüggésből szemlélve viszont az „abszolút pedagógus" kifejezés tautológia: *nem lehet valaki „kicsit" pedagógus.* Ha az, akkor: „tanerő"[21] – aki *leadja* az órát a „hallgató" *gyerekanyagnak*[22]. Karácsony Sándor pedagógusként/emberként azt vallotta: *a lélek nélküli pedagógia destruktív kényszer,* tanügyi nénik és tanügyi bácsik hatalmi infantilizmusa, akik persze reménytelen, ám annál ádázabb küzdelmet folytatnak a „buta" és „lusta" diákokkal szemben. A „buta" és „lusta" diákok – szintén a destruktív kényszer nyomása alatt – csak *ostoba láza-*

[20] Uo. 204–205.
[21] „TanERŐ"? Aki inkább ERŐlködik, mert valójában ERŐtlen.
[22] Franyó István–Kontra György: *Az abszolút pedagógus*. In: *Új Pedagógiai Szemle*. 2011, 11-12. sz. 279–287. http://epa.oszk.hu/00000/00035/00150/pdf/EPA00035_upsz_2011_11-12.pdf

dók lehetnek. Karácsony Sándor pedagógiája és pszichológiája ezeket a beteges kényszereket (is) igyekezett feloldani, megszüntetni – gyógyítani. Azt vallotta/tanította, hogy az autonóm diáknak „szabad franciául vagy kémiát tanulnia". A nem autonóm diáknak *muszáj* ezt cselekednie. „Ez a különbség, nem más." Franciául vagy kémiát nem tanulni egy diáknak sem szabad. „De tudjuk, hogy a robotmunka-teljesítmény nagyon drága és nagyon silány." Ezért kell – a *demokráciának* – ezt a munkát „a legdiákabb diák és a legtanárabb tanár illetékességének szabadtársulása" alapján megszervezni.[23] Így és ezért kereste a pedagógiában (is) az egyéni és a kollektív autonómiák lehetőségeit: lokalitásunkat és transzcendáló/transzcendens távlatainkat, reményeinket – *az igények valóságát firtatva az egyetemes magyarságban.*

Utószó: szükség van-e abszolút pedagógusokra?

Igazi pedagógiai kihívás, hogy mindez „együtt" is legyen/maradjon az oktatás/nevelés folyamatában, leckéről leckére, szakszerűen/didaktikusan, ám mégsem kiszáradt rutinnal, unalomba fullasztva a megismerés valódi izgalmait és kimeríthetetlen távlatait.[24] És persze szembe kell(ene) néznünk azzal a kiábrándító szociológiai és pszichológiai ténnyel is, hogy a magyar (kontraszelektált) pedagógustársadalom alkalmas-e ilyen kihívásoknak, feladatoknak megfelelni? A tudásgyárak **falansz-tereiben** szükség van **abszolút pedagógusokra**? Olyan géniuszokra, akiknek az emberalakítás – a nevelés/növelés: *szerves növekedés* – vágya jelenti létük középpontját? Géniuszok helyett nem inkább csak *jó technikusokra* lenne szükség? Egy pedagógiai futurológia *science fiction*os rémlátomásában bizonyára: a pedagógiai robotok közötti interakciók „beállítása" valóban csak technikai kérdés. A probléma csak az, hogy ez már nem a távoli jövő (rém)látomása, hanem a jelen infokommunikációs valósága: már több gép internetezik – egymással is –, mint ember. *Az organikus pedagógiai interakciók megőrzése – és az infokommunikációs erőterekkel történő optimalizálása (ha egyáltalán ez* még *lehetséges) – az egyik igazán abszolút pedagógiai/pedagógusi kihívás és feladvány a mai (magyar) pedagógiai, pszichológiai és társas/társadalmi élet- és értékvilágban.*[25]

[23] Karácsony Sándor: *A magyar demokrácia.* A Csökmei Kör Kiadása, 2002 [1945], Pécel, 9.

[24] Lásd ehhez Karácsony Sándor didaktikai/módszertani leírásait: Karácsony Sándor: *Válogatott elbeszélések. Leckék a leckéről. Holdbeli diákélet.* (Szerk. Heltai Miklós) Széphalom Könyvműhely, 2016, Budapest. – Mindezeket a problémákat a művészeti nevelés „szűk" és speciális területein lásd Deme Tamás kiváló könyvében: Deme Tamás: *Gondolatok Karácsony Sándor művészetszemléletéről.* Magyar Művészeti Akadémia, 2016.

[25] Lásd ehhez: a „tanulás és gondolkodás keretei", azaz a „népi pszichológiától" a „gépi pszichológiáig"

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A KETTÉHASADT HEGY

Rákóczi, a hívő katolikus

Tavaly Rákóczi-év volt Magyarországon. 2019-ben volt Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásának a 315. évfordulója. Az emlékév rendezvénysorozatát Bábel Balázs kalocsai érsek csak március 31-én nyitotta meg, de nem Erdélyben, hanem Kiskunhalason. A fejedelem születésnapja viszont 1676-ban március 27-ére esett, így az emlékév tulajdonképpen 2019. március végétől 2020. március végéig tart, azaz a tisztelt olvasó nem mellőzheti Zrínyi dédunokaöccsét, mielőtt fejest ugrana a 2020-as, immár a dédnagybácsinak szentelt, de szerencsére csak májusban kezdődő Zrínyi-emlékév gyönyörűségeibe is.

Nem véletlenül tolulnak ki tollam alól vízi metaforák. Rákóczi ugyanis a 1719-ben írott latin nyelvű bűnvallomásában (*Confessio peccatoris*, közismert, de félrevezetően hiányos címe magyarul *Vallomások*) külön kiemeli, hogy vonzotta a mélység, a Földközi-tenger partján húzódó kanyargós sziklaösvényeken például sokszor csak az isteni kegyelem mentette meg attól, hogy le ne zuhanjon egy szakadékba vagy a tengerbe. Egyéves olaszországi tanulmányútján ugyanis nem a szokásos – és német–francia szakkifejezéssel a korban „Kavaliertournak" nevezett –, az európai katolikus (és néha a protestáns) arisztokrácia körében is mintegy lezáró, nélkülözhetetlen iskolapótléknak tekintett menetrendet követte, noha abból sok elemet átvett, tanult, olvasott, műemlékeket látogatott; hanem keverte ennek az úri kedvtelésnek a járulékait a sokkal ősibb római vagy más itáliai kegyhelyre vezető zarándoklat szokásaival. Ami nem csoda, hiszen eredetileg szerzetes akart lenni; ez az elképzelése csehországi gimnazista korában alakult ki benne, de erről maguk a tanárai, a jezsuita szerzetes atyák beszélték le, mondván, hogy szerintük Isten nem erre a pályára szánta az ifjat. Rákóczi talán legmélyebb ismerője az újabb történésznemzedékben a nemrég elhunyt R. Várkonyi Ágnes, aki egy posztumusz tanulmányában le is szögezi, hogy az az egyik tanárától származó jellemzés, amely szerint Rákóczi olyan családból származik, amelyhez fogható jelentős uralkodói család az Árpádok óta nem is volt Magyarorszá-

ívelő *tudás, gondolkodás* és *tanulás* kérdéseit, problémáit stb. Vö.: Pléh Csaba: *A tanulás és gondolkodás keretei. A népi pszichológiától a gépi pszichológiáig.* Typotex Kiadó, 2015, Budapest.

Háromkirályok, Nagyboldogasszony-plébániatemplom (Podolin)

gon, Habsburg szemmel kissé furcsának tűnhetett. Az biztos, hogy ha Melchior Guttwirt, aki Rákóczi tanára volt és Csehországban először írt tanítványa tiszteletére, mondjuk egy magyar jezsuita és nem egy csehországi német, akkor megüthette volna a bokáját; rosszmájúan hozzátehetném: így talán még rendkívüli misszióra is küldhették volna Peruba vagy Kínába, amit egy magyar jezsuita szerző, Nádasi János (1614–1679) hiába próbált elérni.

Rákóczi Loretóba azért zarándokolt el, hogy lássa azt a helyet, ahol Gábriel arkangyal bejelentette Máriának Jézus eljövendő megtestesülését. A közeli Sirolóba pedig azért, mert az ott függő feszület volt számára az addig látott összes ábrázolás közül a legigazibb, a Jézushoz legközelebb álló – mint azt mintegy negyedszázaddal később írja a latin nyelvű *Bűnvallomás*ban. (Egyébként nyilván olvashatta ezt egy Rákóczi-ellenes titkosügynök, természetesen még Rákóczi születése előtt, aki egyrészt intézkedett, hogy az alkotást vigyék át a szomszéd városkába, Numanába, egy neki épített, új templomba, másrészt terjesszék el, hogy hazudnak az olaszok, mert a sirolói feszületet nem is Szent Lukács faragta Nikodémussal. Mivel a feszület később Bejrútba került, Nagy Károly odautazott, hogy elhozza Európába és a pápának ajándékozza, ám az ereklyeszállító hajó elsüllyedt. Egy krakkói pedellus, Piotr Jacek Pruszcz megírta 1647-ben, hogy nem is Nagy Károly hozta el, hanem az első keresztény lengyel király ajándékozta, és azelőtt Krakkóban függött. Rákóczit nyilván azért óhajtották ily mó-

don rossz hírbe keverni, mert értesültek róla elő-KGB-s összeköttetéseik révén, hogy Nagy Péter neki szánta a lengyel trónt.)

Rákóczi titkos zarándokútjának következő állomása Nápoly volt, ahol megtekintette azt az ereklyetartót, amelyben a lefejezett Keresztelő Szent János vére szokott időnként felforrni. Ezzel jól megkeverte az utókort, amely azt hitte róla, hogy nyilván azt sem tudta, hol jár, mert Nápolyban köztudottan Szent Januáriusz vére szokott felforrni azóta is, ám ezúttal is az Ördög fedőnevű ügynök aknamunkájáról lehet szó, hiszen tényleg volt ilyen Keresztelő Szent János-féle vérereklye, csak azóta ellopták. (Nápolyban sem ritkaság.)

Rákóczi igazi sziklamászására azonban ennek a virtuális zarándoklatnak az utolsó, a *Bűnvallomás*ban megemlített állomásán került sor: Gaetában. A város leginkább arról híres manapság, hogy ott van a legszebb strand Nápoly és Róma között, másrészt hogy ott van a NATO egyik legerősebb haditengerészeti támaszpontja; múltjából a legtöbb útikalauz csak azt emeli ki, hogy innen indult a pápai hajóhad a török ellen a híres lepantói csata megvívása előtt. Azelőtt bezzeg a városka fő vonzereje nem ez volt. Rákóczi azért utazott oda, hogy megváltástani tanulmányi útját a Montagna Spaccata, azaz a Kettéhasadt Hegy tengerbe zuhanó szakadékának tetejére épült szentélyben fejezhesse be. A legenda szerint a bencések azért építették ide kolostorukat, mert a hegy pontosan abban a pillanatban hasadt ketté, amikor Jézus délután három órakor kiszenvedett a keresztfán, és, mint a Szentírásból tudjuk, kettéhasadt a jeruzsálemi templom függönye.

A mai zarándok vagy turista előbb bemehet a templomba, ahol elmélkedhet a passió mozzanatain, majd ezeket színes kerámia dombor-

művön megszemlélheti azon a folyosón is, amely egyre meredekebbé válik, és végül sziklaösvénnyé vagy lépcsővé alakul és vezet le egészen az immár függőlegessé váló hegyszakadék széléig. Itt – ha van bátorsága – még ki is hajolhat a mélység felé, és megkapaszkodhat abba a vaskorlátba, amelyet jótékony kezek valamikor a hely köré emeltek; maga ez a hely a templom Szent Kereszt-kápolnájának a kupolája, amelyet felülről és kívülről egy keskeny erkély övez.

A mai látogatók többsége csak azért merészkedik le idáig, hogy megszemlélje a mélységet, hiszen innen szoktak az éves bajnokságok során leugrálni a merész katasztrófaturisták, búvársisakkal fölszerelve, de biztosítókötél nélkül. Ezek nyilván hitetlenek, de nem nagyon rongálhatják a terepet, tudniillik ez ellen is van orvosság, derül ki az úgynevezett Török-barlangban (Grotta del Turco). Ugyanis berber kalózok éltek ott, még jóval Lepanto előtt, azért, hogy kifosszák a partvidéken található gyaurokat, de ha arra járt egy gyanús, hitetlen hajó, akkor ezen igazhívők elbújtak a hegyhasadékba. Mutogattak ott ezen kalózoknak a helyi erők egy vérfagyasztóan élethű emberi tenyérlenyomatot a sziklában: ehhez ugyanis az a legenda fűződött, hogy egy török egyszer kinevette a hegy meghasadásának legendáját, és azt mondta, hogy ha ilyen könnyen hasadozik ez a hegy, akkor ő is hasít rajta egy kicsit. Odatehénkedett, de a keze ott maradt, amint a lenyomat ma is tanúsítja. Szól is erről egy latin nyelvű, márványba vésett epigramma: ezt szerencsére sem olaszra, sem angolra nem fordították le, így a mai turista kalózok vagy kalóz turisták nem kísérleteznek tovább. (Amikor magyar filmesekkel tavaly júliusban Gaetában jártam, először nem akartak beengedni, mert éppen hadgyakorlat volt, de azután, mikor elmagyaráztam az őröknek, hogy mi csak a török ujjlenyomatát szeretnénk megnézni, akkor megenyhült, és az elmebetegeknek kijáró nyájas mosollyal utat engedett nekünk.)

Rákóczi 1719 karácsonyának vigíliáján Krisztus megtestesülésének szentelt egy magányos elmélkedést a Lukács-evangélium alapján. Az egész életében zarándok vagy vándor, végül száműzött fejedelem így elmélkedett, összevetvén a földi értelemben boldog és a szintén evilági szempontból boldogtalan ember kilátásait: „Ha tehát te, ó, világnak fia, az évet minden szerencsésen végződött ügyed jegyében fogod megkezdeni, végül abban a végső órában te is fájlalni fogod az élet elveszített és elvesztésre ítélt adományait, s te is, aki igaz vagy, amiként most örvendezel a múlt keresztjei miatt, úgy akkor azért fogsz örülni, mert az élettel együtt azokat is el kell hagynod. Mert abban a pillanatban, amaz el fogja hagyni hazáját, te pedig ezután fogod azt remélni, hogy hazára lelsz. Ezért amaz sírni fog az elveszített lehetőségek miatt, te örvendezni fogsz a megszerezhetők felett.”

Rómába visszatérve végre megértettem, hogy miért választotta egyesülete, majd alapítványa névadójául 1953-ban a száműzött vagy kivándorolt kanadai magyarság Rákóczit: azért, mert ő száműzöttként tudta igazán megtartani a hazát. Mert az üdvösség létezésének reménye képes felülmúlni az evilági sikert, és több életerőt ad, mint bármi a világon. Azt is megértettem, hogy miért választotta a Kárpát-medencében és a világban szétszórt magyarság együttes érdekeit képviselő szövetség 1989-ben névadójának Rákóczit.

Tudja ezt Nyakas Szilárd is, hajdani egyetemi csoporttársam, aki egy szatírájában azt rekonstruálja, hogy miként írna egy mai feljelentő Rákócziról, ha megbízást kapna rá: „Elvakult xenofóbiája okán feltételezhető, hogy nemzetközi kapcsolataiban Rákóczi teljesen konszenzusképtelen."

Rómában, szemben a magyar nagykövetséggel, a mai napig szépen olvasható a követség főkapujával szembeni kerítésen egy prózavers, pontosabban egy kettéhasadt disztichon, az első sor vörös, a második fekete. Magyar fordításban: „Éljen Kun Béla! / Suzy nimfomán". Sokat kísérleteztem ezen alkotás megfejtésével, de most már tudom, hogy ez csak tisztelgés a magyar kultúra egyetemessége előtt, tudniillik átdolgozza *Az ember tragédiája* végét. (A műnek sok olasz fordítása van, utoljára Umberto Viotti és Vittoria Curlo fordította.) Madáchnál, mint tudjuk, Ádám öngyilkos akar lenni – mi egyéb lehet ez, mint a Tanácsköztársaság? Megmenti viszont Éva, akit itt szeméremből Zsuzsikának hívnak, és aki ugyan szintén szeméremből elhallgatja, hogy anyának érzi magát, de mindenesetre kifejezi azon tevékenység iránti olthatatlan vágyát, amely előbb-utóbb anyává teheti. Nemcsak a béketábor, hanem Magyarország is legyőzhetetlen.

TEMESVÁRI ISTVÁN PÉTER

ÉLHETETLEN VOLT-E CSONTVÁRY?

„Borszesz készletem hatóságilag megvizsgáltatván, az jónak ismertetett el. Ezen kijelentéssel szemben tisztelettel figyelmeztetem a nagyérdemű közönséget, hogy sósborszeszem nemcsak árban sokkal jutányosabb, hanem minőségre nézve is valamennyinek koronáját képezi."[1]

Csontváry személyes ismerőse, híve volt Lehel Ferenc művészeti író, aki elsőként írt könyvet róla. E kortárs szemtanú szerint a festő „[…] élhetetlen volt, a legnagyobb mértékben"[2]. A gazdag Csontváry-irodalomban sok kritika érte Lehelt, ezt a megállapítását azonban senki nem kifogásolta.

A festő egyik levelének részlete meglepett[3]: Csontváry 1903-ban arra készül, hogy megfesse a Hortobágyot, ezért levélben, ismeretlenül felvilágosítást kér egy helyi fényképésztől, elsősorban a puszta látványelemeiről. A megszólítás a jóindulat megnyerésére szolgál: „Ön rendkívüli szakértelemmel a hortobágyi pusztáról felvételeket bámulatraméltóan készít". Mellékesen tesz fel két kérdést: „[…] egy hónapi tartózkodás a pusztán lehetséges? Nem kell-e a polgármester ajánlása stb." A kérdés azért furcsa, mert a választ ő maga is sejtheti: bárki festegethet a pusztán, ajánlás nélkül is. Lehetséges, hogy a kérdés valójában üzenet: a levélíró, ő maga, olyasvalaki, akinek nem jelent nehézséget például egy polgármesteri támogatás megszerzése. Hozzáteszi: jelenleg Boszniában, majd egy hónapig Szigetváron fest, aztán következik a Hortobágy. Tehát a festő behízelgő megszólítással felvilágosítást kér, egyúttal sejteti saját személyének fontosságát és mintegy beharangozza érkezését. Ha ez a feltételezés nem téves, úgy a festő jó előre, nagyon is kiszámítja tetteit. Talán fejében már kész a jövendő kép is, kérdései annyira egybevágnak a később megfestett kép motívumaival. A fényképésztől talán inkább csak megerősítést vár. S lehet, hogy nem is lesz szüksége rá, mégis a lehető legelőnyösebb színben tünteti fel magát. Mai szóhasználattal arra törekedik, hogy helyzetbe hozza magát, mégpedig burkoltan. Mindez az élelmes ember jellemzője.

[1] A gácsi Kosztka patika reklámja. In Romváry Ferenc: *Csontváry.* Alexandra Kiadó, 1999, Pécs, 10.
[2] Lehel Ferenc: *Csontváry.* Szellemkép Könyvek 2. (szerk. Miltényi Tibor), 1998, Budapest, 45.
[3] *Csontváry-emlékkönyv.* (szerk. Gerlóczy Gedeon – Németh Lajos), Corvina, 1976, Budapest, 49.

Ez a levélrészlet arra indított, hogy átnézzem Csontváry mintegy 389 nyomtatott oldalt kitevő írásait, az élhetetlenség bizonyítékait, esetleg cáfolatát keresve.

Önéletrajzában a festő megírta, hogy 12 éves korában „[…] a gymnáziumi igazgatóval a sors összehozott, […] napi sétáinál engem soha ki nem hagyott". A kisiskolás és igazgatója együtt gyűjtöttek anyagot egy természettudományi múzeum létesítése céljából.[4] Kiderül azonban, hogy a sorsot ő maga is segítette: „különleges rovarokkal, pillangókkal és növényekkel gazdagítám *gyűjteményem párját, mellyel a későbbiekben megszereztem az igazgató barátságát."*[5] Ez a mondat szerepel az önéletrajzához készített kéziratában, azonban azt a végső, nyomtatásra szánt változatból kihagyta. Ezt leszámítva a szövegkörnyezet mindkét változatban nagymértékben megegyezik.

Az lehet egy ártatlan, természetes gesztus, hogy a kisiskolás átnyújtja gyűjteményének egy fölös példányát igazgatójának. Ezért túlzás lenne őt született cselszövőként láttatni, aki képes gyerekként, számítóan lekenyerezni feljebbvalóját. Amikor a festő idős korában önéletrajzát szerkesztette, a fenti epizódot mégis önmaga cenzúrázta, ködösítve a sorsra hivatkozott.

19 éves korában apja tiszalöki gyógyszertárában gyakornokoskodik. A Tisza-parton rengeteg gyógyfüvet vett észre. Ezeket összegyűjtve „[…] lényegesen szaporítottam atyám gyógyszertárának jövedelmét". Ebből arra is jutott pénz, hogy húszéves korában eljusson a bécsi világkiállításra.[6] A gyógynövények adta lehetőséget a szintén gyógyszerész apja is felismerhette volna. Atyja egyébként hatvanéves korában elkezdte az orvosegyetemet, s „élhetetlen" fia sokirányú, beleértve anyagi segítségével, azt sikeresen el is végezte.

20 évesen gyakorlatiasan, ügyesen cselekszik önkéntesként a szegedi nagy árvíz nehéz viszonyai között.[7]

24 éves korában ír a minisztériumoknak arról, hogy a selyemhernyótenyésztést fel kellene lendíteni Magyarországon, iskolai népszerűsítés útján. Több mint negyven éven át várja a választ erre az épkézláb javaslatára és soha nem veti el a megvalósítás lehetőségét.[8]

[4] *Csontváry-emlékkönyv*, 76.
[5] *Csontváry dokumentumok.* I. (szerk. Mezei Ottó) Új Művészet Kiadó, 1995, Budapest, 54. (Kiemelés T. I. P.)
[6] *Csontváry-emlékkönyv*, 78.
[7] Uo. 79–80.
[8] Uo. 79.

27 évesen, gyógyszerészként lerajzol egy ökrösszekeret. A rajzot ő is, főnöke is sikerültnek nyilvánítja. A rajzot véleményezésre megküldi a legismertebb fővárosi művésztanárhoz. A kísérő levélben mindjárt meg is kéri őt, hogy szerezzen be számára utánvéttel mindenféle rajzeszközöket. Csontváry több levele, okmánya tanúsítja, hogy az emberi viszonyokkal, a társasági és udvariassági formulákkal tökéletesen tisztában van. Kérése ebben a bemutatkozó levélben azonban túlzott élelmesség, modortalanság. Erre később maga is rájön, következő levelében ezért az önfeledt kéréséért bocsánatot kér.[9]

Röviddel ezután már festői motívumot keres: „[…] nagy rajztáblával járom a vidéket". A közeli kolostorba is betér. A kolostor főnöke fogadja, aki korábban évekig Rómában magyar gyóntató volt. Ebédre is meghívja a „betévedt" vándort, s a látogatás végén Rómába szóló ajánlólevéllel látja el.[10] Véletlenül vetődött volna hősünk a kolostorba, rajztáblával a hátán? Aligha, mivel az ezt követő 14 évben még egyetlen ecsetvonást sem tesz. A rajztábla csupán jelmez lehetett, egy alaposan kitervelt látogatás része, a cél pedig római kapcsolat szerzése. Leírta ugyanis, hogy Rómába érkezvén már másnap felkereste az ajánlólevél címzettjét. „Ugyanaz nap már azt is tudtam, hogy az osztrák-magyar zarándokszálláson magyarokat föl nem vesznek." Feltehetően ez volt az otthoni kolostori, „jelmezes" látogatásának remélt célja: ingyenes zarándokszállás. Ezért aztán kénytelen volt Rómában olcsó szobát bérelni, önellátásra berendezkedni. Egyébként a magyar követségtől szabadjegyet kapott, ami hónapokig biztosította számára az ingyenes bejárást Itália műkincseihez.[11]

Később, szentföldi útja során sikerült befogadtatnia magát Betlehemben a barátok klastromába. Mint írja: „[…] a karácsonyi éjjelt impressziók megszerzése céljából" töltötte ott.[12] A kolostor ihletet is adhat, de valószínűleg nyugalmas, biztonságos, olcsó szállásnak sem utolsó…

Harmincéves korában olvassa az újsághírt, hogy Magyarországon gyógyszertárakat lehet létesíteni. „[…] Tisztán láttam, hogy ez az út, ahol én vagyoni függetlenséget szerezhetek, s zavartalanul a festészetnek élhetek."[13] Egy év múlva a Felvidéken, Gácson falusi gyógyszertárat nyit. Összes induló tőkéje egy cimbalom, amit pénzzé tesz. Patikája egy év múlva nyereséges. Tíz év szorgos munkájával elég pénze gyűlik összse, a gyógyszertárat bérbe adja. Az általa szerkesztett bérlői szerződés

[9] Uo. 37–42.
[10] Uo. 82.
[11] Uo. 83.
[12] Uo. 88.
[13] Uo. 85.

számára ugyancsak kedvező lehet. Bérlője több levelében felpanaszolja, hogy képtelen a szerződés feltételeit teljesíteni.[14]

41 éves korában végre megkezdhette festő-tanulmányait.[15] Az őt irányító titkos Égi Hatalommal is előrelátóan megalkudott, midőn megfogalmazta életprogramját. „[…] Alkuba bocsátkoztam a végzettel, mert tudtam, hogy az ő segítsége nélkül semmit sem érek el, felajánlottam az életemből 20 esztendőt e munkának begyakorlására illetőleg kifejlesztésére. […] Évente csak négy festményt festek […], s a nyolcvanadik festménynél a technikának minden fortélyával képes leszek a nagyokkal versenyre kelni s őket a napút távlattal megelőzni. A sors beleegyezését adta, ha nem érném el a célt, visszatérek feltűnés nélkül a polgári otthonomba."[16] Egyébként patikáját előrelátóan úgy adta bérbe, hogy egy szobát fenntartott magának. Ha később úgy hozta a sora, ismét patikusként dolgozott.

Máskor is készített tartalék tervet, mérlegelvén a kedvező és a kedvezőtlen kimenetel lehetőségét. Festői motívum után kutatva „[…] kétezer korona segélyre volt szükségem, s ezt a kultuszminisztérium útján gondoltam kivihetőnek, »sürgős esetben« kölcsönképpen, de onnan felelet nem jött; én kénytelen voltam hazautazni s a pénz kérdését drogistám útján […]" egy hitelbank csekkjeivel megoldani.[17]

Ami pedig a festést illeti: „titkos találmányaként" egyéni festési technikát dolgozott ki. Színeiről szakértők is elismerően nyilatkoztak.[18]

Életrevalóságát, egyúttal komolyan vett festési terveit bizonyítja, hogy neves festőkkel került kapcsolatba, barátságba. Ők tanácsolták számára festészeti tanulmányaihoz a kor kiváló tanintézményeit Németországban, Párizsban. Megtalálta az utat a korszak művészeti életének híres helyszínéhez, a Japán kávéház művészasztalához. Ott a fő tekintélyekkel, Lechner Ödönnel, Szinyei Merse Pállal tegező viszonyban volt.[19]

Egész életében szigorúan takarékoskodnia kellett, minden költségét maga fedezte. Nagy képeinek kiállítása például igen költséges feladat lehetett, amely eredeti megoldásokat igényelt. 1907-ben az Iparcsarnok kiállítási helyiségeiben szokatlan időben, télen valósította meg kiállítását. 1910-ben a régi Műegyetem helyiségeiben a nyári vakáció alatt állíthatta ki képeit, a rektor jóindulatából. Lehetséges, hogy ingyen.[20]

[14] *Csontváry dokumentumok*. II. (szerk. Romváry Ferenc) Új Művészet Kiadó, 1995, Budapest, 147.
[15] *Csontváry-emlékkönyv*, 85.
[16] *Csontváry dokumentumok*. I., 66.
[17] *Csontváry-emlékkönyv*, 87.
[18] *Csontváry-emlékkönyv*, 86.
[19] Herman Lipót: *A művészasztal*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1958, Budapest, 94.
[20] Lehel 1998, 169.

A művészek érdekcsoportjai nem fogadták be. Ebben a korban kezdődik hazánkban a művészek állami támogatása. Csontváry tudta, kiket kell megkörnyékeznie. Szimpátia megnyerésére törekvő, behízelgésekkel tarkított négy segélykérő levele fennmaradt. Sajnos, válaszról nem tudunk.[21]

Levelei, feljegyzései bizonyítják, hogy minden lehetőséget meg kívánt ragadni ahhoz, hogy az állam, a király, a főváros segítse művei bemutatását. Tisztelte az uralkodót, de egyúttal furfangos számítás is vezethette. Felkutatta a király, Ferenc József ifjúkori rajzait, hogy azokat saját képeivel együtt, közös kiállításukon mutassa be a király védnökségével, ily módon biztosítva a hatalom apparátusának támogatását.[22]

Bár egyébként a portréfestés műfajáról lebecsülő módon nyilatkozott, levél-fogalmazványa szerint fel kívánta ajánlani az uralkodónak, hogy megfesti arcképét.[23] A királyt ábrázoló két rajza fenn is maradt.

A háború alatt képeiből kiállítást kívánt rendezni a rokkantak és hadiárvák javára.[24] A jótékonykodás mellett számítás is vezethette, hogy a kegyes céllal is képeinek kiállítását segítse elő. Mert egyébként képei bekeretezésére sem volt elég pénze.

1915-ben levelet ír a hadügyminiszternek arról, hogy a gyarmatokról, a tengerentúlról származó kávét és teát hazai gyógynövényekkel pótolni lehet, és ezt meg kellene szervezni. Válaszról nem tudunk, így nincs arra adat, hogy a hadvezetés is ilyen előrelátó módon gondolkodott volna arról, hogy a beszerzési útvonalakat, a pótlást a háború veszélyeztetheti.[25]

Jó száz éve talán a célközönség mai fogalmát is kitalálta. Nagy képét Párizsban egyszerűen *Baalbek* címmel állította ki. Budapesten viszont *Baalbek, Naptemplom Szíriában* címmel szerepelt a kép, tükrözvén azon elméletét, hogy az ottani Naptemplom a magyarok őseinek, a hunoknak áldozati oltára lehetett Attila idejében. A korban a hun–magyar rokonság egy népszerűvé váló elképzelés volt, felkelthette a magyar néző figyelmét. Ugyanezen kép Berlinbe tervezett címe: *Baalbek (Szíriában). Naptemplom Bacchus, Antonius és Vesta-templommal, egy 21 méter hosszú áldozati kővel és II. Vilmos császár lépcsőjével*. A képen nehezen lelhető fel egy igencsak aprócska részlet az említett lépcső öt kis korlát-oszlopával, de a képcím arra alkalmas lehetett, hogy a német néző figyelmét − bál-

[21] *Csontváry-emlékkönyv*, 52–59.
[22] *Csontváry dokumentumok.* I., 156.
[23] *Csontváry-emlékkönyv*, 107.
[24] Uo. 112–113.
[25] *Csontváry dokumentumok.* I., 173.

ványozott császáruk felemlítésével − a képre és kiállítására ráirányítsa. A francia és a magyar katalógusban a lépcső nem is szerepel…[26]

Arra is volt gondja, hogy a német katalógusban saját nevét németes írásmóddal, fonetikusan, szótagolva írja le, a következőképpen: „Tschont – waari - kost – ka".[27] Ez a német néző számára megkönnyítette nevének kiejtését, ezáltal befogadását. Párizsi katalógusában neve Csontváry-Kostka, a franciák általi kiejtése jól megközelíti a magyar hangzást.[28]

Különleges szerepet szán egyik képének, mely nagy valószínűséggel azonos *Az áldozati kő Baalbekben* című festménnyel. A kőtömb saját felfogása szerint ősi hun, s ezáltal magyar kegyhely is. „A festmény nem túlságosan nagy s így könnyen beállítható volna mindenütt ott ahol a belépő díjjal pénzt tudunk csinálni; − lehet (fénykép) reprodukálni s minden magyar házba iskolába beállítani mint történelmünk energiánk forrásának eredményét".[29] „Őseink energiája ősi művelődésünk […] bátorítólag, kiengesztelőleg s összetartásra buzdítólag hat."[30] Mindezt hazafias cél érdekében, de talán némi anyagi haszonért is…

Komolyan szervezte azt, hogy a parlamenti képviselőket, valamint – saját kifejezésével – „az irányadó művészeket" saját költségén, különvonaton villásreggelire hívja meg felvidéki műtermébe, tátrai képének bemutatására. Az utaztatással nyilvánvalóan a döntéshozók támogatását kívánta elnyerni. Tervét csak az 1905-ös politikai bonyodalom, a képviselőház katonaság általi feloszlatása akadályozta meg.[31]

Véletlenszerű kapcsolatait is megkísérelte kiaknázni. Képkiállításán beszédbe elegyedett Herczeg Ferenc íróval-parlamenti képviselővel. Később a képviselőházban felkereste, kihívatta az ülésteremből (!), támogatását kérte, hogy az országgyűlés építtessen kultúrpalotákat, egyet Budapesten, egyet a Kárpátokban.[32] A helyszín keltheti fel az utókor gyanúját, hogy ezek az épületek valójában főleg az ő művei befogadására készültek volna.

Száz magyar művész számára ingyenes művészkolóniát tervezett, azonban a bentlakás elnyeréséért úgy írta körül a személyi feltételeket, hogy azoknak maradéktalanul szinte csak ő maga, a példátlan aszkéta

[26] Uo. 120–127.
[27] *Csontváry-emlékkönyv*, 124.
[28] Uo. 120.
[29] *Csontváry dokumentumok*. II., 177.
[30] *Csontváry-emlékkönyv*, 73.
[31] *Csontváry dokumentumok*. II., 191.
[32] *Csontváry-emlékkönyv*, 138–139.

életmódot folytató festő felelt meg.[33] Lexikonok tanúsága szerint a korban egyébként éppen 100-110 ismertebb képzőművész tevékenykedett.

1913-ban még egyszer, utoljára elutazott Konstantinápolyba, s a Japán kávéház művészasztala, melynek mindennapos vendége volt, képeslapot kapott tőle, a következő mondattal: „Keleti utam teljes eredménnyel végződött". Ekkorra megelégelte az ottani asztaltársaság értetlen magatartását, az ugratásokat, sőt igen goromba tréfákat, végleg otthagyta a kávéházat. A képeslap valószínűleg egy utolsó, dacos üzenet lehetett részéről a „művésztársaknak" címezve, mert valójában nyoma sincs konstantinápolyi „eredménynek". Ellenkezőleg, ott súlyosan megbetegedett, végrendelkezett is, hazatérve pedig súlyos állapotban kórházba került. A visszavágás érdekében az idős művész tehát valószínűleg tudatosan füllentett. Ha menteni kívánjuk turpisságát, jóindulatúan úgy is értelmezhetjük önmagát dicsérő mondatát, hogy az nem kizárólag az 1913-as útról szólt, hamisan, hanem összefoglalóan értékelte összes Közel-keleti utazását, ott született nagy képeit, s mindezzel joggal lehetett elégedett. Ezt tükrözné a „teljes eredmény" megfogalmazás.[34] Mai szemmel nézve a művészasztal egyes tagjai mindenképpen rászolgáltak Csontváry részéről ilyesféle fricskára.

Lehel szerint 1919-ben az immár 66 éves festő határozottan szemben állt a vörös rendszerrel[35], de feltehetőleg alkalmazkodni próbált a változásokhoz. Halála előtt egy héttel teljes szellemi tisztasággal, némi humorral megfogalmazott nyílt levelezőlapját így címezte kedves testvérhúgához: „Bódogh Zsigmondné nyugalmazott táblabíró neje elvtársnőnek".[36]

Lehel Ferenc írta meg, hogy a kommünben „az éhezés végre elvitte a művészek szakszervezetébe".[37] Nehéz helyzetében ismét megpróbált egy lehetőséget. Tény, hogy végül is a forradalom-ellenes, köztudottan királyhű Csontváry volt az első művész, aki a vörös elvtársaktól pénzsegélyt kapott. Ügyét az is segíthette, hogy a Japán kávéházból jól ismerte a szakszervezet vezetőjét…[38]

1919 áprilisában készült interjújában megemlíti, hogy fogadta őt az új hatalom képviselője. „Fent voltam a népbiztosságnál, K. elvtárssal tárgyaltam".[39] Előadta neki 42 évvel korábban felvetett, évtizedekig válasz nélkül maradt tervét a selyemhernyó-tenyésztés lehetőségeiről. Erről a

[33] Herman 1958, 94.
[34] *Csontváry dokumentumok*. I., 191.
[35] Lehel 1998, 44–45.
[36] *Csontváry-emlékkönyv*. Képmellékletek, 10–11.
[37] Lehel 1998, 76.
[38] Herman 1958, 96.
[39] Lehel 1998, 170.

megbeszélésről többet nem tudunk, de pár hét múlva, 1919. június 24-én a Népgazdasági Tanács rendeletben szólt a selyemhernyó-tenyésztés előmozdításáról.[40] Azt nem tudjuk, tudott-e a festő a fenti interjú megjelenéséről, illetve az említett rendeletről. 1919. május 13-tól belgyógyászati osztályon feküdt. Száz éve, 1919. június 21-én meghalt. Hamvai jelöletlen, közös sírban nyugszanak.

A fentiekben a Mester 29 élet-epizódját vázoltam. Írásaiban összesen 119 olyan mozzanatot leltem fel, amely valamilyen módon élelmességét bizonyítja. Ezzel szemben mindössze öt olyan eseményt, tényt találtam, amelyet meggondolatlanságnak, rossz döntésnek, esetleg élhetetlenségnek is minősíthetünk. A fenti elemzések érvényességét gyengíti, hogy többségében csak Csontváry saját elmondására támaszkodhatunk. Fájó módon hiányzanak a dokumentumok, független külső megfigyelők adatai.

Csontváry élhetetlensége egy látszólag másodrendű, jelentéktelennek is tekinthető kérdés. Mert nyilvánvalóan alkothat kiemelkedő életművet egy festő akkor is, ha egyébként élhetetlen, nincs üzleti érzéke, nem képes saját hírét kelteni, növelni. Sajnos, Lehel idézett kritikájában tovább megy, mert Csontváry sikertelenségéről is beszél. Ki is fejti, hogy „a sikerhez több élelmességre és üzleti szellemre van szükség, mint mesterségbeli képességre. Élhetetlenségének, önadminisztrálási fogyatékosságának következménye lett aztán, hogy halálakor összes hátrahagyott művének értéke ócska ponyva árában állapíttatott meg." Még tovább is megy, amikor azt mondja: Csontváry „tragédiájáért nem lehet senkit sem felelőssé tenni, sem a társadalmat okolni. A hiba egyedül benne rejlett".[41] Ez súlyos megállapítások sora, főleg olyasvalakitől, aki önmagát Csontváry legjobb barátjának[42] nevezte. Szerencsére Lehel esztétikai értékekről nem beszél. Ezért véleményét értelmezhetjük eufemisztikusan olyképpen is, hogy ő Csontváry sikertelensége alatt csupán a festő társadalmi befogadottságának, anyagi elismertségének kudarcát érti.

A háttérben nyilvánvalóan az a tény áll, hogy a festő egyetlen képét sem adta el. Lehel ezt a tényt egyoldalúan, egyúttal tévesen úgy értékeli, hogy Csontváry *nem tudott* képet eladni, ezért ő sikertelen és egyúttal felelős is kudarcáért. Lehel mintha nem venné észre, hogy valójában Csontváry *nem akart* képet eladni. Tudhatjuk például, hogy 1908-ban a festő komoly vevőt is elhárított, bizonyítottan Feszty Árpád rokonának

[40] Temesvári István Péter: *Csontváry és a selyemhernyók*. In *Magyar Szemle*, 2018. Új folyam XXVII. 5–6. , 86.
[41] Lehel 1998, 45.
[42] Uo. 41.

személyében.[43] Erről Feszty így adta vissza Csontváry magyarázatát: „Én nem adok el a képeimből… Ha sejtené, mit fáradtam, küzdöttem, míg küldetésemet, hogy nemzetemnek a festészet terén is, világviszonylatban elismerést szerezzek, akkor igazat adna nekem. Nem hiszem, hogy festő ezt előttem már végigcsinálta volna, vagy utánam akadna, aki vállalkozna erre. Egész életem célja, fájdalmaim öröme képeimben van megörökítve, és csak így tudnak igazán kifejezni engem."

Csontváry másutt leszögezte, hogy például jótékonysági céllal reprodukálásra kölcsönadott képét visszakéri, „hogy *a többivel láncszemet képezzen*".[44] Vagyis festészete teljességében egy megbonthatatlan egységet képez, éppen ezért egyetlen képe sem eladó.

Lehel a hagyományos, általános felfogás talaján áll: a festő fest, képeit egyéni és csoportos kiállításokon bemutatja, azokat eladja, ha kell, műkereskedők bevonásával, ebből megél és ennél fogva sikeres. A legjobb művek gyűjteményekbe is bekerülnek. A másik minta a polgári, pénzkereső főfoglalkozást űző, úgynevezett „vasárnapi festő", aki szabad idejében, kedvtelésből fest, jellemzően saját magának.

Mindenkiétől eltérő, más utat jár be Csontváry. Patikusként pénzt keres, hogy függetlenül alkothasson, mégpedig a Teremtő segítségével. Így elkészült napút- festészetével „világtörténelmi jelentőségű" műveket alkot, ezeket egyben megőrzi. Ez a különálló gyűjtemény többek között arra is alkalmas, hogy nemzete nagyságát és a Teremtő létezését igazolja.

Valójában jellemezhető-e Csontváry életműve élhetetlenségére visszavezethető sikertelenségként? Lehel Ferenc kortárs, személyes ismerős, a festővel rokonszenvezik, róla máig érvényes megállapításokat is tesz. A fentiekben mégis példák sora tanúsítja, hogy a Mesterre vonatkozó, itt idézett jellemzése téves következtetésen alapul, és annak éppen az ellenkezője igaz: Csontváry nem volt élhetetlen, sőt tudott nagyon élelmes lenni. Céljai megvalósításában, érdekei védelmében időnként alaposan átlépte még az illendőség, esetleg az erkölcs határait is. Ha kellett, elhallgatott, füllentett, alakoskodott, ügyeskedett, fondorlatosan másokat megtévesztett, talán ki is használt, manipulált, kegyes ügynek álcázta egyéni terveit.

Több, a fentiekben már idézett adat bizonyítja, hogy jó üzleti, pénzügyi érzéke is lehetett. Megemlíthetjük példaként, hogy tanulóként érkezik Hollósy müncheni festőiskolájába, rövidesen Hollósy tanársegédjévé válik, végül a festőiskola pénzügyi egyensúlyában is szerepe van.[45]

[43] *Csontváry-emlékkönyv*, 137.
[44] *Csontváry dokumentumok*. II., 177.
[45] *Csontváry dokumentumok*. I., 77–86.

Gyógyszerészként bizonyíthatóan művelte a reklámot. A mottóban idézett hirdetését körmönfontan, jogászi tudással fogalmazta meg. Abban azt sugallja, hogy portékája mindenek közt a legjobb, amellett olcsóbb is.[46] Nem szó szerint mondja ezt, hanem szinte virágnyelven fejezi ki, az összes hasonló szer „koronájáról" beszél. A konkurencia ily módon nehezebben kifogásolhatja reklámja szövegét. Valószínűleg még a törvény előtt is sikerrel védhetné meg hírverését. Érdemes idézni önjellemzését: ő „szakértő kereskedő",[47] továbbá „jogot végzett okleveles gyógyszerész".[48]

Kerülte azt, hogy saját műveit dicsérje. Ehelyett gondosan feljegyezte a képeire vonatkozó, általában a kiállításain elhangzott szóbeli dicsérő megjegyzéseket, továbbá írásos véleményeket, és azokat ismételten idézte, közreadta szóban, röpirataiban. Kiállításairól értesítést küldött a napilapoknak, kérve azok közreadását. 1907-es párizsi kiállításán is így járt el, a rövid francia nyelvű híradás fennmaradt.[49] Tudta tehát, hogy hírnevének ápolása fontos, és gyakorolta azt, ezért (is) írhatta önéletrajzait.

Mielőtt elítélnénk ügyeskedéseit, túlzott élelmességét, felmerül a kérdés: van-e mentő körülmény számára? Hallgassuk meg a festőt: „engem senki egy fillérrel sem támogatott, festményeimből semmit el nem adtam […]", „[…] semmiből fejlesztettem ki mindent, emberi támogatást igénybe nem vettem sem anyagi sem szellemi tekintetben sohasem".[50]

Tehát amit tett, azt egyedül, segítség nélkül kellett tennie. Mert külső segítséget alig említ írásaiban. 1919-es utolsó interjúja szerint: „Családja [értsd: házastársa, gyermeke] nincs, maga takarít, főz, varr, talpal, készíti az ingeit, lábravalóit párisi plakátokból."[51] Ahogyan ő maga ezt kifejezte: „[…]segített az Isten – az egyedüli aki segítségemre volt…, mert az emberek az én dolgommal nem törődtek aminthogy még ma sem törődnek."[52] (Megjegyzései nyilvánvalóan nem vonatkoznak testvéreire, akik mindvégig támogatták őt.)

Élhetetlen lett volna tehát Csontváry, aki csak úgy sodródott az életében, az eseményekben? Határozottan nem! Ellenkezőleg: az információszerzés, az előrelátás, a tervezés, a részletek kimunkálásának és egyszemélyi megvalósításának, a logisztikának géniusza is lehetett. Dokumentumok, adatok híján valójában fogalmunk sem lehet arról, hogyan vitte mindezt végbe.

[46] Romváry 1999, 10.
[47] *Csontváry-emlékkönyv*, 78.
[48] Romváry 1999, 6.
[49] Gulyás Gábor: *Csontváry,* Várgondnokság Nonprofit Kft., 2015, Budapest, 10.
[50] *Csontváry dokumentumok*. I., 160.
[51] Lehel 1999, 168.
[52] *Csontváry-emlékkönyv*, 172.

Ezzel a gyakorlati teljesítményével az utókor irodalma szinte alig foglalkozott. Erre példa a párizsi kiállítása. Ezt ottani katalógusa adatai alapján az 1900-as év világkiállítására épített egyik legfényesebb helyszínén, a Grand Palais kiállítócsarnok-együttesébe tartozó, úgynevezett Palais d'Antin-ben valósíthatta meg. Az épület a szecessziós építészet remeke. Mai szemmel nézve szinte hihetetlen, hogy egy magyar falusi patikus önerejéből, egy szál magában ebbe az új párizsi csodapalotába bejuttatja műveit. S valóban, az utókor egyes elemzői máig kétségbe vonják, hogy valóban megtörtént-e ez a párizsi kiállítás.[53] Ha a kétkedőknek igaza volna, akkor a Mester csalt, mert ott nem volt kiállítása. Továbbá többször nem mondott igazat, mert nem létező eseményről adott ki ismételten győzelmi jelentést. Tehát csalt és hazudozott?

Nincs alapos okunk arra, hogy kételkedjünk Csontváry szavában. Életműve minden bizonnyal úgy született meg, ahogyan ő arról ismételten, következetesen és nyilvánosan beszámolt, szóban és írásban.

Csontváry egyébként nem kérkedett azzal a teljesítményével, hogy Párizsban is képes volt kiállítást rendezni. Szárazon csupán annyit mondott: „a dolgokból reklámot nem csináltam, mert a kufárok sajtójával nem törődtem."[54] Továbbá: „bátran kibéreltem Párizsban egy Kristálypalotát és ott szellőztettem, teregettem ki keretek nélkül a nagy vásznakat"[55], „szárítás céljából"[56]. Előbbi megjegyzéseivel összhangban úgy gondolhatta, hogy egy világhírű palotában kiállítani: esetlegesség. Azt bárki megteheti, akinek pénze van. Ezért azzal folytatta, ami viszont a dolog lényege: „e szellőztetés közben megjelentek a kritikusok és kinyilatkoztatták hogy a világ minden munkája túl van szárnyalva"[57].

Felkészült viszont arra is, jogosan, hogy mások nem fognak hinni neki, ezért hangsúlyozza: „az idemellékelt párisi katalógussal is igazolom, hogy a munka Párisban be lett mutatva".[58]

Az utókornak el kellene ismernie, hogy Csontváry a festés tudománya mellett egészen rendkívüli életrevaló képességekkel, szervező- és cselekvőkészséggel is rendelkezett. Ennek köszönhetjük egyedülálló életművét.

[53] Lásd Németh Lajos: *Csontváry Kosztka Tivadar*. Corvina, 1970, Budapest, 181. és Molnos Péter: *Csontváry. Legendák fogságában*. Népszabadság Könyvek. Kieselbach, 2009, Budapest, 184.
[54] Németh 1970, 182.
[55] *Csontváry dokumentumok.* I., 168.
[56] Uo. 75.
[57] Uo. 168.
[58] *Csontváry-emlékkönyv*, 104.

Egy hozzá közelálló kortársa szerint Csontváry rendkívül élhetetlen volt. 389 oldalt kitevő írásaiban a festő leírta életének fontosabb történéseit. Közöttük számos epizód közvetlenül cáfolja azt, hogy élhetetlen lett volna. 119 olyan mozzanat deríthető fel, amely élelmességét bizonyítja, és csupán öt olyan epizód, amely esetleges élhetetlenségére utal. A történések egy részében még meglepő és túlzott élelmességére is fény derül.

Bár volt rá alkalma, Csontváry egyetlen képét sem adta el, de nem élhetetlensége miatt. Pontosan megindokolt érzelmi döntése és egyúttal tudatos, következetes alapelve ez. Írásaiban lefektetett egyik legfőbb életcélja ugyanis az, hogy minden egyes festményét megőrizze és egyben tartsa az utókor számára.

Egyedül, minden külső segítség nélkül kellett létrehoznia különleges életművét. Szüksége volt tehát a kiváló tervező, szervező, kivitelező képességére, gyakorlatias gondolkozására, üzleti, pénzügyi érzékére és megpróbáltatásokban szerzett élettapasztalatára.

ANTALL JÓZSEF

A VÁLASZTÁS „ELŐESTÉJÉN"

Sok minden hangzott el most a választási küzdelemben. Sokféle vádaskodás. Sokféle kritika egymás iránt. Ez a magyar közvéleményt nemegyszer ingerelte, néha bennünket is. Nem örültünk annak, hogy politikai pártok, amikor vetélkednek, egymással szemben kicsinyességet mutatnak, vagy állandó méricskéléssel vizsgálják egymás helyzetét. De bele kell nyugodnunk abba, hogy a többpártrendszernek is vannak hátrányai.

Sok minden nem fog Önöknek tetszeni ezután sem, nehezen szokjuk meg. Nehezen szokjuk meg a választási kampányt is. A pártok természetesen a maguk hitével, maguk önbizalmával mondják mindazt, amit szeretnének. Biztos mi is így vagyunk. Bízunk abban, hogy a magyar választók, a magyar nép meg fogja tudni különböztetni egymástól azokat a pártokat, amelyek a mi hitünk szerint jobban szolgálhatják. Mi nem tehetünk mást, magunkat ajánljuk és magunkat hisszük a legalkalmasabbnak arra, hogy az ország szolgálatába szegődjünk.

Ha körülnézünk, és megnézzük a szomszéd országokat, akkor bizony elszorul a szívünk sokszor, hogy miért nem találjuk meg egymást és annyi költői vágy és annyi reálpolitikusi szándék után ezek a népek miért olyan nehezen találnak egymásra, és miért oly könnyen szegődnek olyan szolgálatba, ami marosvásárhelyi tragédiákhoz vezethet. Sajnos a politikai döntések, a politikai változások a fejekben nem olyan könnyen történnek. Egyes politikai pártok könnyebben tudják korábbi köntösüket levetni és cserélni, megújhodás címen könnyen úgy tesznek, mintha semmi közük nem lett volna ahhoz, ami előbb történt, és ami az ő nevükben történt. Azt hiszem, annak a politikai pártnak és főleg annak, amelyik a nevét visszavette, vállalnia kell a felelősséget mindazért, ami az elmúlt évtizedekben a nevéhez fűződik. Nem lehet azt mondani, hogy vannak vívmányok, amiket meg kell tartani, az nagyszerű, az a miénk, viszont az, ami bűnöket hozott, ami vétkeket teremtett az ország ellen, ahhoz semmi közünk, mi már egy új vezetőség vagyunk és mi éppen megújhodtunk.

Régi praktikus módszer, de ezt mi nem tudjuk elfogadni.

Magyarország számunkra nyilvánvalóan csak önálló, független országként, olyan nemzetként képzelhető el, ahol a haza határain belül minden ember otthon érzi magát. Nem ok nélkül választottuk jelszavunkat. Kölcsey megállapítását, hogy ahhoz, hogy a hazát magáénak érezze valaki, szabadság és tulajdon kell.

Szabadság és tulajdon. Látszólag az egyik milyen fennkölt szó, a másik milyen praktikus. De azt hiszem éppen ez a lényege. Az, hogy egy költő, aki persze egyben politikus volt, világosan felismerte, hogy ahhoz, hogy az emberek magukénak érezzenek egy országot, szabadságban kell élniük, különben nem az övék az az ország, és ha nem érzik a tulajdon megkötő erejét, nem érzik, hogy gazdái valaminek, és hozzáteszem nem csak a magántulajdon révén, de a köztulajdon vonatkozásában is gazdának kell, hogy érezze magát mindenki, és mi ezt a tulajdonosi szemléletet szeretnénk megerősíteni. A tulajdonosi szemlélet a legfontosabb, hogy ezen az úton előremenjünk. A Magyar Demokrata Fórum tehát ebből indult ki és ez a meghatározója programjának.

(1990. március 23-án, a szabad választások 25-i, első fordulója előtt Budán, a Csörsz utcai MOM Művelődési Házban, több száz főnyi hallgatóság előtt elhangzott választási beszéd részlete. Antall József: *Modell és valóság* II. Budapest, 1994, Athenaeum Nyomda, 34–35.)

SUBA KATALIN

NYITRA-VIDÉKI FALKÉPFESTÉSZET A KÖZÉPKORBAN

A 2019-ben, a Teleki László Alapítvány kiadásában megjelent, *Nyitra-vidéki falképfestészet a középkorban* című könyv hat kisebb monográfiából áll: Gímeskosztolány, Nyitrakoros, Szádok, Nyitra, Zselíz és Poruba települések egy-egy templomának falképeivel foglalkozik. A könyv címében megjelenő Nyitra-vidék elsősorban földrajzilag értelmezhető területet jelöl: a Nyitra folyó mentén elhelyezkedő települések nem mindegyike tartozott a Nyitrai Egyházmegyéhez a középkorban. A helyszínek kiválasztásában az újdonság játszotta a legnagyobb szerepet: a könyvben szereplő falképek a közelmúltban előkerült vagy restaurált művek. A képek részletes ismertetése, a templomok történetének, és különösen az építéstörténetének bemutatása egyértelművé teszik, hogy Ilkó Krisztina behatóan ismeri a helyszíneket, alapos levéltári kutatások állnak mögötte és több esetben jelen volt a falképek feltárásánál, restaurásánál is.

Mudrák Attila színes, nagyméretű képeit önmagában is jó lapozgatni, különösen az olyan kvalitásos falképek esetében, mint amilyenek a nyitrai Szent Emmerám-székesegyház 14. századi falképei, amelyek közül egy részlet, Mária alakja a könyv borítóját díszíti. A fotókhoz nagyon részletes, érthetően megfogalmazott leírások társulnak. Bár az ismertetett falképek között nem lehetett műhelykapcsolatokat kimutatni, a könyvben nem marad el az egyes művekhez tartozó egyéb, akár külföldi stíluskapcsolatok feltárása sem. Az elemzések fő erőssége, és egyben a kötet legnagyobb érdekessége egyértelműen a pontos ikonográfiai meghatározásokban rejlik. Egyetlen szál sem marad elvarratlanul. Az ismertetett képi és írott források meggyőzőek, a szerző művészettörténeti, történeti és hagiográfiai jártasságáról megnyerő képet festenek.

A borítókép kiválasztásában nemcsak a falkép minősége, hanem más is közrejátszhatott: a nyitrai falképek felfedezése egészen új megvilágításba helyezte a Magyar Királyság 14. századi falképfestészetéről alkotott képet. Úgy tűnik, mintha a szerzőnek is ez az alkotás lenne a kedvence: a teljes szöveg fénypontja egyértelműen a Mária utolsó imája és Mária koronázása kompozíció ikonográfiájának körüljárása. A képi párhuzamok felsorakoztatása mellett betekintést nyerünk a kor helyi forrásokkal is alátámasztott Mária-tiszteletébe, és a mögötte álló, általánosabb teológiai megfontolásokba is. Ami igazán újító, és egyben üdítő fordulat, az a liturgikus források beemelése a kutatásba. A falképek érdekessége nemcsak témájukban, hanem elhelyezkedésükben is rejlik: az alsó templom keleti végén felhúzott, ablakkal rendelkező falán láthatók.

Mária utolsó imája és megkoronázása, Szent Emmerám-székesegyház (Nyitra)

Ilkó Krisztina egyrészt tisztázza ennek a falnak az építészettörténeti kontextusát, másrészt rávilágít arra, hogy az ábrázolásoknak köze lehetett a roráte-misékhez. Ebben a bátor gondolatmenetben a szerző összeköti az építészeti elemeket, a falképeket, a roráte misék szövegeit és a fény szerepét a liturgiában. Liturgiatörténeti szempontból ugyan kicsit pontatlan a miséket olyan ünnepélyesnek beállítani, mint „amelyet csak a karácsony szárnyalhatott túl emelkedettségében" (220.), hiszen a nagyhét szertartásai messzemenően felülmúlták a karácsonyi ünnepkört látványban, énekekben, és úgy általában mindenben, elég csak az úgynevezett sötét zsolozsmára, a kereszthódolatra vagy a gyertyaszentelésre gondolni. Összességében azonban meggyőző a hajnali misék fénynyel való játékának beemelése a falkép tárgyalásába.

A misztériumjátékok falképekkel való összefüggésbe helyezése általában nagyon találó, hiszen a templomot díszítő ábrázolásoknak és a templomtérben lezajló néhány perces misztériumjátékoknak végső soron közös célja volt: képekkel (legyen az falra festett vagy emberek által eljátszott) jelenítettek meg népszerű, vagy teológiailag kiemelkedő jelentőségű történetet. Ezt a külföldi szakirodalom már korábban felismerte, sőt, mondhatni divattémává vált a liturgikus dráma és

annak kapcsolatai a képzőművészetekkel, melyre hivatkozik is a szerző. Ezeknek a törekvéseknek a veszélye azonban az, hogy a paraliturgia szélén mozgó misztériumjátékoknak túl nagy szerepet tulajdonítanak. Egy katedrális liturgikus életét legnagyobb mértékben mégis csak a napi zsolozsma és a temporális-szanktorális ünnepek határozták meg, amelyekhez csak elvétve társultak efféle különleges elemek – azok sem mindenütt és mindig a középkor folyamán.

A misztériumjátékok a porubai Szent Miklós-templom diadalívein ábrázolt *okos és balga szüzek* kapcsán is előkerülnek. Az eszkatologikus felhangú ábrázoláson különleges módon szentekkel azonosították az okos szüzeket, a balga szüzek képei pedig írás-szalagokkal egészültek ki. A fennmaradt töredékek alapján a balga szüzek az okosakat megszólítva olajat kérnek tőlük. A szerző egy 11–12. század fordulójáról való misztériumjátékot hoz párhuzamként, a húsvét vigíliájára írott *Sponsus* (A Vőlegény) című drámát, amely egy limoges-i kéziratban maradt fenn és szintén az okos és balga szüzek paraboláját dolgozza fel. A szerző azt az óvatos következtetést vonja le, hogy a porubai falképek utalhatnak arra, hogy a dráma ismert volt a Magyar Királyság területén is, és a feliratok ebből a játékból származhattak.

Émile Mâle-nak hasonló törekvései voltak 1922-ben, amikor a mára alapműnek számító *L'art religeux du XIIe siecle en France*-ban a franciaországi gótikus kapuk okos és balga szüzek-szoborcsoportokkal hozta szoros kapcsolatba a *Sponsus*t. Mâle módszerének és az ebből származó következtetéseknek azóta számos kritikája született – a legkézenfekvőbb Clifford Davidson *On the Uses of Iconographic Study: The Example of the „Sponsus" from St. Martial Cathedral* című tanulmányára utalni, amelyben felhívta a figyelmet a szakadékra, ami Mâle szobrai és a dráma között időben és térben is tátong. A porubai falkép írás-szalagjai valóban egy párbeszédet idéznek, de a szöveg sokkal közelebb áll a *Vulgatá*hoz, mint a *Sponsus* bonyolult, költői párbeszédeihez, amelyek ráadásul részint okcitán nyelven íródtak.

A zselízi Szent Jakab-templomban feltárt, a lélekajánlást megjelenítő, nem mindennapi falkép elemzésénél a szerző újdonságként a Scala Salutis meghatározást alkalmazza, érvelése meggyőző, különösen a függelékben közölt párhuzamokkal együtt. A falképen Becsei Vesszős Györgyöt halála pillanatában láthatjuk, amint lelke gyermekalakban elhagyja testét. Lelkéért versenyez egy angyal és egy ördög, az elhunyt lelke megváltásért könyörög, amely könyörgés Mária és Krisztus közbenjárásával jut el az Atyaistenhez. Ahogy az a szövegből kiderül, az ábrázolt elhunyt családja, a Becsei család virágoztatta fel Zselízt a 14–15. századtól kezdve. A család tagjai fontos tisztségeket betöltő nagybirtokosak voltak, maga György pedig részt vett Nagy Lajos itáliai hadjáratában, mi több, az ő feladata volt megölni Aversában Anjou Károly durazzói herceget: lefejezte és a holttestet kidobta az ablakon. Kalandos élete után – ahogy azt a szerző is szellemesen megjegyzi – volt oka elmerengeni azon, mi vár rá a túlvilágon. A halálról és a különítéletről való középkori gondolkodást példásan fejti fel az ikonográfiai azonosítás kapcsán, de talán itt sem érdemtelen egy liturgikus párhuzamot megemlíteni: a *commendatio animae*-t, azaz a lélekajánlást, amelyet a liturgikus könyvek a temetéssel együtt szoktak közölni, és amely a lelket a haldoklás során,

illetve az elhalálozás pillanatában kísérő imádságok sora. Igaz, a falkép írásszalagjain olvasható szövegek nem vezethetők le a *commendatio animae* szövegeiből, ugyanakkor a liturgikus cselekményhez kapcsolódó utasítások, a rubrikák gyakran jelölik ki a lélek távozásának pillanatát speciális, közbenjáró imádságokkal. Ezeknek a rubrikáknak gyakori szófordulata *cum egressa fuerit anima de corpore,* tehát „amikor a lélek elhagyja a testet". Az olyan ábrázolások esetében, mint amilyen a zselízi, amelyen a halott szájából kibújik a meztelen lélek, az az érzésünk támad, hogy ennél konkrétabban már nem lehetne megjeleníteni ezt a rubrikát.

A liturgikus dráma-falkép párhuzamok közül kiemelkedik a gímeskosztolányi, amelynél a Csillagjáték (*Tractus stellae)* kerül bevonásra a Királyok imádása jelenet tárgyalásakor. Az ábrázolás érdekessége, hogy a bölcsek (inkább, mint királyok), hegyes, keleties sapkát viselnek, a csillagra néznek, ráadásul az egész falkép hangsúlyos szerepet kap, ami a korban nem volt jellemző. Erre a kiemelt szerepre kínálkozik magyarázatként a Csillagjáték, amely dokumentáltan jelen volt Magyarországon, és amely minden bizonnyal különleges súlyt adott vízkereszt vigíliájának.

Radocsay Dénes katalógusa óta (*A középkori Magyarország falképei,* 1954) nem született releváns szakirodalom magyar nyelven, amely ilyen átfogóan dolgozta volna fel a Nyitra-vidék falképfestészetét. A nagyméretű (sokszor egész oldalt kitöltő), jó minőségű képeket óvatosan adagolt szöveg köti össze. Szükség is van erre a sok képre, mivel a könyv nyelvezete meglehetősen tömör. A vállalkozás nagysága és a mögötte álló nagyszabású kutatómunka messzemenően megüti a művészettörténeti szakirodalom mércéit, a megfogalmazás mégis közérthető. Bár a kötet felépítése és nyelvezete inkább szól a tudományos közönségnek, nem érdektelen az avatatlan olvasó számára sem. Az elemzett falképek meganynyi olyan ábrázolást vonultatnak fel, amelyekkel bárki találkozhat a valamikori Magyar Királyság területét járva, középkori templomokba betérve – legyen szó a Köpönyeges Madonnáról, a Maiestas Dominiről vagy a népszerű szentek: Szent Miklós, Szent Margit vagy Szent Lőrinc legendáiból vett jelenetekről. Ilkó Krisztina könyve segít abban, hogy megértsük ezeket az ábrázolásokat, és rajtuk keresztül betekintést nyerjünk a középkori ember gondolkodásába.

(Ilkó Krisztina: *Nyitra-vidéki falképfestészet a középkorban*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2019.)

LUDMANN MIHÁLY

FÉNYLŐ FLAMANDOK

A múzeumi tárlatok között is kiemelkedő kiállítást láthattunk a budapesti Szépművészeti Múzeumban, *Rubens, Van Dyck és a flamand festészet fénykora* címmel. Kitűnő anyagot állítottak össze, amelyben jelentős szerepet vállaltak a számos alkotást kölcsönző nagy európai múzeumok is. A százhúsz művet

Scala Salutis, Szent Jakab-templom (restaurálás után, 2018, Zselíz)

felvonultató kiállításon közel harminc Rubens-alkotást, és több mint egy tucat Van Dyck-képet mutattak be. Ez a tárlat jelentőségét tekintve egyenrangú a bécsi Kunsthistorisches Múzeumban megrendezett *Caravaggio és Bernini* kiállítással.

A művészet utazás, kalandozás, új világok megismerésének a lehetősége, és egy kiállítás ennek a szellemi feltételét teremti meg. A képeken megjelenő emberek, öltözetük, a csendéletek tárgyai és még a tájképek is egy már nem létező valóság, az eltűnt, de megidézhető múlt képei. A bécsi és budapesti kiállítás a 17. századba vezetett minket vissza, bemutatva a barokk kor nagy alkotóinak műveit. Ez a korstílus az európai kultúra egyik legragyogóbb időszaka volt, művészi ötletei, megoldásai megjelentek mind a három európai keresztény kultúrkörben. A barokk festészet ugyanúgy jelen volt Madridban, mint Rómában vagy Londonban, de még a távoli Szentpéterváron is, és ez a többi művészeti irányzatra is igaz volt.

Az európai középkor akkor ért véget, amikor a Föld kikerült a világegyetem középpontjából az emberrel együtt, és az európai civilizáció mellett más kultúrák is ismertté váltak. A barokk időszaka a modern természettudományok születésének a kezdete is, amikor új eszközökkel felszerelve − mint a mikroszkóp és távcső − addig ismeretlen világokat tártak fel, miközben javában zajlottak bolygónk addig ismeretlen területeinek, s ezzel számtalan új nép, növény- és állatfajnak a felfedezése is. Ezek az újdonságok mind megjelentek a flamand barokk festészetben.

Németalföld urai 1477-től a Habsburgok voltak. Ez az állapot 1568-ig állt fenn, amikor a döntően protestáns északi tartományok véres háborúban elszakadtak a spanyol koronától, és 1579-ben utrechti unióként szerződést kötöttek, és Hét Egyesült Holland Tartomány Köztársasága néven önálló államot hoztak létre. Ez az esemény a művészetre is hatással volt, mert a református egyház templomaiból eltűntek a képek. A korábbi szakrális témák átkerültek az életkép és csendélet műfajába, amelyeket a korabeli polgárok nagyra értékeltek és emiatt jelentős kereslet is volt irántuk. A spanyol fennhatóság alá tartozó és így katolikusnak megmaradt területen sok feladatot adott a reformáció során elpusztított képek és szobrok pótlása. Ezek az alkotások már az új korszak művészetének szellemében készültek, hiszen ezt várta el a megrendelő, igazodva a tridenti zsinat művészetre vonatkozó elvárásaihoz, amelyekhez viszont az egyes témákra specializálódott mesterek nem tudtak megfelelni.

Peter Paul Rubens 1577-ben született a vesztfáliai Siegenben. Családja antwerpeni volt és a festő tízéves korában tért vissza a városba, amely ekkor a spanyolok birtokában megmaradt Németalföld gazdasági és szellemi központja volt. Itt ismerte meg a festészet alapjait, és huszonegy éves korában itt avatták mesterré. Rubens sokat utazott, első fontos útja a hazatérése volt, amely még sokszor megismétlődött, mert a művész élete végéig ragaszkodott Flandriához és Antwerpenhez. A festő 1600-ban érkezett meg Itáliába, ahol a mantovai hercegi udvar szolgálatában állt, fő feladata képek másolása volt. Ez a tevékenység segítette abban, hogy megismerje és megértse az itáliai reneszánsz és manie-

Kicsiny Balázs: Végső vágás a képek birodalmában/Final Cut in the Realm of Images, *2019. (Életnagyságú figura, vasváz, purhab tábla, gombostű, tépett papírdarab, fatábla, digitális nyomat, fakeret, olló, zománclavór, fekete kubus, vegyes technika/ 230 × 120 × 90 cm). A művész tulajdona*

rista festők világát, fény- és színhasználatukat, valamint kompozíciós megoldásaikat. A budapesti kiállításon két Tiziano-festményről készült másolatot is megtekinthettünk.

Az itáliai évek alatt megfordult a gazdagodó és feltörekvő Spanyol Királyságban és Rómában is. A spanyol festészet ekkor még nem mutatott önálló karaktert, és a római művészetben a legfigyelemreméltóbb alkotások Michelangelo művei voltak, de ekkor már feltűntek a születő új kor mesterei is. Ezeket a kultúrákat a manierizmus kötötte össze, de a velencei érzékiség, a spanyol szenvedélyes vallásosság és a michelangelói drámaiság megmutatta a festőnek, hogy mennyi különböző világ létezhet egymás mellett, és ez a tapasztalat átértékelte azt a művészi értékrendet, amelyet iskoláztatása során megismert. Így tért haza, ahol nagy feladatokkal várták. Az ekkor készült műveiben a flamand festészet közhelyeivel szemben az itáliai festészettel felvértezett színes és lenyűgöző látványt és szépséget megmutató világot teremtett. Kétségtelenül egyetemes zseni volt, aki monumentális oltárképekben jelenítette meg a bibliai témákat és hitelesen ábrázolta a flamand világtól idegen antik mitológiai témákat. Kitűnő portréfestő volt, megfestette IV. Fülöp spanyol király leányát, Izabellát, aki Németalföld helytartója volt, és szerelmes vallomásokkal felérő festményeken örökítette meg feleségeit.

Festői és diplomáciai feladatai szólították őt újabb utazásokra, de ekkor már nem tanult, hanem műveivel ízlést formált. Járt Párizsban, ahol megalkotta a Medici-sorozat képeit, amelyek még a 19. századi művészekre is hatottak, majd visszatért Spanyolországba, de megfordult Angliában is, ahol I. Károlytól nemesi rangot kapott. Az utazásokban megfáradt Rubens nyugalomra vágyott, amelyet a steeni birtokán talált meg második felesége és gyermekei társaságában.

Az életutak egyszeriek és megismételhetetlenek, a festő stílusa azonban utánozható. Szép számú segédje tanulta meg és alkalmazta Rubens festői modorát, már csak azért is, mert sok képét nem is ő festette, hanem a vázlata alapján a műhelyének tanulói. A kiállításon is láthattunk olyan képeslapnyi méretű vázlatot, amely már teljes kiérleltségről tanúskodik, s amelyet a tanítványok felnagyítva festettek meg, a mester pedig csak kijavította ott, ahol szükségesnek látta. Rubens egyik legjobb tanítványa Jacob Jordaens volt, akinek a kiállított, leányáról festett portréja is jól mutatja, hogy mennyire megértette és magáévá tette az új festői modort, amelyet Rubenstől lesett el. Jordaens később visszatért a flamand anekdotázó, moralizáló festészethez. Rubens leghitelesebb tanítványa Van Dyck volt, akivel a mester együtt alkotta meg a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében levő *Mucius Scaevola* című képet. Van Dyck alkotása a múzeum nemrégiben megvásárolt Stuart Mária Henrietta lenyűgöző portréja.

Ahogy az öregek énekelnek, úgy fütyülnek a fiatalok az egyik festmény címe, amely a kiállítás egyik szekciójának is címadója. Ezt a címet kapta David Ryckaert III. festménye, amely az első benyomás alapján életkép. A műfajnak a flamand festészetben régi hagyománya van; elég, ha csak id. Pieter Brueghel festményeire gondolunk. Azonban a flamandoknál ezek a képek több jelentéssel is bírtak, nem egyszerűen csak a hétköznapi világ leképezéséről van szó. Ezen a festményen különböző korú, egyéni karakterű emberek kissé kapatosan, jóked-

vűen énekelnek. A festmény címe azonban egy flamand közmondás, tehát nem egyszerűen csak egy zsánerképről van szó. A képen megjelenített terített asztal önálló csendéletként is megállná a helyét. Az itt szereplő tárgyak jól ismertek a középkori művészetből. Olyanok, amelyekre fontos üzeneteket bíztak. A szőlő és a bor Krisztus-szimbólum, ahogyan a megtört kenyér is az utolsó vacsorára utal. Így a földi ittlét örömteli, felszínes mulatozása, amit elsőként meglátunk a képen, a címnek és a képekbe rejtett tartalomnak köszönhetően többletjelentést kap. Megmutatja azt is, hogy az emberi világban a tudás átadása generációkon keresztül történik, és ez az utódok értékszemléletét is befolyásolja. Így jelenik meg a képeken a jelen pillanatnyisága a mulatozók ábrázolásában, a különböző korú emberek megjelenítésével az idő tágassága, amelyet végül a csendéleti elemek szimbolikája révén átvezet az örökkévalóság transzcendentális végtelenségébe. Alapvetően a *most és örökké* egymás mellé állítása miatt voltak a 17. századi flamand festmények olyan sikeresek. A hétköznapi világ gazdagsága még soha nem jelent meg olyan színesen és változatosan, mint ennek a kornak a festészetében, a csendélet és a tájkép azonban a transzcendens világra, a földi lét utáni életre is utal, átvéve a szakrális alkotások szerepét.

„Kicsiny Balázs reflektál egy témára". Kicsiny Balázs kortárs szobrász, felkérték őt, hogy készítsen Rubens témáiból kiválasztva egy plasztikai alkotást. Ő a *Haldokló Seneca* című alkotást választotta. Rubens festményén és az erről készült metszeten azt látjuk, hogy fürdőtálban áll az idős filozófus, akit Néró öngyilkosságra kényszerített. A szobrász álló alakot jelenített meg, aki egy lavórban áll, és ebben a szobor másolja a Rubens-festmény főalakját. Seneca mozdulata azonban más, mint a grafikán, és a szobrász ollókat tett a kezébe. A jobbjában levővel a felsőtestére helyezett képkeretet vágja szét, míg a másikkal az őt ábrázoló portrét darabolja, amelynek az eredetije a háttérben levő paravánon függ. A szobrot felvágott festmények darabjai borítják. „Kicsiny Balázs reflektál." A reflektál visszaver, tükröz, vagy felel, válaszol valamire. A fogalom lényegében megfelel a klasszikus esztétikai visszatükrözésnek, de mégis más jelentésben használja a posztmodern művészetkritika. Emögött ott van a 20. század azon művészeti élménye, amely eltüntette a tárgyat a képzőművészetből, majd magát a képet is a kiállításról. Így a művészi ábrázolás, amely a klasszikus értelmezésben a világ esztétikai visszatükrözéséből született, amelyben a szubjektum−objektum viszony sokarcúságának ismeretelméleti és ontológiai okai jelentek meg, értelmét veszti. A kiállításokon látható tárgyak egy része, akkor is, ha három vízszintes vonalat jelenít meg és akkor is, ha a giccs világát idézi, kilép az esztétikai visszatükröződést feltételező műalkotás kategóriájából, de ezt úgy teszi, hogy felhasználja annak az attribútumait − kiállító tér, keret, posztamens − ezért igényt tart az értelmezésben a klasszikus művészeti alkotások leírásánál használt fogalmi keretre. Kicsiny Balázs reflektál. Nem értelmezi, nem jeleníti meg Seneca halálát, nem árulja el, milyen morális érzéseket váltott ki belőle a történet.

A Szépművészeti Múzeum *Rubens, Van Dyck és a flamand festészet fénykora* című kiállításán a múlt műalkotásai gyönyörködtettek bennünket. Egy olyan korról

beszéltek, amely bár elmúlt, de mégsem idegen számunkra. Az igazi műalkotás nemcsak tükröz, hanem ablakot nyit az abszolútumra.

(A *Rubens, Van Dyck és a flamand festészet fénykora* című kiállítás a Szépművészeti Múzeumban 2019. október 30. – 2020. február 16. között volt látható.)

LÁBÁR TAMÁS

A NÉMET-RÓMAI BIRODALOM EGYHÁZFEJEDELMEI

A hercegprímási cím párhuzamai és előzményei

Az újkori magyar történelemben egy tipikusan magyar egyházi és közjogi méltóság jött létre a hercegprímás intézményével. Érdekes, hogy amennyire elterjedt és mára a magyar általános műveltség részét képezi ennek a méltóságnak az ismerete, olyannyira nem világos, hogy honnan ered, illetve hogy mi a történelmi párhuzama az egyszerre egyházi és világi címnek. Paradox módon az utolsó hercegprímás, Mindszenty József bíboros történelmi szerepe révén erősödött meg és rögzült a köztudatban, hogy ez a méltóság mennyire elválaszthatatlan a politikai minőségétől, hiszen Mindszenty mint a megkoronázott király nélküli Magyarország első zászlósura, önmagát tekintette az ország egyedüli alkotmányos államfőjének, és nem csupán 1956-ban és azt követően, hanem már jóval korábban, beiktatásától számítva. Ez a jogtörténeti és politikatörténeti kérdés nem tárgya a tanulmányunknak, ezzel szemben a magyar hercegprímási méltóság eredetéről és annak hallatlanul gazdag, ám annál kevésbé ismert történelmi és kultúrtörténeti előzményéről, a Német-Római Birodalom egyházfejedelmeiről szeretnénk egy, a lehetőségekhez képest átfogó képet nyújtani.

A Német-Római Birodalmon belül egyedi és sajátos szereppel és befolyással rendelkeztek a különböző jogi státusú és érdekű, de bizonyos tekintetben mégis egységes egyházfejedelmek. Politikai, kulturális és tudományos tevékenységükkel jelentősen formálták a középkori és kora újkori birodalom történelmét, amelyre közvetetten és közvetlenül is hatottak – ahogy a magyar történelemre is.

Tanulmányunk keretei csupán arra adnak lehetőséget, hogy egy rövid áttekintő szintézist nyújtsunk ezen főpapokról és territóriumaikról, kiemelve egy-egy emblematikus eseményt, személyt, melyeken keresztül bepillantást nyerhetünk világukba, s amely prizmán keresztül más megvilágításba kerül talán maga a birodalom is – melyről Voltaire azt állította, hogy szent egyáltalán nem volt, sőt német, római, de még igazán birodalom sem. Nem tisztünk a felvilágosodás fogadottan fogadatlan prókátorával vitába szállni, de ezt a kijelentését

határozottan cáfolandó állítjuk, hogy a Német-Római Birodalom mint *imperium* igenis szent volt és a *translatio imperii* révén nemcsak ideálisan, hanem reálisan is örököse volt a *romanitas*nak és a *germanitas*nak egyaránt.

Az 1356-os német aranybulla lehetővé tette az autonómiát, a birodalmon belüli viszonylagos önállóságot, elsősorban azonban a királyválasztás rendjét és az interregnum idején szükséges teendőket határozta meg. III. Frigyes császár és V. Miklós pápa kötötték meg 1447-ben a birodalmi egyházzal kapcsolatos pápai jogokat kodifikáló Concordata Germanica-t. 1521-ben az úgynevezett birodalmi matrikulák (Reichsmatrikel) szabályozták, hogy melyik fejedelemnek, illetve tartománynak milyen arányban kell kivennie a részét az adóterhekből és a katonaság kiállításából, a harmincéves háborút lezáró 1648-s vesztfáliai (münsteri és osnabrücki) békék a területi változások mellett a birodalom berendezkedésével kapcsolatos változásokat is rögzítették. Az egyházfejedelemségek a többi renddel együtt megkapták az önálló szövetségi politizálás lehetőségét, azzal a kitétellel, hogy az nem irányulhatott a császár, illetve a birodalom valamelyik tagja ellen.[1]

Az 1803-as Reichsdeputationshauptschluss[2] következménye az egyházi birtokok szekularizálása lett. Noha a birodalom még 1806-ig vívta haláltusáját, ezzel a rendelettel a birodalmi egyházfejedelemségek története lezárult, kivéve a Mainzi Választófejedelemséget, amely egyes területeit – amelyek Karl Theodor von Dalberg hercegérsek politikai lépéseinek következtében, aki jó viszonyra törekedett Napóleonnal – egy rövid ideig még megőrizte. Ez a perszonális reláció és kivétel önmagában egy paradoxon, hiszen Napóleon fejezte be a felvilágosodás és a francia forradalom rombolását, alapvetően ennek a tendenciának, illetve neki és csapatainak köszönhető a ma jobb esetben múzeumként, iskolaként, esetleg szociális otthonként, rosszabb esetben pedig börtönként funkcionáló, vagy üresen álló, omladozó, egykor virágzó, valódi mikrokozmoszt alkotó kolostorok kifosztása, megszüntetése.

Az egyházfejedelmek élén az egyházi választók álltak: a mainzi, a trieri, és a kölni érsek. A mainzi érsek viselte a németországi főkancellári tisztséget, ő hívta össze a királyválasztó gyűlést, ezen ő elnökölt. A többségében Frankfurtban történő koronázást is ő végezte (előfordult azonban hogy a kölni érsek koronázott, például 1742-ben, amikor Kelemen Ágost kölni érsek Károly Albert császár fejére tette a koronát, aki a fivére volt).

A trieri érsek helyettesítette a mainzi választót a királyválasztó gyűlés meghirdetésében annak akadályoztatása esetén, míg a kölni választó az itáliai főkancellári címet viselte, és ha nem a mainzi érsek, abban az esetben ő végezte a koronázási szertartást és celebrálta a koronázási szentmisét.[3]

Az egyházi választók után következnek a hercegérsekek, hercegpüspökök. 1800-ra két hercegérsekség, Salzburg és Olmütz és 25 hercegpüspökség állt a birodalom területén (pl.: Bamberg, Eichstätt, Konstanz, Münster, Speyer, Passau, Worms, Würzburg).

[1] Poór János: *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, 2009, Budapest, 169–172.
[2] Birodalmi deputáció legfőbb határozata.
[3] Poór 2009, 173–180.

A hercegpüspökségek után a sorban a hercegesített apátságok, illetve prépostságok következtek. Rangsorban a következők: a fuldai, kempteni, weissenburgi, muri, ellwangeni, murbach-lüdersi, corvey-i, stablo-malmédy-i, berchtesgadeni és prümi apátságok (1576-tól perszonálunióban a Trieri Választófejedelmséggel) és prépostságok.[4] Ezek mint hatalmi jelvényt, heraldikában és reprezentációban használhatták a fejedelmi jelvényeket, úgy mint a hercegi koronát, jogart, a pallosjogra utaló kardot, emellett természetesen az infulát és a pásztorbotot. Ezenkívül egyénileg adhatták le a szavazatukat (Virilstimme), míg a többi prelátus és gróf kúriákba tömörülve (Kurialstimme).[5] Egyes apátságok csak rövidebb ideig birtokolták a hercegi címet: St. Blasien 1746–1806-ig, St. Emmeram 1752–1803-ig, St. Gallen 1798-ig. Illetve két hercegapátság püspöki rangra emelkedett, mint Fulda 1737-ben, majd Corvey 1792-ben. Külön nem térünk ki a számtalan kolostorra, amelyeket már a reformáció és a vallásháborúk időszakában szekularizáltak, illetve jelen tanulmány terjedelmi lehetőségei miatt nem részletezem, mely kolostorok voltak „birodalmiak" korábban és veszítették el idővel ezt a jogállásukat. Fontos megemlíteni nagyságuk és hatalmuk miatt a svájci államszövetséggel szemben álló, önálló politikát folytató, a mai Svájchoz tartozó St. Gallen-i apátságot és einsiedelni bencés apátságot. Az előbbiről még lesz szó.

A rangsor végén a birodalmi apátságok, prépostságok álltak (beleértve a női kolostorokat is). Többségében bencés, ciszterci, premontrei, egy ágostonrendi, egy klarissza, egy minorita és rendkívüli módon egy birodalmi karthauzi kolostor: Buxheim. Ők a birodalmi gyűlésen a sváb prelátusi és a rajnai prelátusi táblában foglaltak helyet. Kollektíven, mint egy-egy tábla, adták le szavazatukat. A rajnai kollégium igazgatója a werdeni apát[6], a sváb kollégiumé a weingarteni apát volt, annak ellenére, hogy ez utóbbiban a rangsorban első kolostor a salemi ciszterci apátság volt.

Egyes dinasztiák, illetve nemesi családok különösen pozicionálták magukat egyházi javadalmak betöltésére, és az ehhez kötődő politizálásra. Legjelentősebbek közülük a Wittelsbachok, illetve a Schönbornok. Míg a Wittelsbachok a kölni választófejedelmi tisztséget töltötték be, a Schönbornok főként a bambergi, würzburgi, illetve speyeri, wormsi hercegpüspökségeket. A Wittelsbachok több, mint 150 évre biztosították maguknak a kölni hercegérsekséget. Miksa Henrik, József Kelemen és Kelemen Ágost választófejedelemségük alatt erősen franciabarát politikát folytattak. József Kelemen a spanyol örökösödési háborúban a franciák oldalán lépett be a küzdelmekbe, ezért birodalmi átokkal sújtották, és menekülnie kellett, a rastatti béke (1714) után visszahelyezték jogaiba. Kelemen Ágost szintén nagyhatalmi politikát folytatott, az 1734-es lengyel örökösödési háborúban 13 000 katonát vonultatott fel, melyek mind egyház-

[4] Gerhard Köbler: *Einleitung*. In: *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, C. H. Beck, 1992, München, 13.
[5] Poór 2009, 181.
[6] Gerhard Köbler: *Einleitung*. In: *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, C. H. Beck, 1992, München, 13.

Wolfgang Heimbach: Christoph Bernhard von Galen lovon. 1674, olajfestmény. (A kép eredetije a Groninger Museumban található. Forrás: Wikimedia Commons)

fejedelmi kontingensek voltak.[7] Hatalmát jellemző adat, hogy az 1742-es frankfurti Birodalmi Gyűlésre 1600 fős, 750 lovat számláló kísérettel vonult be, míg bátyja Károly Albert, akit aztán császárrá is választottak és akit ő koronázott meg, „csupán" 1293 fővel és 405 lóval.[8] Emellett mecénási tevékenysége is hallatlanul gazdag.

Tekintsünk át néhány epizódot, mely érzékelteti az egyházfejedelmek politikai ambícióit, ugyanakkor korlátozott lehetőségeit. Christoph Bernhard von Galen, Münster hercegpüspöke az 1672–79-es francia–holland háborúban lehetőséget látott fejedelemsége számára németalföldi területek megszerzésére, emellett rekatolizációs szándékkal a franciákat támogatva, 1672-ben 25 000 katonája élén ostrom alá vette Groningen városát. A hercegpüspök egyébként haditechnikai újításként nadragulyát kevertetett a gyújtóbombák lőpor porciójába, mintegy vegyi fegyverként. A sorozatos gyújtóbombázások ellenére a szinte porig égett város ellenállását azonban nem sikerült megtörnie. Érdekesség, hogy a város a mai napig megünnepli ennek az évfordulóját.

A 18. század elején Svájcban az egyházi fejedelem és területei közötti konfliktus háborúhoz vezetett. A sankt gallen-i hercegapát, Leodegar Bürgisser, jogai érvényesítése és rekatolizációs törekvései következtében összeütközésbe került az 1460 óta az apátsághoz tartozó Toggenburg grófsággal, melynek lakossága a század elejére többségében protestánssá lett, és akik nem fogadták el a hercegapát centralizációs és „ellenreformációs" intézkedéseit. A toggenburgi háború az 1712-es aarau-i békével zárult, a hercegapátnak nem sikerült érvényt szereznie a grófság felett.

Wolf Dietrich von Raitenau, Salzburg hercegérseke egy személyben testesítette meg a harcos „ellenreformátor" érseket, az abszolutisztikus államférfit, a művelt mecénást és hadvezért. Gyönyörű, negyven darabból álló aranyozott,

[7] Herbert Grote: *Die Politik Kurkölns im Polnischen Erbfolgekrieg (1733–35)*. Gummersbach, 1932, 46.
[8] Hermann Fillitz: *Die Kaiserkrönungen von 1742 und 1747*. In: *Kurfürst Clemens August. Landesherr und Mäzen des 18. Jahrhunderts*. Köln, 1961, 203.

manierista stílusú dísz- és tornavértje szó szerint fémjelzi a késő reneszánsz lovagi kultúra továbbélését, és elénk idézi az érsek alakját, aki maga is páncélt öltött, ha kellett, többek között a lutheri tanok hatására felkelő alattvalói megregulázására.[9] Salzburgi építkezéseivel nevéhez köthető az első egységes barokk városkép kialakítása az Alpoktól északra. Későbbi utóda, Paris Lodron hercegérsek nem csupán megóvta területeit a harmincéves háború pusztításaitól, hanem 1622-es egyetemalapításával is kivívta az utókor megbecsülését, amely felruházta őt a *pater patriae* címmel.[10]

A teremtés rendjében megnyilvánuló harmónia, a természet szépsége, amely végső soron a Teremtő végtelen és abszolút szépségét tükrözi (természetesen a *maior dissimilitudo* tételezésével[11]) folyamatosan táplálta az *amor intellectualis*t, és ez a tudományok és a kultúra kölcsönhatásában és virágzásában nyilvánult meg az általunk tárgyalt időszakban, elementáris erővel, barokk szenvedéllyel és mégis skolasztikus akkurátussággal. Ennek jegyében az egyházfejedelmek nem csupán reprezentációs célzattal támogatták a tudományokat és a művészeteket mint a katolikus restauráció hathatós fegyverarzenálját, hanem maguk is művelték, nem egy esetben kiemelkedő módon.

Johann Cristoph Adelmann von Adelmannsfelden, Ellwangen hercegprépostja (1674–1687) matematikus és asztronómus volt, címerével díszített, nemzetközi színvonalon is kiemelkedő kivitelezésű barokk asztronómiai műszerei a mai napig tanúskodnak erről.[12] St. Blasien hercegapátjának, az egyébként kiváló zenei teoretikusnak, Martin Gerbertnek nevéhez köthető a Német-római Birodalom egyházmegyéinek és kolostorainak történetét feldolgozó, mai napig működő monumentális egyháztörténeti kutatómunka és annak kiadványa, a *Germania Sacra*. A regensburgi Sankt Emmeram-kolostor utolsó hercegapátja a polihisztor Coelestin Steiglehner matematikus, fizikus és csillagász, illetve zeneszerző volt, és a sort hosszasan lehetne folytatni, de jelen tanulmányban pusztán emblematikus kiemelésre szorítkozhatunk.

Az egyházfejedelmek szerteágazó művészetpártolói mecenatúrájával kapcsolatban lehetetlen megemlíteni az összes megrendelőt, azokat a kastélyokat, zeneműveket, festményeket, műtárgyakat, amelyeket az ő megbízásukból készítettek. Ezek nem kizárólag a középkori és kora újkori, újkori művészet meghatározó értékei, hanem a német, és egyetemes európai kultúrtörténet maradandó, ma is gyönyörködtető kincsei.

A legkiemelkedőbb mecénások a Schönbornok voltak, akik kiépítették Bamberget és Würzburgot, és a mai napig a városképet meghatározó temp-

[9] Matthias Steuer: *Ihro fürstliche Gnaden… Die Fürstpröpste von Ellwangen und ihre Kultur*. Ellwangen, 2011, 159–161.

[10] Peter Keller–Johannes Neuhardt: *Erzbischof Paris Lodron, Staatsmann zwischen Krieg und Frieden.* Salzburg, 2003, 35–39.

[11] A IV. Lateráni zsinat (1215) definiálta, hogy bármit állítunk a létezés analóg értelmében teológiailag–filozófiailag az Istenről, azt mindig a lehető legnagyobb különbséggel tehetjük csak az Ő abszolút és a teremtett létezők kontingens voltára való tekintettel.

[12] Peter Krön: *Fürsterzbischof Wolf Dietrich von Raitenau–Gründer des barocken Salzburg*, Salzburger Landesregierung – Kulturabteilung, 1987, 364–366.

lomokkal, palotákkal és egyéb épületekkel gazdagították. A bambergi Neue Residenz-et Lothar Franz von Schönborn építtette Leonhard Dientzenhoferral a 18. század elején, a bambergi püspökök nyaralója, a Seehof kastély 1687–96 között készült el.

A würzburgi hercegpüspöki palotát, mely ma a világörökség részét képezi, és Európa egyik leghatalmasabb egységes barokk palotája, Johann Philipp Franz von Schönborn püspök kezdte építtetni, és a munkálatok Friedrich Karl von Schönborn-Buchheim alatt folytatódtak, végül Adam Friedrich von Seinsheim püspöksége alatt fejezték be, és olyan neves építészek dolgoztak rajta, mint Johann Maximilan von Welsch, Johann Lucas von Hildebrandt és a bajor egyházi építészet géniusza: Balthasar Neumann. A gyönyörű épületet Napóleon Európa legszebb plébániájának nevezte.

A bruchsali kastélyt Damian Hugo Philipp von Schönborn bíboros, speyeri hercegpüspök megbízásából, és Franz Christoph von Hutten alatt készült el. Az építészek csakúgy, mint Würzburgban, Maximilan von Welsch és Balthasar Neumann voltak.[13] A stukkátori munkát az ifjabb Johann Michael Feuchtmayer végezte. Az 1600-as évek elején épült az aschaffenburgi Johannisburg kastély, késő reneszánsz, illetve kora barokk stílusban, a mainzi választók rezidenciájaként. Ez az épület megjelenésével szinte átmenetet képez a német és a skandináv, elsősorban a dán reneszánsz között, gondolva Kronborg, Fredriksborg és Rosenborg királyi kastélyaira.

A fuldai dóm Johann Dientzenhofer, az Orangeire Maximilan von Welsch nevéhez fűződik, de a hercegapátok a teljes várost a barokk arculatával ruházták fel, beleértve a hercegapáti kastély, az egyetem, és a könyvtár épületét. A Sank Gallen-i kolostort és apátsági templomot Peter Thumb alakította át, létrehozva ezzel egy hatalmas barokk kolostor-komplexumot, mely a szerzeteseknek és a hercegapáti hivatalok jelentős részének is otthonul szolgált. Az einsiedelni kolostort és templomát Caspar Moosbrugger tervei alapján építették újjá.

A kölni választó, Kelemen Ágost (1700–1761) személye kiemelkedik kortársai közül. Műveltsége, hatalma, ambíciói kora egyik legmeghatározóbb alakjává tették, német nyelvterületen mint legnagyobb egyházi megrendelője, az ő megbízásából készült épületek közül kiemelkedik a róla elnevezett brühl-i Augustusburg, egy valódi főpapi *maison de plaisance*[14], amelyen a már említett Nemann dolgozott, illetve Clemenswerth vadászkastélya. A hercegérsek nem csupán szeretett vadászni, hanem szenvedélyes solymász volt, Brühlben a köz-

[13] Rolf Toman–Birgit Beyer: *Barokk stílus.* Budapest, Vince Kiadó, 1999, 194–195; 211–213, 241.

[14] Maison de plaisance vagy Lustschloss: a római villák és az otium filozófiáját továbbörökítő kastélyok, kisebb paloták, melyek a reneszánsztól a rokokóig, sőt egész a romantikáig-historizmusig közkedveltek voltak, ahová egy uralkodó, főúr, vagy főpap visszavonult egyedül, illetve bizalmasaival vagy baráti társaságával. A legnevezetesebb ilyen funkcionalitású magyar kastély a felsőtárkányi Furorcontrasti volt, amelyet Barkóczy Ferenc egri püspökként építtetett. Ha már megemlítettük a romantikát és a historizmust, akkor érdemes kitekintést tenni Ranolder János veszprémi püspök romantikus stílusú balatoni nyaralójára, vagy a paksi neorokokó Prelátus-villára, mely az egyik legkésőbbi ilyen típusú épület, 1934-ből. Vö. Dóbék Ágnes: *Barkóczy Ferenc főpapi reprezentációja*. Doktori (PhD) értekezés, Budapest, 2019, 85–87.

Peter Jacob Horemans: I. Kelemen Ágost kölni hercegérsek solymász öltözetben. 1732 körül, olajfestmény. (Az eredeti a Falkenlust kastélyban található. Forrás: Wikimedia Commons)

ponti kastélyépület teraszát úgy alakíttatta ki, hogy onnan lehessen megszemlélni az éppen zajló sólyomvadászatot. Számos reprezentatív portréja közül, melyeken páncélban a Német Lovagrend nagymestereként, vagy bíborban és hermelinben mint *legatus natus*, világi herceg és érsek áll előttünk, kiemelkedik az egyszerű, kék solymász-uniformisban készült egész alakos képe, kedvenc solymával.

A vízi várak és a kastélyok tulajdonságait, illetve adottságait egyesíti a „vesztfáliai Versailles"-nek nevezett nordkircheni vízi kastély, amely a münsteri hercegpüspökök nyaralójának épült. A sort még sokáig lehetne folytatni, az előbbiekben csupán az ismertebbek felsorolására szorítkoztunk.

Végül, de nem utolsósorban elengedhetetlen azt a néhány magyar vonatkozást számba venni, amelyek kultúrtörténeti érdekességen túl a Magyar Királyság történetének alakulására is többé vagy kevésbé befolyást gyakoroltak. A birodalmi egyházfejedelmek (még ha egynéhány érsek, püspök, leginkább a Wittelsbachok, próbálkoztak is a császár ellenében önálló politizálással) alapvető védelmezői voltak a birodalomnak és intézményeinek, és a császárnak magának egyaránt. A törökök elleni háborúhoz óriási segítséget nyújtottak a Römermonat, illetve a Türkenhilfe különadó rendszeres fizetésével.[15] Enélkül nem jöhettek volna császári kontingensek nagy számban hazánkba, nem szabadul fel Buda és az ország a 17. század végén a török uralom alól.

Feltétlenül meg kell említenünk egy rendkívül kalandos életutat bejárt főpapot, Bernhard Gustav von Baden-Durlachot. A protestánsként nevelkedő főnemes a svédek oldalán harcolt az északi háborúban (1655–1660), majd 1660-ban katolizált, harcolt a koalíciós erők kötelékében a törökök ellen Magyarországon a szentgotthárdi csatában, majd belépett a bencés rendbe, előbb Fulda, majd Kempten hercegapátja lett, 1671-ben bíboros, majd halála előtti évben részt vett a Magyarországért oly sok anyagi és diplomáciai áldozatot hozó Boldog

[15] Poór 2009, 171.

XI. Ince pápát megválasztó konklávén. A szász Wettin-dinasztából származó Keresztély Ágost életútja szintúgy több hasonlóságot mutat, protestánsként nőtt fel, küzdött a törökök ellen, részt vett Buda 1686-os visszavívásában, majd katolikus hitre tért, és több kisebb birodalmi stallum betöltése után előbb győri püspök, majd esztergomi érsek lett. Az ő kérésére III. Károly császár és király őt és minden utódját birodalmi hercegi címmel ruházta fel a prímási székben. Ennek mintája a birodalmi egyházfejedelmek titulusa-státusa lehetett, és így jött létre egy mégis sajátosan magyar egyházi és közjogi méltóság, a hercegprímás intézménye.

Mind a magyar, mind a német egyháziak, akik Rómában tanultak, visszatérvén szülőföldjükre, törekedtek az Örök Városban látottak szerint megvalósítani művészeti elképzeléseiket. A Collegium Germanicum et Hungaricum mellett a klasszikus műveltség és a *romanitas* forrása volt a birodalmi és magyar klerikusok számára az *Accademia dell'Arcadia*, melynek tagja volt a korban is kiemelkedő latin tudással bíró, és ezt tehetséges költői vénájával kamatoztató későbbi kalocsai érsek, Patachich Ádám is.

Hazug és egyenesen ostoba a marxista és liberális történelemszemlélet, mely elnyomókként, kizsákmányolókként, elmaradott jogi-politikai corpusként tekint az egyházi fejedelemségekre. A különböző birodalmi egyházi territóriumok (de jelen esetben különösen is a kolostorokra gondolva) őrizték és továbbadták egyszersmind a spirituális és szellemi örökséget, amely felhalmozódott a római–germán–keresztény Európában. Mindemellett a folytonos építkezésekkel, alapításokkal (manufaktúra, malom, nyomda stb.) anyagi stabilitást, gazdasági fellendülést is biztosítottak az uralmuk alatt élőknek, egyszerre voltak jó pásztorai, gondos urai a rájuk bízott szellemi-anyagi erőforrásoknak, és ezekből nem csupán ők, hanem alattvalóik, polgáraik is részesültek. Mindezt jól illusztrálja a közmondássá lett, és mélyebb jelentésrétegében teológiai-államelméleti kérdéseket intuitíve megvilágító német szólás: „Unter dem Krummstab ist gut leben!", azaz a „pásztorbot alatt jó élni".

TÓTH KLÁRA

VILÁGUTAZÁS

A Budapesti Nemzetközi Dokumentumfilm Fesztivált, amelyet hatodik alkalommal, idén februárban rendeztek meg, lényegében Sós Ágnes, a magyar dokumentumfilm egyik sikeres alkotója „gründolta" össze.

Annyi nemzetközi fesztiválra hívták meg filmjeivel – főleg a *Szerelempatak*kal és a *Pusker nővérek*kel –, hogy szöget ütött a fejébe, miért ne lehetne Budapesten is dokumentumfilm-fesztivál, hogy legalább a szakma és az érdeklődő pályakezdők megismerhessék a nemzetközi termés javát, és a hazai alkotók is

bemutatkozhassanak a nemzetközi közönség előtt. A még fiatal rendezvény egyre sikeresebb, egyre gazdagabb a mustra választéka, és jönnek a sztárok is az Oscar-nominált és Sundance-díjas filmjeikkel. Aztán, amikor kiürül a Cinema City Aréna, és a vendégek elutaznak, Sós rághatja a körmét, hogy ugyan mikor tudja majd elutalni a díjazottak szerény pénzjutalmát, hiszen a szponzorok nem a precizitásukról híresek. Elgondolkodtató számadat, hogy az egyhetes fesztivál – több tucatnyi külföldi meghívottal, hat szakmai zsűrivel, számos rendezvénnyel – hatmillió forint támogatást kap, a Magyar Filmszemle háromnapos rendezvénye az évi termés felvonultatásával 160 milliót. Így azután nem csoda, hogy rengeteg önkéntessel dolgoznak.

Tematikusan és a filmek hossza szerint is külön szállnak ringbe az alkotások, hiszen az itthoni dokumentumfilm-szemlék keserves tanulsága volt, hogy bár mindkettő zöldség, nem lehet a fokhagymát a cukkinivel összemérni. Ízelítő a tematikákból: Harc az identitásodért, Harc a szabadságodért, Harc a gyermekedért, Harc az álmaidért.

Kína egygyermekes családpolitikájáról, s annak következményeiről több drámai film is készült. Kiemelt téma volt a sérült anya–gyermek kapcsolat, megrázó a dél-koreai gyerekanyák drámája, akik többségükben kénytelenek örökbe adni gyerekeiket. Nemkülönben szívfájdító a Dániában élő, thai származású „kerítőnő" által összeboronált házasságok története, hiszen lehetetlen teljesen idegen kultúrákban élő embereket egymás mellé rendelni, csak mert az egyik szegény, a másik magányos. Tíz éven át követi négy pár sorsát a dán–svéd film.

A politikai anomáliákról szóló filmek éppúgy helyt kapnak a programban, mint a magánéleti drámák. Putyin és Hodorkovszkij harca, a szabad sajtó a diktatúrában, az afgán filmrendező és családjának migránssá válása és még sorolhatnám. Ha valaki rászánja az időt, már féltucatnyi film megnézése után úgy érzi, hogy egy világutazáson vesz részt.

Tíz film után valószínűleg azt érzi: én kiszállok. Magam a macedón – bocsánat, észak-macedón – versenyfilm, a *Mézkirálynő* után hagytam abba a filmnézést, mert úgy éreztem, ennél jobbat úgysem találok, és szerettem volna a belőle áradó humanizmust, csöndes békességet, a főszereplő macedón nő, Hatidze példaértékű életét minél tovább dédelgetni magamban. A filmet megelőzte a híre, s természetvédő munkaként reklámozták, no meg az Oscar-jelöléssel és a Sundance-nagydíjjal.

Kopár, szikár, mégis fenséges a macedóniai hegyek világa. Itt, a világ végén él Hatidze, egy ötven év körüli nő – ne kerteljünk, vénlány – mozgásképtelen, félig vak édesanyjával. Magányáról, kiszolgáltatottságáról, távolságáról a társadalomtól már az első nagytotálok sűrítetten fogalmaznak. Aztán kiderül, hogy csúnya is, afféle baltával faragott fej az övé. De van benne valami méltóság, valami határozottság, ami mégis vonzóvá teszi alkalmanként. S tud valamit, és ez megint csak javára billenti a mérleget. Méhészkedik, és ezt olyan magától értetődő hozzáértéssel és sugárzó elhivatottsággal teszi, hogy szó nélkül is nyilvánvaló, hogy ez valamifajta örökség. Méhkolóniái a sziklák

között fészkelnek, abszolút nomádan, s ő szinte védőeszközök nélkül bánik velük. Énekelget nekik, soha nem fosztja ki a méhkast, a felét meghagyja, hisz tudja, hogy így lesz legközelebb is termés. Érdeke a gazdaságosság és a jó minőség, hiszen ebből él. Időnként bemegy a fővárosba, a bazárba, és ott eladja megbízhatóan jó minőségűként számon tartott termékét. Tíz euró egy kilogramm, nem sikerül feljebb tornászni az árat. Aztán az így kapott pénzből megveszi, ami kell, mindenekelőtt banánt az édesanyjának. Egyszer még egy hajfestéket is, gesztenyebarnát, bár hosszú haját mindig kendő takarja. Éldegél csöndesen, édesanyjával néha szigorkodik, de az ő érdekében próbálja mozgatni, mosdatni. Lényegében egy kunyhóban élnek, lámpával, gyertyával világítanak, vizet a forrásból hoz, télen havat olvaszt. Van egy kutyája és egy macskája is. Mélyszegénység? Az, bár egyelőre Hatidze ura az életének, nem szorul senkire, segélyre sem. Egy napon népes, zsivajos török család telepszik meg a szomszédságban, lakókocsikkal, hét gyerekkel, és vagy száz tehénnel. A család közelsége, gyökeresen eltérő mentalitása még nyilvánvalóbbá teszi Hatidze végtelen magányát. Összebarátkozik a családdal, főleg a gyerekekkel, és néhány nagyon finom, visszafogott jelenet – Hatidze a hintában – sejteti, hogy ez a szomszédság örömet csempész életébe. Az egyik fiú, aki apja keménysége, anyja nemtörődömsége miatt különösen vonzódik Hatidzéhez, felnéz rá, tanul is tőle a méhekről, a természetről.

Megtanítja Husszeint, a családfőt méhészkedni, ő azonban gyors hasznot remél, és ezzel tönkreteszi Hatidze munkáját is. A gyerekek még alig munkára foghatók – sokan is vannak –, ötven borjú pusztul el hetek alatt. Megromlik a viszony a nő és a család között, s amikor azok egy napon felpakolnak és tovább állnak, egyre élesebben merül föl, mi lesz Hatidzével, ha gyengülő anyja sem lesz már mellette. Férjhez mész – mondja az anya, akiről sejteni, hogy mikor még volt/lehetett volna kérője, a család elüldözte. Hogy az ötvenen túli lány jövőjét csak a házasságban képzelik el, mutatja a hagyományok erejét. Jön a tél, az ágakkal fűtés, a hóléolvasztás, a sakálok ordításának ideje. Meghal a mama is. Egy tavasziasabb napon Hatidze hátizsáknyi ingóságával és kutyájával elindul a város felé.

A dokumentációs történetmesélés remeke a film, és ebben a két operatőrnek – Fejmi Daut, Samir Ljuma – épp olyan része van, mint a két rendezőnek, Ljubomir Stefanovnak és Tamara Kotevskának. Egy évekig, váratlan szituációkat követni képes film forgatásakor nyugodtan megszorozhatjuk az alkotókat kettővel.

A magyar nézőnek talán azért is olyan kedves ez a film, mert valahonnan régről, a hetvenes évekből, a Budapesti Iskola filmjeiből olyan ismerős ez a szemlélet, ez a módszer. Amit aztán később folytatott többek között Zsigmond Dezső is. A *Csigavár* hősnője többször is eszembe jutott a film közben, főleg magányba zártsága emlékeztetett Hatidzére.

Lehet, hogy nem véletlenül kapta a fesztivál életműdíját idén épp a Dárday István–Szalai Györgyi alkotópáros, akiket a Budapesti Iskola megteremtőiként tart számon a filmtörténet?

MÉNES ANDRÁS

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT HARSÁNYI JÁNOS

Az Egyesült Államok Fegyverkorlátozási és Leszerelési Hivatala 1964–1970 között egy tíz főből álló, fiatal, a játékelmélethez értő matematikus-csoportot foglalkoztatott a szovjet–amerikai leszerelési tárgyalások előkészítéséhez. Feladatuk speciális volt, ki kellett dolgozniuk egy olyan stratégiát, amelyet használva az USA eredményesen tárgyalhatott a „gonosz birodalmával", a Szovjetunióval. A kutatócsoport egyik tagja ezen a programon dolgozva fogalmazta meg a „korlátozott vagy nem teljes információjú játékok elméletét", amiért 1994-ben neki ítélték meg a közgazdasági Nobel-díjat. Az illetőt Harsányi Jánosnak hívják.

Harsányi János 1920. május 29-én született Budapesten. Ugyanazon a kapun lépett be a Fasori Evangélikus Gimnáziumba, mint két évtizeddel korábban Neumann János vagy Wigner Jenő. Harsányi tizenévesen imádott sakkozni. Sakkőrült cimborái azonban híres nyitásokat és végjátékokat kezdtek memorizálni, így már felül tudtak kerekedni Harsányi intuitív játékán. Ekkor lett elege a sakkozásból. A klasszikusokhoz és a matematikához fordult. Így nem csoda, hogy 1937-ben harmadik helyezést ért el az országos görög tanulmányi versenyen és első lett a Matematikai Tanulmányi Versenyen. Matematikai és filozófiai életpályáról álmodott.

Harsányi édesapjának gyógyszertára volt. Azt szerette volna, hogy fia lépjen a helyébe. Apja kedvéért Harsányi János érettségi után gyógyszerészhallgatónak iratkozott be a Budapesti Tudományegyetemre. Viszont saját érdeklődését követve bejárt Fejér Lipót matematika előadásaira is. 1942-ben kapta kézhez gyógyszerészi diplomáját. A háború alatt munkaszolgálatra hívták be, de nem sokkal később rákerült a deportálandók listájára. A pályaudvarról sikerült megszöknie, és a háború végéig bujkálni kényszerült. A háború után beiratkozott a bölcsészkarra, ahol filozófiából szerzett doktorátust 1947-ben. *A filozófiai tévedések logikai alkata* című disszertációját az *Atheneaum* folyóirat is leközölte. A szociológia tanszéken kapott tanársegédi állást, de a kommunisták politikai kurzusával szemben gyakran hangoztatott véleménye nem maradt sokáig megtorlatlan. Le kellett mondania állásáról, és amikor tudomására jutott, hogy a tulajdonában lévő patikát is hamarosan államosítják, úgy döntött, hogy elhagyja Magyarországot. 1950 áprilisában, a zöldhatáron át a Fertő-tó mocsárvidékén, háromnapi bolyongás után sikerült csak Ausztriába jutnia. Néhány hónapos menekülttábori kényszertartózkodás után menedéket kapott Ausztráliában. Ott azonban a magyarországi diplomáit nem ismerték el, így kénytelen volt Sydney-ben kétkezi munkásként dolgozni. Egy váratlanul felkínálkozó alkalmat kihasználva beiratkozott a sydney-i közgazdasági egyetemre, ahol a négyéves stúdiumot két év alatt (!) végezte el. Megjelentek az első publikációi, megkapta a Rockefeller-ösztöndíjat, és 1956-ban az Egyesült Államokba utazott. A kaliforniai Stanford Egye-

temen megszerezte a PhD tudományos fokozatot. Kenneth Arrow Nobel-díjas professzor mellett dolgozott, aki ismerve a kollégája matematikai képességeit, rábeszélte, hogy foglalkozzon a matematikai statisztikával is. Ösztöndíjas évei után visszatért Ausztráliába, és Canberrában elfogadta egyetemi tanárrá történő kinevezését. 1961-ben újból, de már végleg Amerikába utazott, a berkeley-i Business Schoolban tanított és végezte kutatómunkáját, egészen a nyugdíjba vonulásáig. Ott kérték fel, hogy vállaljon szerepet annak a kutatócsoportnak a munkájában, amely az USA leszerelési és fegyverkorlátozási tárgyalásait segítené. Mindez Johnson elnöksége idején, a kubai válságot követően történt, amikor a két szuperhatalom között rendkívül feszült volt a viszony.

Harsányi eleget tett a felkérésnek, a taktikai-stratégiai csoporton belül foglalkozni kezdett a Neumann–Morgenstein matematikusok által kidolgozott klasszikus játékelmélettel. Állítólag ennek az elméletnek a megszületéséhez az is nagymértékben hozzájárult, hogy mindketten megszállott pókerjátékosok voltak. A póker bonyolult kártyajáték, amelyet ők matematikai úton leegyszerűsítettek és elemezhetővé tettek. A klasszikus játékelméletre talán mégis a legegyszerűbb példa a sakk, amelyben eleve meghatározottak a szabályok, logikai rendezőelvek, feltételek és taktikák érvényesülnek. (Emlékezzünk a tizenéves sakkimádó Harsányi Jánosra és cimboráira!) Harsányi korlátozott információval rendelkező játékelméletében a legmarkánsabb különbség az, hogy a vetélkedő játékos csak korlátozott mértékben ismeri ellenfele célját és a rendelkezésre álló stratégiai eszközeit. Az elmélet, amely olyan stratégiai helyzeteket elemez, ahol az egyes résztvevők nem, vagy csak korlátozott mértékben ismerik egymás szándékait, éppen a szovjet–amerikai tárgyalásokra jelentettek analóg helyzetet. A szovjet tárgyalódelegáció stratégiai céljain és taktikáján kívül még az sem volt ismert, hogy milyen emberekből áll a küldöttség. Olyan modellt kellett tehát kidolgozni, amelynek minden eleméhez valószínűségi érték lett hozzárendelve. Ebből aztán matematikai módszerekkel, az alaphelyzet meghatározása után egzakt módon lehet a problémát megoldani. Ma már a gyakorlatban igen elterjedt Harsányi korlátozott információjú játékelmélete, leginkább a gazdasági életben. Az amerikai állam például az olajkutak árverésén alkalmazta, sikerrel. Az elmélet alkalmazásával a korábbiakhoz képest az állam nyeresége megtízszereződött.

Harsányi Jánosnak a Svéd Tudományos Akadémia a Svéd Állami Bank Alfred Nobel-emlékdíját a közgazdasági tudományok területén John Nash és Reinhard Selten professzorokkal megosztva 1994-ben ítélte oda „a nem kooperatív játékok elméletében az egyensúly-analízis terén végzett úttörő munkásságáért”. Harsányi Jánost 1995-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. Az ekkor adott nyilatkozatában a következőket mondta: „A magyarok általában nem tisztelik a tudomány határait […] A magyar iskola nagyon jó volt, remélem most is jó. Amikor én jártam iskolába, mindenkinek kellett latint, matematikát, fizikát tanulnia. Budapesten volt egy speciális intellektuális tradíció, a kávéházi kultúra. Ennek volt a terméke Karinthy Frigyes is, akit sok minden érdekelt, sok mindenben volt tájékozott. Ha az ember egy magyar mérnökkel vagy orvossal beszél, nem meglepő a zenei

vagy filozófiai érdeklődése. Amerikában az ilyen nem fordul elő. Az általános műveltség Magyarországon sokkal magasabb. Szerencsém, hogy pesti gimnáziumba jártam."

Harsányi János 2000. augusztus 9-én szívroham következtében hunyt el Berkeley-ben.

Felhasznált irodalom

Avar János: *Mr. Oláh és Mr. Harsányi Magyarországról érkezett.* In *Respuplika,* 1. évf., 1994. 23. 6–7., 91–96.

Britannica Hungarica, VIII. kötet, 1997.

Czeizel Endre: *Harsányi János gyógyszerész, az egyik magyar születésű Nobel-díjas*. In *Gyógyszerészet,* 47. évf., 2003. 1. 11–19.

Eső Péter: *A játékelmélet nem játék. Közgazdasági Nobel-díj 1994*. In *Élet és tudomány*, 49. évf. 1994. 52. 1635–1638.

László Géza–Nagy Ferenc: *Sorsdöntő gazdasági játszmák és a játékelmélet. A Nobel-díj ürügyén*. In *Magyar Nemzet*, 57. évf. 1994. 243. 11.

Harsányi János: *A racionális viselkedés fogalma*. In *Magyar Tudomány*, 1995/6.

Harsányi János: *Részlegesen informált játékok.* In *Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában*. 17. 1995. 3. 7-10.

Harsányi János: *Nem teljes információjú játékok.* In *Fizikai Szemle*, 1995/45.

Magyar Nagylexikon. VIII. kötet, 1999.

Mihalik István: *Játékelméletért Nobel-díj.* In *Gazdaság és Társadalom*, 5. 1994. 6. 160–168.

Nagy Ferenc: *Hass, alkoss, gyarapíts. A Genius '96 üzenete*. Better kiadó, 1996, Budapest

Nagy Ferenc (szerk.): Harsányi János a játékelmélet Nobel-díjasa. Akadémiai Kiadó, 1995, Budapest

Nagy Ferenc: *Harsányi János emlékezete.* In *Népszabadság*, 58. évf., 2000. 08.14. 9.

Sándor László: *Harsányi János elment.* In *Magyar Hírlap*, 33. 2000. 189. 15– 33.

Simonovits András: *Harsányi János.* In *Természet Világa*, 131. évf., 2000, 12. sz.566–567.

Szép Jenő: *Harsányi János.* In *Magyar Tudomány*, 46. évf., 2001. 1. 104–105.

SZERZŐINK

Antall József (1932, Pestújhely – 1993, Budapest) politikus, könyvtáros, orvostörténész, muzeológus, Magyarország első szabadon választott miniszterelnöke a rendszerváltás után.

Brenner János (1954, Budapest), okl. építészmérnök (Drezdai Műszaki Egyetem, 1976), építésügyi asszesszor (Frankfurt, 1984), Doctor of Philosophy (PhD, Budapesti Műszaki Egyetem, 1997), címzetes egyetemi tanár (Budapesti Műszaki Egyetem, 2008), várostervező, építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumban, Berlinben.

Gyulai György (1965, Budapest) a Gödöllői Agrártudományi Egyetem GTT Karán, illetve az ELTE BTK politikaielemző szakán végzett. Agrárgazdasági és szociológiai kutatásokat folytatott Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában. Fő területe a Közteseurópai posztkommunista térség államainak választási- és pártrendszerei.

Hörcher Ferenc (1964, Budapest) eszmetörténész, költő. Az MTA BTK Filozófia Intézetének igazgatója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára.

Illyés Mária (1944, Budapest) művészettörténész, műkritikus. 1975–1992 között a Szépművészeti Múzeum 19–20. századi gyűjteményében dolgozott. Írásai a 19. és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak. Édesapja, Illyés Gyula irodalmi hagyatékának gondozója.

Kodolányi Gyula (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992–2017 között a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője.

Lábár Tamás (1985, Pécs) teológus, egyháztörténész, pécsi egyházmegyés pap. A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelem fakultásán szerzett licencia fokozatot Rómában, 2019-ben. Jelenleg káplán Pakson. Kutatási területe a 16–17. század kultúr-, és művelődéstörténete, a német nyelvterület koraújkori egyháztörténelme, illetve a német romantika és az úgynevezett konzervatív forradalom történelemfilozófiája.

Lányi Gusztáv (1951) szociálpszichológus, az ELTE Társadalomtudományi Karán a szociálpszichológia tanszék docense.

Ludmann Mihály (1959, Debrecen) festőművész, művészettörténész, tanár. Festményei, grafikái a nyolcvanas évek második felétől szerepelnek csoportos és egyéni kiállításokon. Főleg szépirodalmi műveket illusztrált. Több mint húsz éve foglalkozik a 19–20. századi magyar építészet történetével.

Ménes András (1964) közgazdász. A Janus Pannonius Tudományegyetemen szerzett személyügyi szervező, majd ok-

leveles humánszervező diplomát. MBA diplomáját a Debreceni Egyetemen kapta. A Ph.D fokozatot a Szent István Egyetemen vette át. Kutatási területe az emberi erőforrások és a menedzsment.

Miskolczy Ambrus (1947, Marosvásárhely) történész, a történettudomány doktora, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja. A bukaresti Nicolae Jorga Történettudományi Intézet külső tagja, az USA-ban működő Society for Romanian Studies tagja és a *New International Journal of Romanian Studies* szerkesztőségi tagja.

Németh Zsolt Attila (1963) közgazdász, politikus, 1990-től országgyűlési képviselő. 1998 és 2002 között, valamint 2010-től 2014-ig a Külügyminisztérium politikai, majd parlamenti államtitkára, 2014 óta az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke, valamint a FIDESZ–Magyar Polgári Szövetség parlamenti képviselőcsoportjának frakcióvezető-helyettese. Ugyancsak 2014 óta az Európa Tanácsban tölt be tisztségeket. Az Interparlamentáris Unió Magyar–USA Tagozatának elnöke, a NATO Parlamenti Közgyűlésének tagja. Az Európai Néppárt Politikai Közgyűlésének 1998 óta tagja.

Suba Katalin (1993, Szabadka) művészettörténész. Az ELTE BTK Filozófiatudományi Iskolájának doktorandusza. Kutatási területei a kora középkori, román kori művészet és középkori liturgiatörténet.

Szabadfalvi József (1961, Debrecen): jogász, egyetemi tanár, az MTA doktora, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék vezetője, a Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola vezetője.

Szekér Nóra (1976, Budapest) történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen történelem, német és esztétika szakon végzett. 2009-ben szerzett PhD fokozatot. Kutatási területe a második világháború és annak utóhatásai Magyarországon. Jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatója.

Szörényi László (1945) irodalomtörténész, az ELTE-n latin–görög–iranisztika szakon végzett, a Bibliotecha Scriptorum Medii Recentisque Aevorum-sorozat szerkesztője, az Irodalomtörténeti Közlemények főszerkesztője, az Irodalomtudományi Intézet igazgatója, a Szegedi Tudományegyetem professzora.

Temesvári István Péter reumatológus, ideggyógyász. Negyven éven át az ORFI (Országos Reumatológiai és Fizioterápiás Intézet) orvosa.

Tóth Klára (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. A *Magyar Szemle*nek 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa.

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Entz Géza

Alapító főszerkesztő:
Kodolányi Gyula (1990–2017)

Főszerkesztő:
Gróh Gáspár

Nyomda:
Séd Kft.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu webshop-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), emailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu/storefront/, 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Külföldön a befizetés időpontjában érvényes árfolyamon ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és
a Magyar Szemle Könyvekkel
együtt
az alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálózatában,

Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGÜNKBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra megpróbálunk válaszolni, és igyekszünk azokat megőrizni. Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket kérjük.
A szerk.